

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
T Ü R K T A R İ H K U R U M U

ISSN 0041 - 4255

BELLE TEN

Cilt : XXII

Sa. 86

Nisan 1958

TÜRK TARİH KURUMU BASİMEVİ—ANKARA

1 9 9 8

BELLE TEN

ISSN 0041-4255

Birinci baskı : 1958
İkinci baskı : 1998

BELLE TEN

Cilt: XXII

Nisan 1958

Sayı : 86

HATAY VİLÂYETİNDE PREHİSTORYA ARAŞTIRMALARI

Dr. MUZAFFER ŞENYÜREK

Ankara Üniversitesi Paleontoloji Kürsüsü Ord. Profesörü

ve

Dr. ENVER BOSTANCI

Ankara Üniversitesi Paleontoloji Asistanı

—GİRİŞ—

Enver Bostancı 1954 yılında Gaziantep ve Hatay vilâyetlerinde Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi adına yaptığı Prehistorya araştırmaları esnasında, o sırada hususi bir krom şirketinde çalışmakta olan Alman jeoloğu Bay Klaus Hormann ile tanışmıştır. Klaus Hormann'ın Samandağ'ında Mağracık köyü yakınında bulunan bir mağaradan bahsetmesi üzerine, Enver Bostancı onunla birlikte bu mağaraya gitmiş ve satıhta bir sileks parçası ve bazı fosil hayvan kemikleri toplamıştır. Enver Bostancı 1956 yılı Mayıs ayında tekrar bu bölgeye giderek bu mağara dahilinde bir sondaj yapmıştır. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi adına yapılan bu sondajda Paleolitik Çağa ait sileks aletler, fosil hayvan dişleri ve kemikleri ve insana ait bazı kalıntılar bulunmuştur.¹ Bu sondajdan sonra ve Enver Bostancı'nın teklifi üzerine bu mağarada birlikte kazı yapmağa karar verdik. Birinci Mağara adını verdiğimiz bu mağarada 1956 ve 1957 yıllarında birlikte üç kazı yaptık. Bu kazılardan birincisini 1956 yılı Haziran ayında Ankara Üniversitesi

¹ Bu sondaj için bak: Zafer, 24. V. 1956, s. 1.

Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi adına,² ikincisini 1956 yılı Eylül ayında Türk Tarih Kurumu adına³ ve üçüncüsünü de 1957 yılı Haziran ayında yine Türk Tarih Kurumu adına yaptık.⁴ Ayrıca 1957 yılı Eylül ayında Birinci Mağara ile Mağracık köyü arasında bulunan diğer bir mağara (İkinci Mağara) dahilinde de bir sondaj yaptık. Kazdığımız mağaraların yerleri Levha I'de gösterilmiştir.

Hatay vilâyeti dahilinde ilk Paleolitik kalıntılar 1943 yılında Nurettin Can tarafından Antakya şehrinin kenarında bulunmuştur (bak Levha I ve Levha V, resim 1).⁵ Bunu W. J. McCallien'in İskenderun bölgesinin güneyinde satıhta bulduğu bir Paleolitik alet takip etmiştir. Kılıç Kökten'in haritasında bu buluntu Lövaluvazo-Musteriyen olarak işaretlenmiştir.⁶ Daha sonra, 1950 yılında, Maden Tetkik ve Arama Enstitüsünden Fikret Ozansoy Hatay vilâyeti dahilinde Prehistorya araştırmaları yapmış fakat bu araştırmanın sonuçlarını henüz daha neşretmemiştir. Bilâhare Enver Bostancı 1954 yılında, Mağracık köyü yakınında bulunan Birinci

² Bu münasebetle bu kazı için gereken tahsisatı temin etmiş bulunan Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dekanlığına, Profesörler Kuruluna ve Araştırma istasyonlarına teşekkürü bir vazife biliriz.

³ 1956 yılında yaptığımız kazılar için bak: Şenyürek, M. ve Bostancı, E. 1956 (a). Samandağı'nda Eski Taş Çağına ait bir iskân yeri. Zafer, 4. VII. 1956, s. 2, Ankara ve Yankı, 4. VII. 1956, s. 20-21; Şenyürek, M. ve Bostancı, E. 1956 (b). The excavation of a cave near the Village of Mağracık in the Vilâyet of the Hatay. Anatolia, Revue Annuelle d'Archéologie, cilt I, s. 81-83; Şenyürek, M. ve Bostancı, E. 1956 (c). Samandağı'nda yapılan prehistorik araştırmalar. Zafer, 6. XI. 1956, s. 2 ve 5.

⁴ Bu son iki kazı için gereken tahsisatı temin etmiş bulunan Türk Tarih Kurumuna teşekkürü bir vazife biliriz. Ayrıca, bu münasebetle, bu bölgede yaptığımız araştırma ve kazılar için gereken müsaadeyi vermiş bulunan Maarif Vekâleti Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürlüğüne ve Samandağı'ndaki çalışmalarımız esnasında mümkün olan her türlü kolaylığı göstermiş olan Hatay Valiliğine, Hatay Maarif Müdürlüğüne, Samandağ Kaymakamlığına ve X. Devre Hatay Meb'usu Sayın Bay Abdullah Cilli'ye teşekkür etmek isteriz.

⁵ Bak Kansu, Ş. A. 1945. Hatay'da (Antakya) bulunan Üst Aşöleen (Micoque) ve Niğde-Nevşehir çevrelerinde toplanan Levalloisien âletler hakkında bir not. A note on implements of Upper Acheulian (Micoquian) type from Hatay and artifacts of Levalloisian type from the Niğde region. Belleten, Cilt IX, No. 34, s. 293.

⁶ Bak Kökten, İ. K. 1952. Anadolu'da prehistorik yerleşme yerlerinin dağılışı üzerine bir araştırma. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, Cilt X, No. 3-4, s. 167-207.

Mağaraya yaptığı ziyarete ilâveten, Antakya şehrinin 12 kilometre güney-doğusunda bulunan Altınözü Kaza merkezine gitmiş ve bu kasabanın yakınında satıhta bir el baltası bulmuştur. 1956 yılı Eylül ayında Samandağ'ında kazıya son verdikten sonra Altınözü'ne giderek satıhta daha bazı sileks aletler bulduk (bak Levha I ve Levha V, resim 2). Bundan başka 1957 yılı Haziran ayında Antakya şehrinin batısında, Nurettin Can'ın ziyaret ettiği sahada, bir sekinin yanında sileks aletler topladık.

SAMANDAĞ'INDA MAĞARACIK KÖYÜ YAKININDAKİ MAĞARALARDA YAPTIĞIMIZ KAZILAR BİRİNCİ MAĞARA

Birinci Mağara Samandağ Kaza merkezinin takriben 4.5 kilometre kuzey-batısında bulunan Mağracık köyünün yakınında ve biraz kuzey-batısında ve Büyük İskender'in generallerinden, Selevkos'lar hanedanının kurucusu, Büyük Selevkos tarafından inşa edilmiş olan antik Selevkeia (Selevkeia Piercia) şehrinin hemen kenarında bulunmaktadır (Levha II ve Levha III, resim I). Birinci Mağaranın yakınında bazıları tabii ve bazıları sun'î olmak üzere daha başka mağaralar da vardır (Levha III, resim 2 ve levha IV, resim 1). Bu bölgede bulunan tabii mağaraların bazıları da Klâsik Çağda iskân edilmiştir. Birinci Mağara ve bu civardaki diğer mağaralar Musa Dağ'ın güney eteklerinde Helvétien (Miosen) Çağa ait kalkerler içinde bulunmaktadır. ⁷

En büyük uzunluğu 23, en büyük genişliği 6 ve en büyük yüksekliği 4 metre olan Birinci Mağaranın ağızı güneye bakmaktadır. Deniz kenarından takriben 1 kilometre kadar içeride bulunan bu mağaranın tabanı bugünkü deniz seviyesinden 39 metre yüksekte durmaktadır. Mağaranın doğu ve batı duvarlarında ve tavanının ön kısmında, içinde fosil memeli hayvan kemik ve dişleri ile karada yaşayan Gastropod'lara (salyangozlar) ait kavkılar bulunan sert kumtaşı kalıntıları bulunmaktadır. Bu kumtaşı kalıntıları mağaranın

⁷ Bölgenin jeolojisi için bak Erentöz , L. E. 1956. Statigraphie des bassins néogènes de Turquie, plus spécialement d'Anatolie Méridionale et comparaisons avec le Domaine Méditerranéen dans son ensemble. Theses présentées à la Faculté des Sciences de l'Université de Paris pour obtenir le grade de docteur ès Sciences naturelles. Série A, No. 28 11, No. d'ordre: 3683. s. 27 ve harita, Ankara.

vaktiyle tatlı su istilâsına uğradığını ve tavanına kadar doldurulduğunu göstermektedir. Bilâhare aşınmış olan bu kumtaşı dolgusundan bugün sadece mağaranın doğu ve batı duvarları ile tavanı üzerinde görülen kalıntılar kalmıştır.

Bu mağara dahilinde yaptığımız kazılarda mağaranın Roma Çağında bir taşocağı olarak kullanılmış olduğunu tesbit ettik. Mağaranın batı duvarından kesilmiş olan taş blökları mağaranın içinde işlenmiştir. Taşçılar mağara tabanının mühim bir kısmını kazmışlar, buralardaki kültür tabakalarını karıştırmışlar ve bu yerleri molozlarla doldurmuşlardır. Mağaranın üstünde kaya oyularak taştan bir merdiven yapılmıştır (Levha II, resim 2).

Mağaranın ihlâl edilmemiş kısımlarında beş kültür tabakasına rastladık. Kültür tabakaları içinde muhtelif seviyelerde kül kalıntıları ve tavandan, muhtemel olarak zelzeleler esnasında, düşmüş olan taş parçaları ile karşılaştık. Kültür tabakalarının altında tavandan düşmüş büyük kaya parçaları ve aşağıda bahsedeceğimiz deniz kumu tabakaları bulunmaktadır. Birinci Mağaranın yer plânında (Levha VI, resim 2) 1956 yılı Haziran ayında kazılan çukurlar I ve II, aynı yılın Eylül ayında açılanlar III ve IV, ve 1957 yılı Haziran ayında kazılan çukur V numara ile gösterilmiştir. II ve III numaralı çukurlarla V numaralı çukurun batı kısmı Roma Çağında mağara içinde çalışmış olan taşçılar tarafından tahrip edilmiştir. II'inci çukurda ve V'inci çukurun batı kısmında taş işçileri kültür tabakalarının altında bulunan deniz kumuna kadar inmişlerdir. Diğer taraftan, bir köşesinde satha yakın bir kısmının istisnasıyla, I'inci çukur, IV'üncü çukur ve V'inci çukurun, IV'üncü çukurun güneyine tesadüf eden kısmı ile mağaranın ağzının doğu tarafında bir çıkıntı teşkil eden kumtaşı kitlesinin altında (Kaya-altı) kalan kısmı ihlâl edilmemiştir. 1957 yılında mağaranın dibinde VI'ıncı çukuru açtık. İçinde sadece bir iki sileks parçasına tesadüf edilen bu çukurda deniz kumunun mağaranın kuzey ucuna kadar uzandığını tesbit ettik.

Bu mağarada yaptığımız kazılarda bir çok sileks alet, bazı kemik

⁸ Memeli Hayvan kalıntıları Şenyürek tarafından incelenmektedir. Yine Şenyürek tarafından incelenmekte olan insan kalıntıları münferit dişlerle bir iki kemik kırıntısına münhasırdır. Ayrıca ihlâl edilmiş olan III'üncü çukurda bir insan iskeletine ait kalıntılar bulunmuştur. Bu iskelete ait parçalardan alınan numuneler Flüör testi (Fluorine Test) yapılmak üzere Londra'da British Museum'da Dr. Oakley'ye gönderilmiştir. Bu iskeletin durumu bu tahlilden sonra belli olacaktır.

aletler, çok sayıda fosil hayvan kalıntısı, mağara sakinlerinin yedikleri omurgasız hayvanlara ait kavkılar ve insana ait kalıntılar bulduk. Şenyürek'in şimdiye kadar yapmış olduğu teşhislere göre Paleolitik Çağa ait memeli hayvan fauna'sı içinde aslan, *Felis sp.*, ayı, gergedan, kirpi (*Hystrix*), *Cervus*, *Dama*, *Capreolus*, öküz (*Bos*) ve yaban domuzlarına ait kalıntılar vardır. Bunlara ilâveten kolleksiyon içinde teşhisleri henüz daha yapılmamış olan başka çeşitler de mevcuttur. Omurgasız hayvanlar arasında karada yaşayan salyan-gozlara ve denizlerde yaşayan hayvanlara ait kavkılar bulunmaktadır.

Mağara dahilinde tesbit ettiğimiz beş kültür tabakasından en üstte bulunan birincisi Roma Çağına ve bunun altında bulunan II'nci ve III'üncü kültür tabakaları Üst Paleoliğe (Orinyasiyen) aittir. Üçüncü ve ikinci kültür tabakaları lâmlar, kazıyıcılar ve burin'lerle karakterize edilmektedir. IV'üncü ve V'inci kültür tabakaları uçlar ve racloir'lerle karakterize edilen Üst Lövaluvazo-Musteriyen kültürü temsil etmektedir.

Siyah hümüslü topraktan müteşekkil olan en yeni kültür tabakası I'inci çukurun kuzey kenarında 35 ve kaya-altında 25 santim kalınlığındadır (bak Levha VII ve VIII). Açık kahverenginde olan II'nci kültür tabakasının kalınlığı I'inci çukurun kuzey duvarında 51 santimdir. Diğer taraftan, bu tabaka kaya-altında 118 santimetre kalınlığa baliğ olmaktadır. Kaya-altında bu tabakanın 42 santimi mağara tabanının I'inci çukurun kuzey duvarındaki seviyesinin üstünde ve 76 santimi de bu seviyenin altındadır. Kaya-altında görülen durum bu kültür tabakasının vaktiyle daha kalın olduğunu ve mağaranın diğer taraflarında taşçılar tarafından kazılmış olduğunu telkin etmektedir. Siyah topraktan müteşekkil olan III'üncü tabakanın kalınlığı I'inci çukurun kuzey duvarında 39 ve kaya-altında 50 santimdir. Üçüncü kültür tabakasının altında ve IV'üncü kültür tabakasının üstünde tavandan düşmüş taşlardan müteşekkil verimsiz bir kısım bulunmaktadır. I'inci çukurda nisbeten seyrek ve IV'üncü çukurla kaya-altında daha sık olan bu ince taş tabakası IV'üncü ve III'üncü kültür tabakaları arasında bir zaman fasılasına tekabül etmektedir. Koyu kahverenginde olan IV'üncü kültür tabakası I'inci çukurun kuzey duvarında ve kaya altında 47 santim kalınlığındadır. Bu tabakanın orta kısmında kalker çimentosu ile yapışmış olan ve kemiklerle sileks aletleri ihtiva eden sert bir kat

bulunmaktadır. Bu sert kısım bilhassa IV'üncü çukurda ve kaya altında geniş bir saha kaplamaktadır. IV'üncü kültür tabakasının altında bulunan V'inci tabaka daha açık renkli sarımsı topraktan müteşekkildir. Bu tabakanın kalınlığı I'inci çukurun kuzey duvarında 58 santim olduğu halde kaya-altında, ortada, 191 santime balığ olmaktadır. I'inci çukurda bu tabakanın tamamıyla bir kültür tabakası olmasına karşılık kaya-altında bunun alt kısmı verimsizdir ve bu kısımda büyük kaya parçaları göze çarpmaktadır. I'inci çukurda V'inci kültür tabakasının altında ve kum tabakalarının üst kısmında tavadan düşmüş büyük kaya parçaları görülmektedir. IV'üncü çukurda ve kaya-altında bu büyük taş parçaları kumun üst kısmında ve V'inci tabakanın alt kısmında bulunmaktadır. Gerçekten mağaranın kazdığımız bütün kısımlarında kum tabakasının üst kısmında büyük kaya parçaları ile karşılaştık. Kumun üst kısmında ve üstünde duran bu taş parçaları birazdan bahsedeceğimiz deniz kumunun biriktiği zamanla mağaranın Üst Lövaluvazo-Musteriyen kültürün sahipleri tarafından iskânı arasında uzunca bir zaman fasılasının geçmiş olduğuna işaret etmektedir.

Mağaranın kazdığımız kısımlarında büyük kaya parçalarının altında deniz kumu ile karşılaştık. Deniz kumu I'inci çukurun kuzey duvarında 230 santimetre derinlikte ve kaya altında, ortada, 364 santimetre derinlikte görülmektedir. Yani kuzeyden güneye doğru meyilli olan kum tabakasının üst sathı birinci çukurun kuzey duvarında bugünkü deniz seviyesinden 36. 70 metre ve kaya-altında (ortada) 35. 36 metre yükseklikte durmaktadır. Bu deniz kumu mağaranın doğu ve batı duvarlarında ve tavanında görülen tatlı su menşeli kumtaşı kalıntularından daha yenidir.

Birinci çukurda bu kum birikintileri içinde satıhtan itibaren 571 santimetre derinliğe indik (bak Levha VI, resim I). Bu mağara dahilinde indiğimiz en derin seviyedir. Bu derinliğe kadar kum içinde 7 tabaka tesbit ettik. Yukarıdan itibaren 1'inci, 2'nci, 3'üncü ilâh. . şeklinde gösterilmiş olan bu kum tabakalarının renkleri ve I'inci çukurun kuzey duvarındaki kalınlıkları aşağıda gösterilmiştir.

<i>Kum tabakası</i>	<i>Yapı ve Renk</i>	<i>Kalınlık (santimetre)</i>
1	Gevşek, gri kum	80
2	Kırmızı kum	10
3	Pekleşmiş açık gri kum	48
4	Gevşek, siyah kum	40
5	Gevşek, sarı kum	63
6	Gevşek, siyah kum	50
7	Gevşek, sarı kum	50

571 santimetre derinlikte kazıya son verdiğimiz zaman 7'nci kum tabakasının altında daha sert sarı bir kum şeridi görünmüştü. Bu kum tabakalarının daha derinlere indiği anlaşılmaktadır. Daha derine inemediğimizden bu kum yığınlarının altında daha eski bir iskân tabakasının bulunup bulunmadığını tesbit edemedik.

Foraminifer'leri ihtiva eden bu kum tabakaları mağaranın Üst Lövaluvazo-Musteriyen kültürün sahipleri tarafından iskân edilmeden önceki bir çağda deniz istilâsına uğradığını göstermektedir.

Birinci, ikinci ve üçüncü kum tabakalarına ait nümunelerle bugünkü deniz plâjından aldığımız bir nümuneyi ve daha sonra bahsedeceğimiz İkinci Mağarada bulunan ve üst kısmında Klâsik çanak çömlek parçalarını ihtiva eden kuma ait bir nümuneyi incelenmek üzere Pisa Üniversitesi Jeoloji Enstitüsü Direktörü Prof. Dr. Livio Trevisan'a takdim ettik. Prof. Trevisan'dan gelen 16.I.1958 tarihli bir mektuba ilişik olarak gönderilen ve Prof. Dr. Guido Tavani tarafından yapılmış olan teşhisleri gösteren bir rapor bu yazımızın sonuna eklenmiştir.⁹

Tavani birinci ve ikinci kum tabakalarında bazı fosillerin yuvarlanmış (remanié) olduklarını, diğerlerinin aşınmamış bir halde bulduklarını ve sonuncular arasında sadece *Rotalia Papillosa*'nın Dördüncü Zamana ve zamanımıza münhasır olduğunu bildirmektedir. Tavani aynı zamanda 3'üncü kum tabakasında ve İkinci Mağarada bulunan ve üst kısmında Klâsik Çağa ait çanak çömlek parçalarını

⁹ Bu münasebetle tavassut ettiği ve raporun bazı kısımlarını Fransızcaya tercüme ettiği için Prof. Dr. Trevisan'a ve kum içindeki fosilleri teşhis eden Prof. Dr. Guido Tavani'ye teşekkürü bir borç biliriz. Bu münasebetle bu kuma evvelce bakmış olan British Museum'dan Dr.C.G. Adams'a ve M. T. A. Enstitüsünden Bay Süleyman Gez'e de teşekkür etmek isteriz.

ihtiva eden kum nümunesinde yuvarlanmış şekiller arasında Miosen Çağa ait türlerin bulunduğunu ve bugünkü deniz plâjından aldığımız nümunedede de uzun bir zamandanberi yaşamakta olan fosillere tesadüf ettiğini ve bunların sürüklenmiş olduklarını kaydetmektedir.

Birinci ve İkinci mağaralardan aldığımız kum nümuneleri içinde yuvarlanmış Miosen türlerinin bulunmasının ve keza bugünkü plâjda sürüklenmiş fosillere tesadüf edilmesinin sebebi, kanaatımızca, Musa Dağ'ın deniz menşeli Helvétien kalkerlerden müteşekkil olmasıdır. Birinci Mağarada birinci ve ikinci kum tabakaları içinde Dördüncü Zamana ait aşınmamış *Rotalia Papillosa* nümunelerinin bulunması bu kum tabakalarının, hiç olmazsa birinci ve ikinci tabakaların, Dördüncü Zamanda birikmiş olduğuna işaret etmektedir.

Şenyürek bundan evvel, kumun bugünkü deniz seviyesinden yüksekliğini ve kum ile Üst Lövaluvazo-Musteriyen kültür arasında geçen zamanı göz önünde tutarak, Birinci Mağara dahilinde birikmiş olan kumun muhtemel olarak Tyrrhénien transgresyonuna ait olduğunu bildirmişti.¹⁰ Birinci ve ikinci kum tabakaları içinde Dördüncü Zamana münhasır olan *Rotalia Papillosa*'nın bulunması bu görüşü desteklemektedir. Furon¹¹ ve Zeuner'e¹² göre bu safha (bazı yazarların Tyrrhénien I'i) Mindel-Riss buzularası çağına tekabül etmektedir.

Zeuner'e göre Tyrrhénien transgresyonunun ortalama yüksekliği 32 metredir.¹³ Pınar'ın Tyrrhénien deniz seviyesi için verdiği rakamlar 25 ve 40 metre arasında değişmektedir.¹⁴ Fleisch da Lübnan' da 35 metrelik seviyeyi "Tyrrhénien I ?" olarak göstermektedir.¹⁵

¹⁰ Bak Hatay, 8. VI. 1957, s. 2.

¹¹ Bak Furon, R. 1951. Manuel de Préhistoire Générale. Troisième édition, s. 62 ve 83.

¹² Bak Zeuner, F. E. 1952. Dating the Past. Third edition, s. 129.

¹³ Bak Zeuner, aynı eser, s. 128. Daha yeni bir etüdünde Zeuner, Suriye'de bu seviyeyi 40-46 ve 35 metre olarak vermektedir (bak Zeuner, F. E. 1956. The three 'Monastrian' sea-levels. Actes du IV congrès International du Quaternaire, Rome-Pise, Août-Septembre, 1953, Roma, s. 549).

¹⁴ Bak Pınar, N. 1956. Le Quaternaire en Turquie et les phases de l'effondrement de l'Egède. Actes du IV congrès International du Quaternaire, Rome-Pise, Août-Septembre, 1953, Roma, s. 954.

¹⁵ Bak Fleisch, H. 1956. Dépôts préhistoriques de la côte Libanaise et leur place dans la chronologie basée sur le Quaternaire marin. Quaternaria, III, Roma, s. 125.

Böylece Birinci Mağara dahilindeki deniz kumunun yüksekliği Tyrrhénien transgresyonun seviyesine yakındır ve Furon¹⁶ ve Zeuner'e¹⁷ göre Riss-Würm buzularası çağına tekabül eden Monastirien transgresyonun seviyesinden çok daha yüksektir.¹⁸

Birinci Mağaranın tarihini şu şekilde hulâsa edebiliriz. Deniz menşeli Helvétien kalkerler içinde açılmış olan bu mağara daha sonra tatlı su istilâsına uğramış ve bunun neticesinde tavanına kadar içinde fosil memeli hayvan kalıntıları ve Gastropod kavkaları bulunan bir kumtaşı dolgusu ile dolmuştur. Bilâhare bu dolgu aşınmış ve mağaranın alt kısmında deniz kumu tabakaları birikmiştir. Bu deniz kumu tabakalarının, hiç olmazsa birinci ve ikinci tabakaların, Tyrrhénien transgresyonuna ait olması muhtemeldir. Deniz çekildikten sonra mağara uzunca bir müddet metruk kalmış ve bilâhare Üst Lövaluvazo-Musteriyen kültürün sahipleri tarafından iskân edilmiştir. Üst Lövaluvazo-Musteriyen kültürden sonra nisbeten kısa bir müddet metruk kalan mağara bu defa Üst Paleolitik (Orinyasiyen) kültürün sahipleri tarafından iskân edilmiştir. Üst Paleolitik insanlar mağarayı terkettikten sonra, Roma Çağında taşocağı olarak kullanılıncaya kadar mağara, görünüşe göre, tekrar metruk kalmış ve Roma Çağından zamanımıza kadar sadece arada sırada çobanlara bir sığınak vazifesi görmüştür.

İKİNCİ MAĞARA

1957 yılında kazdığımız İkinci Mağarada gübreli bir toprak tabakasının altında Roma Çağına ait iki tabaka ile karşılaştık (bak Levha III, resim 2 ve Levha IX). Açılan çukurda Roma Çağına ait bir evin kalıntıları bulunmuştur. Roma katının altında ve satıhtan itibaren 345 santimetre derinlikte deniz kumu ile karşılaştık. Bu kumun üst kısmı Hellenistik ve Roma Çağlarına ait çanak çömlek parçalarını ihtiva etmektedir.

¹⁶ Bak Furon, 1951, s. 83.

¹⁷ Bak Zeuner, 1952, s. 129.

¹⁸ Zeuner'e göre ilk Monastirien safhanın ortalama yüksekliği 18 ve ikinci safhanın ortalaması 7.5 metredir (bak Zeuner, 1952, s. 128). Zeuner yeni etüdünde üçüncü bir safhayı (Epi-Monastirien) Würm I ve Würm II arasındaki interstadial safhaya atfetmektedir (bak Zeuner, 1956, s. 549).

Üst sathı bugünkü deniz seviyesinden takriben 3 metre kadar yüksekte duran bu kum bir vakitler mağaranın deniz tarafından istilâ edildiğini göstermektedir.

Bu bölgede yaptığımız araştırmalar esnasında Mağaracık köyünden Çevlik'e giden yol kenarında ve antik Selevkeia limanının duvarlarının dışında bugünkü deniz seviyesinden takriben 2 metre yüksekte duran ve içinde denizlerde yaşayan omurgasız hayvanlara ait kavkılar ve Klâsik Çağa ait çanak çömlek kalıntıları bulunan bir kum tabakası ile karşılaştık (bak Levha IV, resim 2). Bu kum tabakası bugünkü deniz kıyısından takriben 150 metre kadar doğuda bulunmaktadır. Bu mevkiin biraz daha doğusunda ve yine yol kenarında içinde denizlerde yaşayan omurgasız hayvanlara ait kavkılar ve Klâsik Çağa ait keramik parçaları bulunan bir kum birikintisi daha bulunmaktadır. Bu kum birikintisinin bugünkü deniz seviyesinden yüksekliği 3 metre kadardır. İkinci mağarada ve bu mağara ile bugünkü deniz kıyısı arasında bulunan diğer iki mevkide gördüğümüz kum tabakaları son 2250-2300 yıl içinde bu bölgede deniz ve kara münasebetlerinde takriben 2-3 metrelik bir değişikliğin vukubulduğunu göstermektedir.

LEVHALARIN İZAHI

- Levha I. Araştırılan yerleri gösteren harita. 1. Birinci Mağara. 2. İkinci Mağara. 3. Altınözü. 4. Altındere (Avratlar Deresi).
- Levha II. Birinci Mağaranın uzaktan (res. 1) ve daha yakından görünüşü (res. 2).
- Levha III. Birinci Mağara (res. 1) ve ikinci Mağara (res. 2).
- Levha IV. İkinci Mağara ile Mağracık köyü arasında bulunan Büyük Mağara (Res. 1). Antik Selevkeia limanının duvarının dışında ve yol kenarında bulunan ve kavkılarla Klâsik keramik parçalarını ihtiva eden deniz kumu (res. 2).
- Levha V. Altındere'nin (Avratlar Deresi) Antakya-Samandağ şosesi tarafından görünüşü (res. 1). Aletler seki üzerinde toplanmıştır. Altınözü Kaza merkezinden güneye bakış (res. 2).
- Levha VI. Birinci Mağaranın dikey kesiti (res. 1) ve yer plânı (res. 2). Bunlar 1956 yılı Haziran ayında kazıyı ziyaret etmiş olan Bayan Theresa Haass'ın yaptığı plânlardan adapte edilmiştir (bak Şenyürek ve Bostancı, 1956 c, res. 2-3).
- Levha VII. Birinci Mağara : I'inci çukurun kuzey duvarında alınan kesit. Bu kesit Bayan Theresa Haass'dan adapte edilmiştir (bak Şenyürek ve Bostancı, 1956 c, res. 4).
- Levha VIII. Birinci Mağara : V'inci çukurun doğu duvarında alınan kesit.
- Levha IX. İkinci Mağara : Açılan çukurun kuzey duvarında alınan kesit.

PREHISTORIC RESEARCHES IN THE HATAY PROVINCE

Dr. MUZAFFER ŞENYÜREK

Professor Ordinarius, Chairman of the Division of Palaeoanthropology,
University of Ankara
and

Dr. ENVER BOSTANCI

Assistant of Palaeoanthropology, University of Ankara

INTRODUCTION

During the course of prehistoric researches in the Provinces of Gaziantep and the Hatay in 1954, conducted under the auspices of the Faculty of Language, History and Geography of the University of Ankara, Enver Bostancı met Mr. Klaus Hormann, a German geologist who was then working at a private chrome company. Upon Klaus Hormann's mention of a cave near the village of Mağracık in Samandağ, Enver Bostancı went with him to this cave and collected a flint flake and some fossil animal remains on the surface. Enver Bostancı in May, 1956, went once more to this region and made a sounding in this cave. In this sounding, made on behalf of the Faculty of Language, History and Geography of the University of Ankara, were found flint artifacts belonging to the Palaeolithic period, teeth and bones of fossil animals and some human remains.¹ After this sounding, and upon the proposition of Enver Bostancı, we decided to excavate together in this cave. In this cave, which we have named the First Cave, we jointly made three excavations in 1956 and 1957. We made the first excavation in June, 1956, under the auspices of the Faculty of Language, History and Geography of the University of Ankara,² the second in September, 1956, on behalf of the Turkish Historical

¹ For this sounding see *Zafer*, 24. V. 1956, p. 1, Ankara.

² On this occasion we wish to extend our thanks to the Office of the Dean, the Professors' Council and the Research Stations of the Faculty of Language, History and Geography of the University of Ankara for providing the necessary grant for the excavation.

Society³ and the third in June, 1957, again under the auspices of the Turkish Historical Society.⁴ Besides, in September, 1957, we made a sounding in another cave (Second Cave), located between the First Cave and the village of Mağracık. The locations of the caves we have excavated are shown in Plate I.

The first Palaeolithic remains in the Hatay were found by Nurettin Can in 1943 on the edge of the city of Antioch (see Pl. I and Pl. V, fig. 1).⁵ This was followed by a Palaeolithic artifact discovered by W. J. McCallien on the surface, south of the İskenderun region. In the map of Kökten this find is marked as Levalloiso-Mousterian.⁶ Later on, in 1950, Fikret Ozansoy from the Mineral Research and Exploration Institute carried out prehistoric researches in the Hatay, but he has not yet published the results of this research. Subsequently in 1954 Enver Bostancı, in addition to his visit to the First Cave near the village of Mağracık, went to the District (Kaza) Center of Altınözü (see Pl. I and Pl. V, fig. 2), which is 12 kilometers south-east of Antioch, and found a hand-axe on the sur-

³ For the excavations we conducted, in 1956 see Şenyürek, M. and Bostancı, E., 1956 (a). Samandağı'nda Eski Taş Çağına ait bir iskân yeri. *Şafer*, 4. VII, 1956, p. 2, Ankara; and *Yankı*, 4. VII, 1956, pp. 20-21, Ankara; Şenyürek, M. and Bostancı, E., 1956 (b). The excavation of a cave near the village of Mağracık in the Vilâyet of the Hatay. *Anatolia, Revue Annuelle d'Archéologie*, Vol. I, pp. 81-83; Şenyürek, M. and Bostancı, E., 1956 (c). Samandağı'nda yapılan prehistorik araştırmalar. *Şafer*, 6. XI.1956, pp. 2 and 5, Ankara.

⁴ We wish to express our thanks to the Turkish Historical Society for the funds for these last two excavations. In this connection we also wish to extend our thanks to the General Directorate of Antiquities and Museums of the Ministry of Education, for giving us the necessary permit for the researches and excavations we carried out in this region and to the Governorship of the Hatay, the Directorate of Education of the Hatay, the District Governorship of Samandağ and to Mr. Abdullah Cilli, who was the Deputy from the Hatay for the Tenth Parliamentary Session, for extending to us all the possible facilities during our work at Samandağ.

⁵ See Kansu, Ş. A. 1945. Hatay'da (Antakya) bulunan Üst Aşöleen (Micoque) ve Niğde-Neveşehir çevrelerinde toplanan Levalloisien âletler hakkında bir not. A note on implements of Upper Acheulian (Micoquian) type from Hatay and artifacts of Levalloisian type from the Niğde region. *Bulleten*, Vol. IX, No. 34, p. 295.

⁶ Kökten, İ. K. 1952. Anadolu'da prehistorik yerleşme yerlerinin dağılışı üzerine bir araştırma. Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi (Revue de la Faculté de Langue, d'Histoire et de Géographie, Université d'Ankara), Vol. X, No. 3-4, pp. 167-207.

face near this town. In September, 1956, after stopping the dig at Samandağ, we went together to Altınözü and collected some more flint artifacts on the surface. Besides these, in June, 1957, we collected flint artifacts on the surface of a terrace west of the city of Antioch, at the place visited by Nurettin Can.

THE EXCAVATIONS CONDUCTED IN THE CAVES NEAR THE VILLAGE OF MAĞRACIK IN SAMANDAĞ THE FIRST CAVE

The First Cave is near to, and slightly to the northwest of, the village of Mağracık, which is about four and a half kilometers northwest of the District (Kaza) Center of Samandağ and is located at the edge of the ancient city of Seleucia, built by the Great Seleucus, one of Alexander the Great's generals, who was the founder of the Seleucid dynasty (Pl. II and Pl. III, fig. 1). In the vicinity of the First Cave, there are also other caves, some natural and some artificial (Pl. III, fig. 2, and Pl. IV, fig. 1). Some of the natural caves in this region had also been inhabited in the classical period. The First Cave and the other caves in this region are found at the southern foothills of Musa Dagh, in limestones of Helvetian (Miocene) Age.⁷

The mouth of the First Cave, which has a maximum length of 23, a maximum width of 6 and a maximum height of 4 meters, faces south. The floor of this cave, which is about 1 kilometer inland from the present seashore, stands 39 meters above the present sea level. On the eastern and western walls and on the anterior part of the ceiling of the cave there are remnants of hard sandstone, containing the bones and teeth of fossil mammals and the shells of terrestrial gastropods (snails). These sandstone remnants show that at one time the cave had been invaded by fresh water and had been filled up to its ceiling. Of this sandstone filling, which has subsequently been eroded, at the present only the remnants seen on the eastern and western walls and on the ceiling of the cave are left.

⁷ For the geology of this region see Erentöz, L. E. 1956. *Stratigraphie des bassins néogènes de Turquie, plus spécialement d'Anatolie Méridionale et comparaisons avec le Domaine Méditerranéen dans son ensemble. Theses présentées à la Faculté des Sciences de l'Université de Paris pour obtenir le grade de docteur ès Sciences naturelles. Série A, No. 2811, No. d'Ordre: 3683, p. 27 and map, Ankara.*

In the excavations we carried out in this cave we established that in the Roman period it had been used as a stone quarry. The stone blocks cut from the western wall of the cave had been chipped in the cave. The quarrymen have dug up a large part of the cave floor, have mixed the cultural layers in these sections and have filled these places with the rubble. On top of the cave the rock has been cut and made into a staircase (pl. II, fig. 2).

We encountered five cultural layers in the undisturbed parts of the cave. In different levels in the cultural layers we met remains of ashes; and rocks that had fallen down from the ceiling probably during the earthquakes. Below the cultural layers are found pieces of rock that had fallen from the ceiling and sea sand that will be discussed below. In the ground plan of the cave the pits excavated in June, 1956, are shown by numbers I and II, those opened in September of the same year by III and IV and the pit dug in June, 1957, by number V. Pits II and III and the western part of Pit V have been disturbed by the quarrymen who worked in the cave in the Roman period. In Pit II and in the western part of Pit V the quarrymen descended down to the sea sand, which is situated below the cultural layers. On the other hand, with the exception of a superficial part in one corner, Pit I, Pit IV, the part of Pit V located south of Pit IV and its section below the mass of sandstone (under the rock), which forms a bulge on the eastern side of the mouth of the cave, are undisturbed. In 1957 we opened Pit Number VI at the back end of the cave. In this pit, where only a few flint fragments were encountered, we established that the sea sand extends up to the northern end of the cave.

In the excavations carried out in this cave we found many flint artifacts, some bone tools, a large number of fossil mammalian remains, the shells of invertebrates consumed as food by the inhabitants of the cave and some human remains. According to the determinations made by Şenyürek up to now, the mammalian fauna includes the remains of the lion, *Felis sp.*, bear, rhinoceros, porcupine (*Hystrix*), *Cervus*, *Dama*, *Capreolus*, ox (*Bos*) and wild boars.⁸

⁸ The remains of fossil mammals are being studied by Şenyürek. The human remains, which are also under study by Şenyürek, consist of isolated teeth and a couple of bone fragments. Besides these, remains of a human skeleton were found in

In addition to these in the collection there are other kinds that have not yet been determined. Among the invertebrates there are the shells of terrestrial snails and marine animals.

The first cultural layer, which is the highest of the five cultural layers we have established in the cave, belongs to the Roman period and the second cultural layer, which is below this, and the third cultural layer appertain to the Upper Palaeolithic (Aurignacian) culture. The third and the second cultural layers are characterized by blades, scrapers and burins. The fourth and the fifth cultural layers represent the Upper Levalloiso-Mousterian culture that is characterized by points and racloirs.

The first cultural layer which consists of black soil, containing humus, has a thickness of 35 centimeters on the north side of Pit I and 25 centimeters under the rock (see Pl. VII and VIII). The thickness of the second cultural layer which is of a light brown color is 51 centimeters on the north wall of Pit I. On the other hand, the thickness of this layer amounts to 118 centimeters under the rock. Under the rock 42 centimeters of this layer stands above the level of the cave floor on the north wall of Pit I and its 76 centimeters is found below this level. The situation observed under the rock suggests that this cultural layer was originally thicker and that it has been dug out by the quarrymen in the other parts of the cave. The thickness of the third layer, which consists of black earth, is 39 centimeters on the north wall of Pit I and 50 centimeters under the rock. In the lower section of layer III and in the upper portion of layer IV there is a sterile part consisting of stones that have fallen from the ceiling. This thin layer of stones, which is relatively sparse in Pit I and more apparent in Pit IV and under the rock corresponds to an interval of time between the layer IV and layer III. The IVth cultural layer, which is of dark brown color, has a thickness of 47 centimeters on the north wall of Pit I and below the rock. In the middle of this layer occurs a hardened horizon which is lime-cemented and contains bones and flint artifacts. This hardened part covers a large area especially in Pit IV and under the rock. The

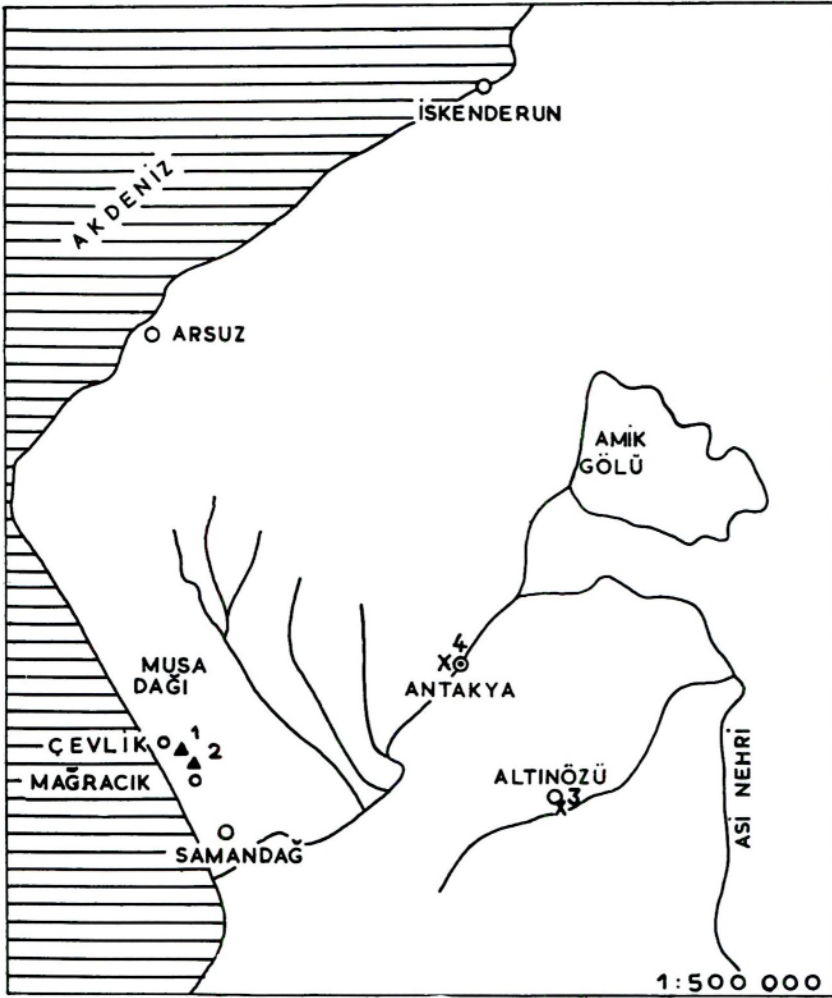
the disturbed Pit III. Samples taken from the fragments of this skeleton have been sent to Dr. Oakley of the British Museum in London for a Fluorine Test. The status of this skeleton will be known after this test.

cultural layer V, which is below layer IV, consists of lighter colored, yellowish earth. While the thickness of this layer is 58 centimeters on the north wall of Pit I, it amounts to 191 centimeters under the rock. Whereas this layer is a completely cultural layer in Pit I, under the rock its lower part is sterile and in this section large pieces of rock draw the attention. In Pit I below layer V and in the upper part of the strata of sand are seen large pieces of rock that have fallen from the ceiling. In the IVth Pit and under the rock these large blocks of rock are found in the upper part of the sand and in the lower section of layer V. Indeed, in all parts of the cave excavated we encountered large fragments of rock in the upper part of the sand. These pieces of rock standing in the upper part of the sand and above it indicate that a longish interval of time had elapsed between the time this sea sand had been deposited and the settlement of the cave by the owners of the Upper Levallois -Mousterian culture.

In the parts of the cave excavated we encountered sea sand beneath the large fragments of rock. The marine sand is seen at a depth of 230 centimeters on the north wall of Pit I and 364 centimeters below the rock. In other words, the upper surface of this sand, which slants downward from the north to the south, stands 36.70 meters above the present sea level on the north wall of Pit I and 35.36 meters, in the middle, under the rock. This marine sand is more recent than the remnants of sandstone of fresh water origin seen on the eastern and western walls and on the ceiling of the cave.

In the first pit we descended, from the surface downward, to a depth of 571 centimeters in these sand deposits (see Pl. VI, fig. 1). This is the lowest level we have reached in this cave. Down to this depth, we determined 7 strata in the sand. The colors and the thicknesses of these layers of sand, in the north wall of the first pit, which are numbered as 1, 2, 3, etc., are shown below:

<u>Layer of Sand</u>	<u>Structure and Color</u>	<u>Thickness (in centimeters)</u>
1	Loose, grey sand	80
2	Red sand	10
3	Hardened, light grey sand	48
4	Loose, dark sand	40
5	Loose, yellow sand	63
6	Loose, dark sand	50
7	Loose, yellow sand	50

Res. 1
Fig. 1

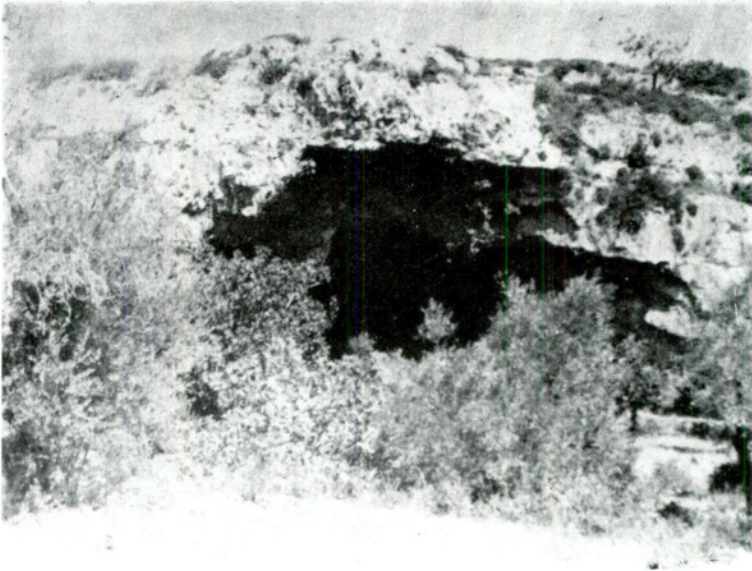
Res. 2
Fig. 2

Res. 1
Fig. 1

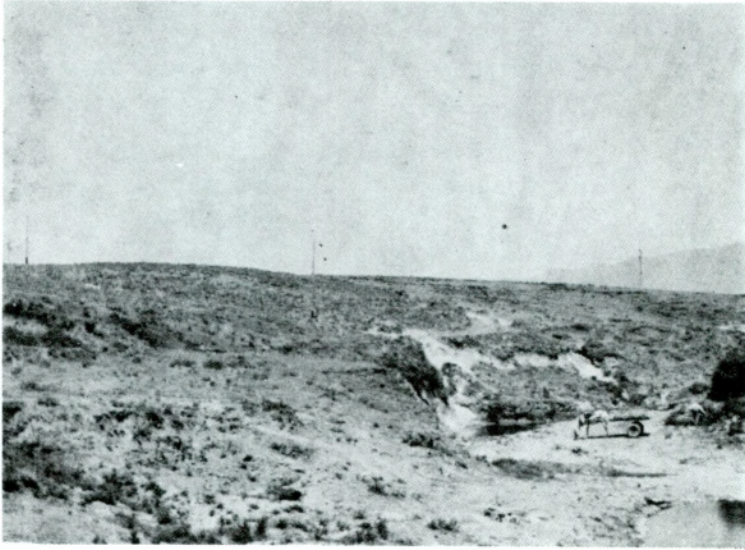
Res. 2
Fig. 2

Res. 1
Fig. 1

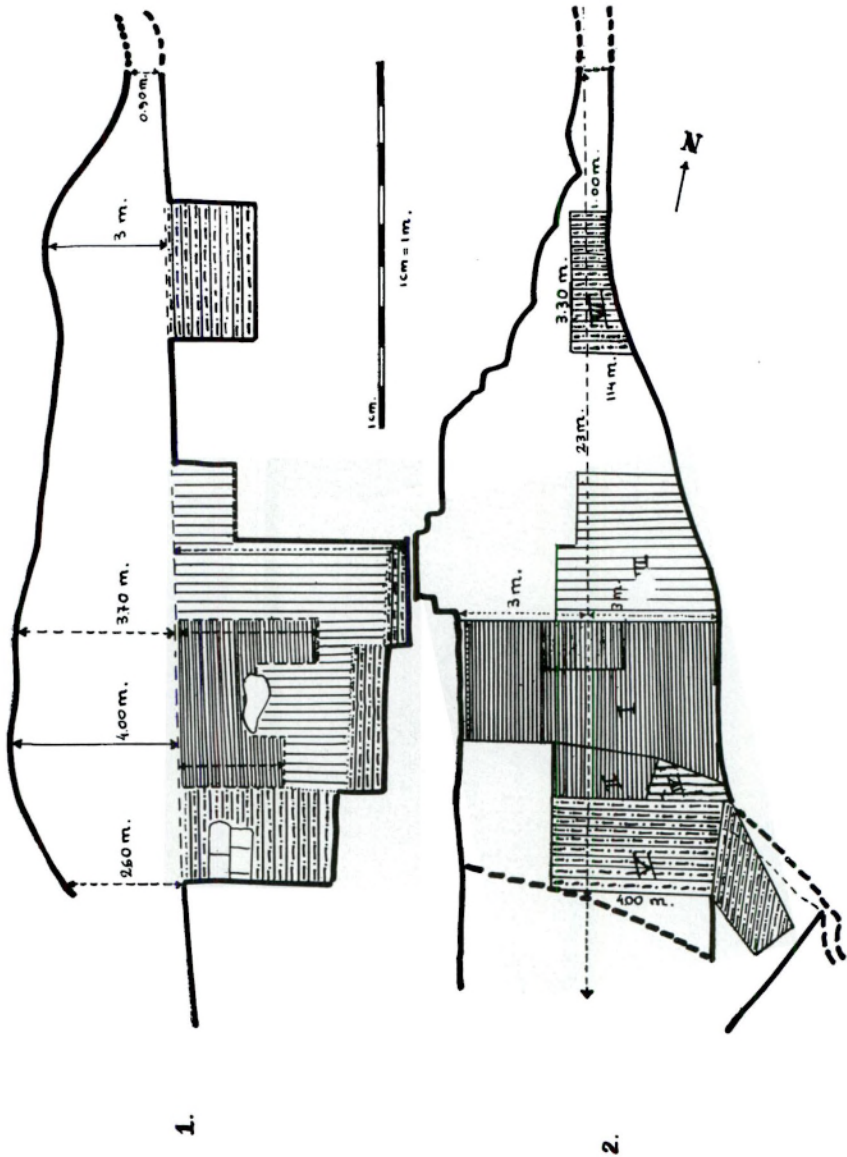
Res. 2
Fig. 2

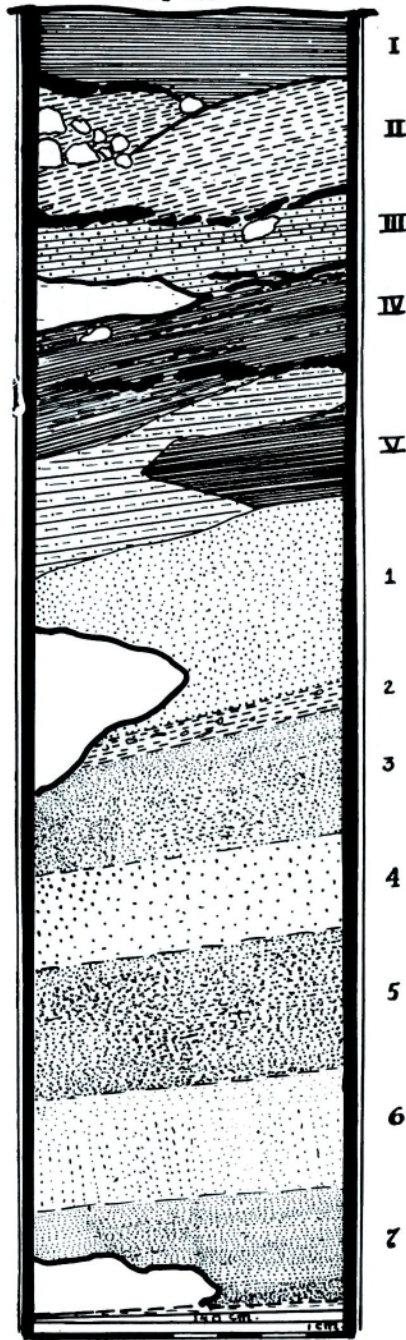
Res. 1
Fig. 1

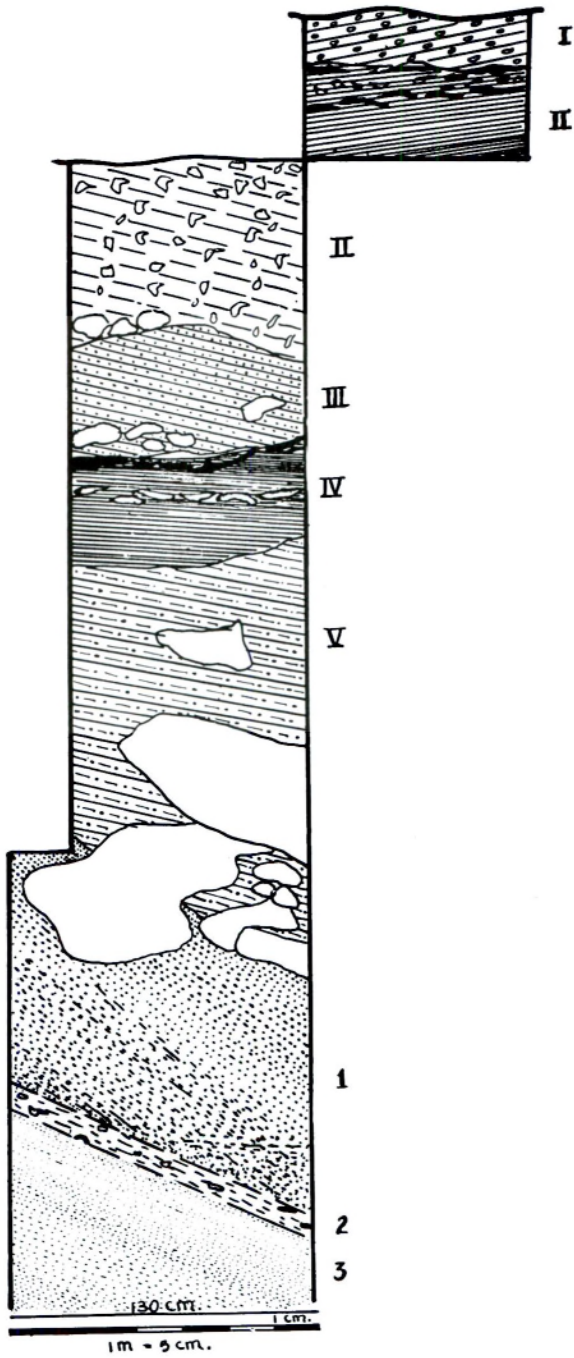

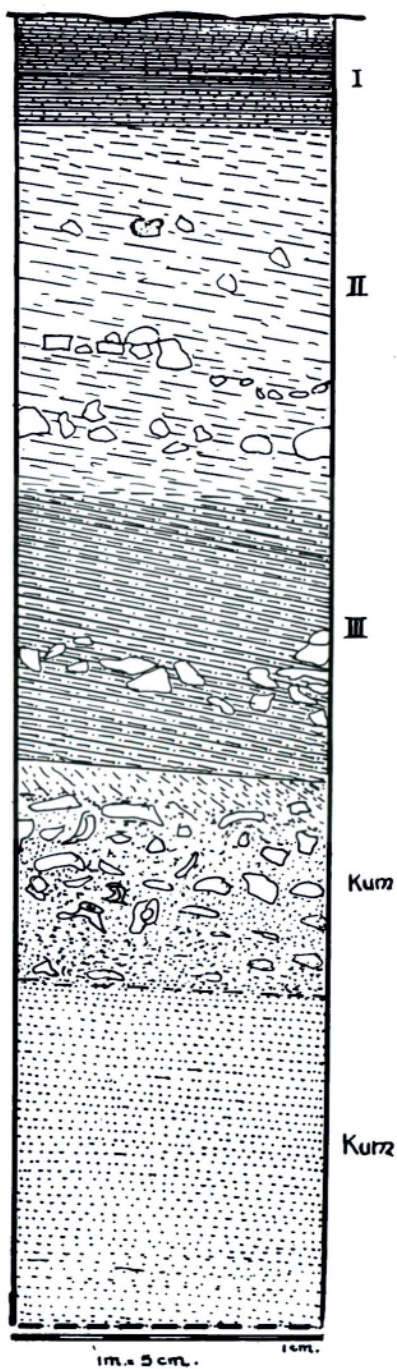
Res. 2
Fig. 2

1 m. = 5 cm.

When we stopped the dig at a depth of 571 centimeters, a hardened yellow sand had appeared below the 7th sand layer. It is understood that these layers of sand continue further downward. However, as we could not descend below the sand, we have not been able to determine whether an older habitation layer exists below the deposits of sand or not. These layers of sand, containing foraminifera, show that the cave had been invaded by the sea prior to the time when it was settled by the owners of the Upper Levalloiso-Mousterian culture.

We presented samples of sand from layers 1, 2 and 3, a sample from the present beach and a sample of the sand, containing in its upper part classical potsherds, from the Second Cave, that will be considered further on, to Prof. Dr. Livio Trevisan, Director of the Geological Institute in the University of Pisa.

A report showing the determinations made by Prof. Dr. Guido Tavani, that was sent attached to Professor Trevisan's letter of 16 January, 1958, is appended at the end of the present paper.⁹

Tavani reports that in the first and second layers of sand some fossils are rolled while the others are unworn and that among the latter only *Rotalia papillosa* is confined to the Pleistocene and to the present time. At the same time Tavani records that there are Miocene species amongst the rolled forms found in the third layer of sand and in the sample from the Second Cave, containing classical potsherds in its upper part, and further that in the sample from the present beach he has encountered fossils that have been living for a long time and that these are rolled also.

In our opinion the reason for the finding of rolled Miocene species in the samples of sand from the First and Second Caves and the presence of rolled fossils in the modern beach is that Musa Dagh consists of Helvetian limestone of marine origin. The presence of unrolled examples of *Rotalia papillosa* in the first and second layers of sand in the First Cave, indicates that these sand layers, at least the first and second layers, were deposited during the Quaternary.

⁹ In this connection we wish to extend our thanks to Professor Trevisan, for his intermediacy and for translating parts of the report into French, and to Professor Tavani for having determined the fossils in the sand. We also wish to thank Dr. C. G. Adams of the British Museum and Mr. Süleyman Gez of the Mineral Research and Exploration Institute, who had looked at this sand previously.

Şenyürek, considering the elevation of the sand above the present sea level and the time elapsed between the sand and the Upper Levalloiso-Mousterian culture, had previously pronounced that the sand deposited in the First Cave probably belonged to the Tyrrhenian transgression.¹⁰ The presence of *Rotalia papillosa*, which is confined to the Quaternary era, in the first and second layers of sand supports this view. According to Furon¹¹ and Zeuner¹² this stage (Tyrrhenian I of some writers) corresponds to Mindel-Riss Interglacial.

According to Zeuner the average elevation of Tyrrhenian transgression is 32 meters.¹³ The figures given by Pınar for the Tyrrhenian sea level vary between 25 and 40 meters.¹⁴ Fleisch also shows the 35 meter level in Lebanon as "Tyrrhénien I?"¹⁵ Thus the elevation of the sand in the First Cave is near to the level of Tyrrhenian transgression and far exceeds that of the Monastrian transgression, which according to Furon¹⁶ and Zeuner¹⁷ corresponds to the Riss-Würm Interglacial.¹⁸

We can summarize the history of the First Cave as follows: This cave which was formed in Helvetian limestone of marine origin was subsequently invaded by fresh water and as a result of this it was filled up to its ceiling with a deposit of sandstone which includes the remains of fossil mammals and the shells of gastropods. Later

¹⁰ See *Hatay*, 8. VI. 1957, p. 2, Antakya.

¹¹ Furon, R. 1951. *Manuel de Préhistoire Générale*. 3rd edition, pp. 62 and 83.

¹² Zeuner, F. E. 1952. *Dating the Past*. 3rd Edition, p. 129.

¹³ See *ibid.*, p. 128. In a more recent study Zeuner gives this elevation in Syria as 40-46 and 35 meters (see Zeuner, F. E. 1956. The three 'Monastrian' sea-levels. *Actes du IV Congrès International du Quaternaire*, Rome-Pise, Août-Septembre, 1953, Roma, p. 549.)

¹⁴ Pınar, N. 1956. *Le Quaternaire en Turquie et les phases de l'effondrement de l'Egée*. *Actes du IV Congrès International du Quaternaire*, Roma-Pise, Août-Septembre, 1953, Roma, p. 954.

¹⁵ Fleisch, H. 1956. *Dépôts préhistoriques de la côte Libanaise et leur place dans la chronologie basée sur le Quaternaire marine*. *Quaternaria*, Roma, p. 125.

¹⁶ Furon, 1951, p. 83.

¹⁷ Zeuner, 1952, p. 129.

¹⁸ According to Zeuner the average elevation of the first Monastrian phase is 18 and that of the second phase is 7.5 meters (see Zeuner, 1952, p. 128). In his new study Zeuner attributes a third phase (Epi-Monastrian) to the Interstadial between Würm I and Würm II (see Zeuner, 1956, p. 549).

on, this filling was eroded and in the lower part of the cave layers of marine sand were deposited. It is probable that these layers of sand, at least the first and second layers, belong to the Tyrrhenian transgression. After the recession of the sea the cave remained uninhabited for a relatively long time and was subsequently settled by the owners of the Upper Levalloiso-Mousterian culture. This cave, which was uninhabited for a relatively short time after the Upper Levalloiso-Mousterian culture, was this time settled by the owners of the Upper Palaeolithic (Aurignacian) culture. After it was vacated by the Upper Palaeolithic men, the cave again appears to have remained uninhabited till the Roman period when it was used as a stone quarry and from the Roman period to the present it has occasionally served as a refuge for shepherds.

THE SECOND CAVE

In the Second Cave, which we excavated in 1957, under a layer of earth containing decomposed manure we encountered two layers belonging to the Roman period (see Pl. III, fig. 2, and Pl. IX). In the pit excavated were found the remains of a house. Beneath the Roman stratum and at a depth of 345 centimeters, below the surface, we encountered marine sand. The upper part of this sand contains potsherds of Hellenistic and Roman periods.

This sand, the upper surface of which stands about 3 meters above the present sea level shows that at one time the cave had been invaded by the sea.

During the course of researches we made in this region, on the side of the road going from the village of Mağracık to Çevlik and on the outside of the wall of the port of the ancient Seleucia, we encountered a layer of sand, standing about 2 meters above the present sea level and containing the shells of marine invertebrates and potsherds of the classical period (see Pl. IV, fig. 2). This layer of sand is about 150 meters east of the present seashore. Further east from this place and again along the side of the road is found another deposit of sand including shells of marine invertebrates and classical potsherds. The elevation of this deposit of sand above the present sea level is about 3 meters. These layers of sand observed in the second

cave and in the other two localities between this cave and the sea-shore show that during the last 2250-2300 years a change of about 2-3 meters has occurred in the relation of the land and sea in this region.

EXPLANATION OF THE PLATES

- Plate I. Map showing the sites investigated. 1. The First Cave. 2. The Second Cave. 3. Altınözü. 4. Altındere (Avratlar Deresi).
- Plate II. The First Cave from a distance (fig. 1) and a closer view (fig. 2).
- Plate III. The First Cave (fig. 1) and the Second Cave (fig. 2).
- Plate IV. Büyük Mağara (The Big Cave) located between the Second Cave and the village of Mağracık (fig. 1). The marine sand, containing shells and classical potsherds, that is seen on the outside of the walls of the port of ancient Seleucia and alongside the road (fig. 2).
- Plate V. The view of Altındere (Avratlar Deresi) from the side of Antioch-Samandağ highway (fig. 1). The artifacts were collected on the terrace. The view south from the district center of Altınözü (fig. 2).
- Plate VI. The vertical section (fig. 1) and the ground plan (fig. 2) of the First Cave. These have been adapted from the plans made by Miss Theresa Haass who visited the excavation in June, 1956 (see Şenyürek and Bostancı, 1956c, figs. 2-3).
- Plate VII. The First Cave: the section on the north wall of Pit I. This section has been adapted from Miss Theresa Haass (see Şenyürek and Bostancı, 1956c, fig. 4).
- Plate VIII. The First Cave: The section on the eastern wall of Pit V.
- Plate IX. The Second Cave: The section on the north wall of the pit excavated.

Appendix

NOTA SULLE SABBIE MARINE ANTICHE
E ATTUALI DI SAMANDAĀ

PROF. DOTT. GUIDO TAVANI

Istituto di Geologia e Paleontologia dell' Università di Pisa

GROTTA I PRESSO IL MARE A SAMANDAĀ

SABBIE I

Triloculina trigonula (Lmk.), *Triloculina* sp., *Quinqueloculina* sp., *Elphidium advenum* (Cushm.), *Bulimina* cfr. *costata* d'Orb., *Uvigerina* sp. (aff. *U. flinti* Cushm.), *Rotalia beccarii* (L.), *Rotalia papillosa* Brady, *Globigerinidae* ind., *Orbulina universa* d'Orb., *Sphaeroidinella* (?) *dehiscens* Park. e Jon., *Cibicides refulgens* (Montf.).

Soltanto *Rotalia beccarii* e *Quinqueloculina* sp. sono relativamente frequenti. Alcuni esemplari di Miliolidi, *Elphidium advenum*, *Rotalia beccarii*, *R. papillosa*, *Sphaeroidinella* (?) *dehiscens* e *Cibicides refulgens* presentano un aspetto fresco o abbastanza fresco. Tutti gli altri sono sicuramente rimaneggiati: sovente sono fortemente levigati e patinati. Tra le specie probabilmente non rimaneggiate, soltanto la *Rotalia papillosa* è caratteristica del Quaternario; tutte le altre sono di ampia distribuzione cronologica. Tra le specie sicuramente rimaneggiate la *Uvigerina* aff. *flinti* sembra indicare una provenienza da depositi miocenici.

GROTTA I : SABBIE 2

Quinqueloculina sp., *Robulus orbicularis* (d'Orb.), *Robulus* sp., *Elphidium* sp., *Uvigerina* sp. (aff. *U. flinti* Cushm.), *Rotalia beccarii* (L.), *Rotalia papillosa* Brady, *Gyroidina* sp., *Baggina gibba* Cushm. e Todd, *Globigerinoides trilobus* (Reuss), *Orbulina universa* d'Orb., *Globoquadrina* (?) sp., *Cibicides pseudoungerianus* Cushm., *Cibicides* sp., *Planulina ariminensis* (d'Orb.).

Soltanto la *Rotalia beccarii* è relativamente frequente. La *Rotalia papillosa* e in gran parte la *Rotalia beccarii* sono rappresentate da

esemplari freschi. Tutti gli altri foraminiferi sono di aspetto poco fresco o addirittura fortemente levigati e patinati, quindi sicuramente rimaneggiati. Come nel campione sabbie I, soltanto la *Rotalia papillosa* è caratteristica del Quaternario. Tra i foraminiferi sicuramente rimaneggiati *Uvigerina* aff. *flinti* e *Globoquadrina* (?) sp. sembrano indicare una provenienza da depositi miocenici.

GROTTA I: SABBIE 3

Quinqueloculina sp., *Robulus* sp., *Nonion* sp., *Rotalia beccarii* (L.), *Pullenia bulloides* d'Orb., *Globigerinoides* cfr. *trilobus* (Reuss), *Orbulina universa* d'Orb., *Orbulina* cfr. *suturalis* Bronn., *Cibicides* sp., *Planulina ariminensis* (d'Orb.).

Globigerinoides cfr. *trilobus* è relativamente frequente: le altre specie sono rare. Soltanto la *Pullenia bulloides* e una parte degli esemplari di *Rotalia beccarii* hanno un aspetto fresco. Tutti gli altri foraminiferi sono più o meno levigati e patinati, e quindi sicuramente rimaneggiati: tra questi la *Orbulina* cfr. *suturalis* sembra indicare una provenienza da depositi miocenici.

GROTTA II: SABBIE DEL PRIMO MILLENIO PRIMA DI CRISTO

Textularia sp., *Sigmoilina coelata* (Costa), *Robulus* sp., *Dentalina* sp., *Nonion* sp., *Elphidium* sp., *Bolivina* sp., *Uvigerina* sp., *Discorbis* sp., *Gyroidina* sp., *Eponides umbonatus* (Reuss), *Rotalia beccarii* (L.), *Siphonina reticulata* (Czjzek), *Cassidulina laevigata* d'Orb., *Cassidulina subglobosa* Brady, *Pullenia bulloides* d'Orb., *Globigerinidae* ind., *Globigerinoides* cfr. *trilobus* (Reuss), *Orbulina universa* d'Orb., *Orbulina* cfr. *suturalis* Bronn., *Globoquadrina* (?) sp., *Cibicides refulgens* (Montf.), *Cibicides* sp., *Planulina ariminensis* (d'Orb.), *Planulina* sp.

Soltanto i Globigerinidi sono relativamente frequenti. Alcuni esemplari di Globigerinidi, tra cui qualche *Orbulina universa*, hanno un aspetto abbastanza fresco: tutti gli altri foraminiferi sono più o meno levigati e patinati, e quindi sicuramente rimaneggiati: tra questi *Cassidulina laevigata*, *Orbulina* cfr. *suturalis* e *Globoquadrina* (?) sp. sembrano indicare una provenienza da depositi miocenici.

SABBIE MARINE ATTUALI

Robulus cfr. *rotulatus* (Lmk.), *Robulus* sp., *Elphidium crispum* (L), *Elphidium* sp., *Globigerinoides* cfr. *trilobus* (Reuss), *Globigerinella aequalateralis* Brady, *Orbulina universa* d'Orb., *Orbulina bilobata* (d'Orb.), *Cibicides* sp.

Orbulina universa e *Cibicides* sp. sono relativamente abbondanti. Tutti i foraminiferi sono più o meno levigati e patinati, e quindi sicuramente rimaneggiati. Tutte le specie sono di ampia distribuzione cronologica.

Conclusioni :

La maggior parte dei foraminiferi presenti nei campioni di sabbie sono sicuramente rimaneggiati. Tra i foraminiferi rimaneggiati si osservano delle specie di età miocenica. Inoltre è probabile che i foraminiferi rimaneggiati provengano non da un unico deposito preesistente, ma da due formazioni terziarie: infatti una parte degli esemplari presenta una colorazione giallastra, come se provenissero da un deposito di colore giallo, mentre altri sono bianchi.

Pochissime specie sono rappresentate da esemplari con aspetto più fresco e che si possono quindi considerare come non rimaneggiati: disgraziatamente si tratta di specie di facies litorale, viventi e tutte di ampia distribuzione cronologica: soltanto la *Rotalia papillosa* non è conosciuta prima del Quaternario.

Le sabbie attuali sono caratterizzate dalla presenza di foraminiferi che appaiono tutti rimaneggiati.

HATAY VİLÂYETİNİN PALEOLİTİK KÜLTÜRLERİ

Dr. MUZAFFER ŞENYÜREK

Ankara Üniversitesi Paleoantropoloji Kürsüsü Ord. Profesörü

ve

Dr. ENVER BOSTANCI

Ankara Üniversitesi Paleoantropoloj Asistanı

Hatay'da birlikte yaptığımız kazılar ve araştırmalar müşterek raporumuzda bildirilmiştir.¹ Bu yeni etüdde ise Samandağ'ında Mağracık köyü yakınında bulunan Birinci Mağarada elde edilen Paleolitik kalıntular ve Altınözü Kaza merkezi yakınında ve Antakyanın kenarında Altındere'de (Avratlar deresi) satıhta toplanan Paleolitik aletler incelenecektir.²

BİRİNCİ MAĞARA'NIN PALEOLİTİK KÜLTÜRLERİ ÜST LÖVALUVAZO-MUSTERİYEN KÜLTÜR

Birinci Mağarada V'inci ve bunun üstünde duran IV'üncü kültür tabakasında bulunan Üst Lövaluvazo-Musteriyen kültür uçları (points), racloir'ları, konkav kazıyıcıları (concave scrapers) ve, üst kısmında, kullanılmış kemikleri ihtiva etmektedir.

V'İNCİ KÜLTÜR TABAKASI (Levha I-II)³

Uçlar (Levha I, res. 4, 7, 10-14 ve Levha II, res. 5-7 ve 9-14).
Mağaranın ihlâl edilmemiş kısımlarında, V'inci kültür tabakasında

¹ Şenyürek ve Bostancı, 1958.

² Birinci Mağara, Altınözü ve Altındere'nin yerleri ve buralarda yapılan araştırmalar için bak Şenyürek ve Bostancı, 1958.

³ Bu münasebetle levhalarda gösterilen resimlerin bir kısmını yapmış olan Bayan Eleanor Şenyürek ile Dil ve Tarih-Cografya Fakültesi ressamı Bay Hüseyin Demiralp'a teşekkür etmek isteriz.

ekserisi üçken biçiminde ve mütebakisi yaprak biçiminde olan 45 işlenmiş uç (point) bulunmuştur. Bunların büyük bir ekseriyetinde vurma sathı hazırlanmıştır ve kopma sathı ile takriben 90 derecelik bir açı teşkil etmektedir. Uçların ekserisi orta kalınlıktadır. Diğerleri ince veya, daha da nadir olmak üzere, kalındır. Uçların ekserisinde tali retuş kenarlara münhasırdır. Kalın bir yongadan yapılmış olan bir nümunedede (Levha II, res. 9) üst sathın büyük bir kısmı işlenmiştir.

Uçların büyük bir kısmı Avrupa'da, İran'da Bisitun mağarasında ⁴ ve Filistin'de ⁵ görülen standart Lövaluva tipindedir (Levha II, res. 11 ve 13). Birkaç numune Coon'un ⁶ İran'da Bisitun mağarasında tarif ettiği diyagonal Lövaluva tipindedir (Levha I, res. 14 ve Levha II, res. 14). Uçların mütebakisinde (18 nümune) üst sathta köşeli bir sırt vardır. Bir nümune *Audi* tipine yaklaşmaktadır. Kırk beş ucun yalnız ikisinde yani yüzde 4. 44'ünde, sap ucunu inceltmek maksadiyle, bu ucun kopma sathından bir iki küçük yonga koparılmıştır.

Racloir'lar (Levha I, res. 1, 5-6, 8 ve Levha II, res. 1-4 ve 8). Mağaranın ihlâl edilmemiş kısımlarında bu kültür tabakasında 48 *racloir* (yan kazıyıcı) bulunmuştur. *Racloir*'ların en büyük kısmında vurma sathı hazırlanmıştır ve kopma sathı ile takriben 90 derecelik bir açı meydana getirmektedir. Movius'un Avrupa'nın bilhassa Musteriyen *racloir*'lerinde görüldüğünü bildirdiği küçük bir açıya (25°-40°)⁷ hiçbir nümunedede rastlanmamıştır. Movius bu formun Bisitun mağarasında bulunmuş olan bazı Lövaluvazo-Musteriyen uçlarda müşahede edildiğini bildirmektedir. ⁸ *Racloir*'ların 36 tanesinde bir kenar ve 12'sinde iki kenar işlenmiştir. *Racloir*'ların büyük bir kısmında kenarlar konveks ve mütebakisinde düzdür. *Racloir*'ların en büyük kısmı (44 nümune) Garrod'un "end-bulb" dediği tiptendir. ⁹ Bunların ikisi Garrod'un "side-bulb"¹⁰ ve ikisi de "oblique-bulb" dediği formdadır.¹¹

⁴ Bak Coon, 1951, s. 57 ve Levha I, res. 4-5.

⁵ Bak Garrod, 1937, Levha XXXIV, res. 2-3.

⁶ Coon, 1951, s. 57 ve Levha I, res. 7.

⁷ Bak Movius, 1951, s. 91.

⁸ Aynı yer, s. 91.

⁹ Garrod, 1937, s. 71.

¹⁰ Aynı yer, s. 71.

¹¹ Aynı yer, s. 77 ve 79.

“Oblique-bulb” tipindeki racloir’lar Filistin’de Tabun mağarasının Alt Lövaluvazo-Musteriyen’i temsil eden D tabakasında ve daha çok Üst Aşöleen (Mikokiyen) ve Üst Aşöleen tabakalarında ve seyrek olarak Garrod’un Tayasiyen kültüre atfettiği tabakada (G tabakası) bulunmakta ve bu mağaranın yine Alt Lövaluvazo-Musteriyen’i temsil eden C tabakası ile Üst Lövaluvazo-Musteriyen tabakada (B tabakası) görülmemektedir.¹² Garrod bu sebeple D tabakasında görülen “oblique-bulb” tipindeki racloir’ların bu kata ait olmadıklarını düşünmektedir.¹³ Mamafih, Birinci Mağara’da görülen durum bu eski tradisyonun yani “oblique-bulb” tipinin Üst Lövaluvazo-Musteriyen safhaya kadar devam ettiğini ortaya koymaktadır. Böylece, Filistin’de Tabun mağarasının D tabakasında bulunan bu tip racloir’ların Alt Lövaluvazo-Musteriyen kültüre ait olması muhtemeldir.

Kırk sekiz racloir’in sadece bir tanesinde yani yüzde 2.08’inde kopma sathının vurma yumrusunu ihtiva eden tarafından bir iki küçük yonga koparılmıştır.

Konkav Kazıyıcı (Concave scraper). Bir tek kazıyıcıda işlenmiş iki kenardan biri konkav ve diğeri de konvektir. Bu kazıyıcı “end-bulb” tipindedir.

Disk. Yalnız küçük bir nümune bulunmuştur (Levha I, res. 9.)

V’inci kültür tabakasında, işlenmiş uçlara ve kazıyıcılara ilâveten, çok sayıda yonga bulunmuştur. Bunların küçük bir kısmı istimal edildiklerini gösteren izler taşımaktadır. Bu yongalar arasında orta büyüklükte bazı Lövaluva nünuneleri dikkat nazarını çekmektedir (Levha I, res. 2-3).

V’inci kültür tabakasında işlenmiş veya kullanılmış kemik aletlere tesadüf edilmemiştir.

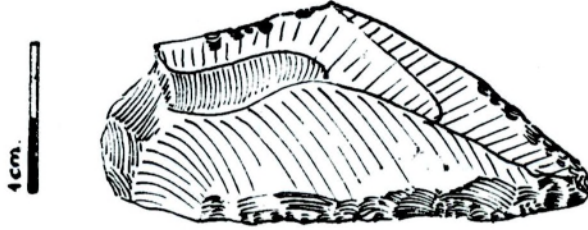
IV’ÜNCÜ KÜLTÜR TABAKASI (Levha III-IV)

Uçlar (Levha III, res. 11-17 ve Levha IV, res. 7-16). Mağaranın ihlâl edilmemiş kısımlarında bulunan 36 ucun ekserisi üçken ve diğerkleri yaprak biçimindedir. V’inci kültür tabakasında görülen

¹² Bak aynı yer, s. 71-89.

¹³ Bak aynı yer, s. 77.

tipler bu tabakada da devam etmektedir. Bu tabakada üst sathında köşeli bir sırt bulunan uçlar, V'inci kültür tabakasına nazaran, bir artma temayülü göstermektedir. Uçların ekserisinde vurma sathı hazırlanmıştır ve kopma sathı ile takriben 90 derecelik bir açı teşkil eder. 9 nümunedede açı 90 dereceden fazladır. Bunların beşinde vurma sathında birden fazla facet (yüz) ve dördünde bir facet vardır. Yalnız bir tek uçta vurma sathı kopma sathı ile dar bir açı teşkil etmektedir. Movius'e göre bu tip İran'ın Bisitun mağarasında bazı uçlarda ve Avrupa'da daha ziyade racloir'larda ve bazan da uçlarda görülmektedir.¹⁴ V'inci kültür tabakasında görülmeyen bu tip IV'üncü kültür tabakasında mevcutsa da nadirdir. Bir uçta (Levha IV, res.9) sap ucu her iki tarafta bir sap meydana getirecek şekilde işlenmiştir. Bir uç *Chatelperron* tipini hatırlatmaktadır (Levha IV, res. 8). Aşağıda gösterilen bir uç ise *Audi* tipine yaklaşmaktadır. 36 uçtan yalnız bir tanesinde (yüzde 2.77) sap ucunun kopma sathından, bu ucu inceltmek maksadiyle, bir iki küçük yonga koparılmıştır.

Racloir'lar (Levha III, res. 5-10 ve Levha IV, res. 1-6). Mağaranın karıştırılmamış kısımlarında bulunan 43 racloir arasında V'inci kültür tabakasında bulunan tipler devam etmektedir. Racloir'ların 32 tanesinde bir kenar ve 11'inde iki kenar işlenmiştir. Bunların büyük bir kısmında kenarlar konveks ve diğerlerinde düzdür. Racloir'ların ekserisi "end-bulb" tipindedir. Bunlardan biri "side-bulb" ve biri de "oblique-bulb" formundadır. Racloir'ların ekserisinde vurma sathı hazırlanmıştır ve kopma sathı ile takriben 90 derecelik bir açı teşkil eder. 13 racloir'da açı 90 dereceden fazladır. Bunların dokuz tanesinde vurma sathı bir facet ve dördünde birden fazla facet göstermektedir. Yalnız iki racloir'ın (yüzde 4.65) kopma sathında retuş vardır. Bunlardan bir tanesinde kopma sathının vurma yum-

¹⁴ Movius, 1951, s. 91.

rusunu ihtiva eden tarafından birkaç küçük yonga koparılmıştır. İkinci nümunedede ise kopma sathında bir kenar işlenmiştir.

Konkav Kazıyıcılar. Mevcut üç nümune de "end-bulb" tipindedir. Bunların kopma sathlarında retuş yoktur. Bu tabakada disk bulunmamıştır.

Yukarıda zikredilen aletlere ilâveten, IV'üncü kültür tabakasında aralarında Lövaluva nünuneleri (Levha III, res. 1-4) görülen birçok yonga bulunmuştur. Bu yongalardan bazılarının üzerinde kullanıldıklarını gösteren izler mevcuttur. Bu tabakada Lövaluva yongalarının diğer yongalara nisbeti V'inci kültür tabakasında olduğundan daha azdır.

Kemik Aletler. IV'üncü kültür tabakasında kullanılmış bazı kemik parçaları bulunmuştur (Levha IX, res. 6-9 ve 12-13). Birinci çukurda IV'üncü tabakada bulunan ve tepe kısmında bir kenarı yuvarlaklaştırılmış olan işlenmiş kemik uçun (Levha IX, res. 14-15) üstteki tabakalardan yuvarlanmış olması mümkündür. Levha IX, res. 10 ve 11'de gösterilen kemik alet iyi yapılmış ve sağlam bir uçtur. V'inci çukurda karışık kısmın sınırında bulunan bu uçun hangi tabakaya ait olduğu bilinmemektedir. Mamafih, bu uçun III'üncü veya II'nci kültür tabakasına ait olmasını muhtemel addediyoruz.

Genel olarak, IV'üncü tabakanın endüstrisinin V'inci tabakadakinin daha müttekâmil bir devamı olduğu söylenebilir. Endüstrinin Lövaluva karakteri V'inci tabakada IV'üncü tabakada olduğundan daha barizdir.

Beşinci ve dördüncü kültür tabakalarında bulunan uç ve racloir'ların uzunlukları aşağıda gösterilmiştir. ¹⁵

Tablo 1

	Uç (Maksimum uzunluk)	Racloir (Maksimum uzunluk)
V'inci kültür tabakası (42 uç ve 47 racloir)	52.96 (33.3-89.5)	55.16 (39.0-87.5)
IV'üncü kültür tabakası (35 uç ve 42 racloir)	52.52 (37.0-92.6)	53.39 (35.0-81.5)

¹⁵ Parantez içindeki rakamlar minimum ve maksimumu göstermektedir.

Garrod'a göre Filistin'de Tabun mağarasında Üst Lövaluvazo-Musteriyen aletlerin en büyük kısmının uzunluğu 40-60 milimetre arasında ¹⁶ ve Alt Lövaluvazo-Musteriyen aletlerin ekserisinin uzunluğu da C tabakasında 70-95 milimetre ¹⁷ ve D tabakasında 60-80 milimetre ¹⁸ arasında değişmektedir. Bu rakamlar Birinci Mağarada V'inci ve IV'üncü kültür tabakalarında bulunmuş olan uç ve racloir'ların uzunluklarının Filistin'in Üst Lövaluvazo-Musteriyen endüstrisine ait nümunelerin eb'adına yakın olduğunu ortaya koymaktadır. Samandağ'ın, ve keza Filistin'in, Üst Lövaluvazo-Musteriyen uç ve racloir'ları Filistin'in Alt Lövaluvazo-Musteriyen endüstrilerinde bulunmuş olan nümunelerden daha küçüktür.

Garrod Filistin'de Mugharet el-Wad'ın Üst Lövaluvazo-Musteriyen endüstrisinde bir el baltasının (hand-axe) bulunduğunu bildirmektedir. ¹⁹ Kökten de Antalya'nın Karain mağarasında Musteriyen I ve, Birinci Mağaranın V'inci ve IV'üncü tabakalarına tekabül eden, Musteriyen II seviyesinde el baltalarının bulunduğunu kaydetmektedir. ²⁰ Diğer taraftan, Kuzey Irak'ta Şanidar mağarasının Musteriyen katında (D tabakası) olduğu gibi, ²¹ Birinci Mağaranın V'inci ve IV'üncü kültür tabakalarında da hiçbir el baltasına rastlanmamıştır. Bunun bir tesadüf eseri olması muhtemeldir.

Zeuner'e göre Filistin'in Alt Lövaluvazo-Musteriyen endüstrisi, muhtemel olarak, Riss-Würm buzularası çağının son kısmına ve bunu takip eden Üst Lövaluvazo-Musteriyen endüstri de Würm I'e tekabül etmektedir. ²² Diğer taraftan, Vaufrey Filistin'in Tabun mağarasının E-B tabakalarını ve Mugharet el-Wad'ın G-D tabakalarını tamamiyle Würm buzul çağına atfetmektedir. ²³ Yani Vaufrey

¹⁶ Bak Garrod, 1937, s. 72.

¹⁷ Bak aynı yer, s. 76.

¹⁸ Bak aynı yer, s. 78.

¹⁹ Bak aynı yer, s. 54.

²⁰ Bak Kökten, 1955, s. 276.

²¹ Bak Solecki, 1955, s. 419. Şenyürek'e göre Şanidar mağarasının D tabakasında bulunmuş olan küçük bir çocuk iskeleti Neanderthal grubuna mensuptur (bak Şenyürek, 1957, a ve b). Mamafih, yine Şenyürek'e göre, Şanidar mağarasının Musteriyen tabakasında bulunmuş olan bu küçük çocuğun süt dişlerinin özellikleri bunun Neanderthal grubunun yeni bir formunu temsil ettiğine işaret etmektedir (bak Şenyürek, 1957, a ve b).

²² Bak Zeuner, 1952, res. 73 ve 80. Keza bak Kökten, 1955, s. 273.

Filistin'in Üst Lövaluvazo -Musteriyen kültürünü Würm II'ye bağlamaktadır. ²⁴ Mamafih, Filistin'de Tabun mağarasında Alt Lövaluvazo-Musteriyen kültürü temsil eden D-C tabakalarının, Üst Aşöleen (Mikokiyen) safhanın son kısmından itibaren devam eden, uzun bir kuraklık devresine tekabül etmesi ²⁵ Zeuner'in yukarıda bildirilen görüşünü desteklemektedir. ²⁶

Birinci Mağarada IV'üncü kültür tabakasının, fazla miktarda bulunan stalaktit parçalarına ilâveten, orta kısımda kalker çimentolu sert bir katı ²⁷ ihtiva etmesi bu tabakanın teşekkül ettiği sırada yağışın artmış olduğuna işaret etmektedir. Bu sebeple, Birinci Mağaranın IV'üncü kültür tabakasının Würm I'in maksimum ilerleyişi ile çağdaş olmasını muhtemel addediyoruz. Lövaluva karakteri daha bariz olan V'inci kültür tabakasında kırık bir aslan dişi bulunmuştur. Böylece, bu tabakanın Würm I'in tam başlangıcına kadar geriye gitmesi muhtemeldir.

ÜST PALEOLİTİK (ORİNYASIYEN) KÜLTÜR

Üçüncü ve ikinci kültür tabakaları tarafından temsil edilen Üst Paleolitik (Orinyasiyen) kültür, bilhassa ikinci tabakada, mağaranın mühim bir kısmında Roma çağında tahrip edilmiştir. Kaya altına tesadüf eden ve ihlâl edilmemiş olan sahada görülen durum²⁸ Roma çağında burada çalışmış olan taşçıların, hatta mağaranın ihlâl edilmemiş olan kısımlarında dahi, ikinci kültür tabakasını kazdıklarına ve tabanı tesviye ettiklerine işaret etmektedir.

III'üncü kültür tabakasında racloir'ların kaybolduğu, işlenmiş üçken biçimindeki uçların çok azaldığı ve sonunda kaybolduğu ve bunların yerine lâmların, uzun Orinyasiyen uçların, uç kazıyıcıların, yuvarlak, dik ve burunlu kazıyıcıların ve burin'lerin kaim olduğu görülmektedir.

²³ Bak Vaufrey, 1939-1940, s. 619.

²⁴ Bak aynı yer, s. 619.

²⁵ Tabun Mağarasında E (Üst Aşöleen-Mikokiyen), D ve C tabakalarının (Alt Lövaluvazo-Musteriyen) teşekkül ettiği sırada hüküm süren iklim şartları için bak Bate, 1937, s. 145-148 ve res. 1.

²⁶ Bak Zeuner, 1952, s. 231.

²⁷ Bu sert kısım için bak Şenyürek ve Bostancı, 1958, s. 149-150.

²⁸ Bak aynı yer, s. 149 ve Levha VIII.

III'ÜNCÜ KÜLTÜR TABAKASI (Levha V-VI)

Uç ve Lâmlar (Levha V). Mağaranın ihlâl edilmemiş kısımlarında bulunmuş olan 14 ucun dokuzu bir veya iki kenarda geniş yassı retuş göstermektedir. Diğerleri retuşsuzdur. Uçlar umumiyetle uzun ve dardır (levha V, res. 3, 4, 9, 11 ve 12). Yalnız III'üncü kültür tabakasının alt kısmında bulunmuş olan üçken biçiminde 3 uç Üst Lövaluvazo-Musteriyen örnekleri hatırlatmaktadır ve alttaki tabakadan karışmış olabilir. Bu uçların 11 tanesinde, yandan bakıldığı zaman, alt sath konkavdır. Lövaluvazo-Musteriyen tipe yaklaşan üç uçta ise alt sath düzdür. Uçların 4 tanesinde, uçtan baktığımız zaman, aletin az veya çok bükük olduğunu görüyoruz.

III'üncü kültür tabakasında bulunmuş olan 14 ucun sadece ikisi *Chatelperron* tipine yaklaşmaktadır (Levha VI, res. 11-12). Karıştırılmış olan ikinci çukurda bulunan ve Levha XI, res. 2'de gösterilen *Chatelperron* tipindeki uçun III'üncü tabakaya ait olması muhtemeldir.

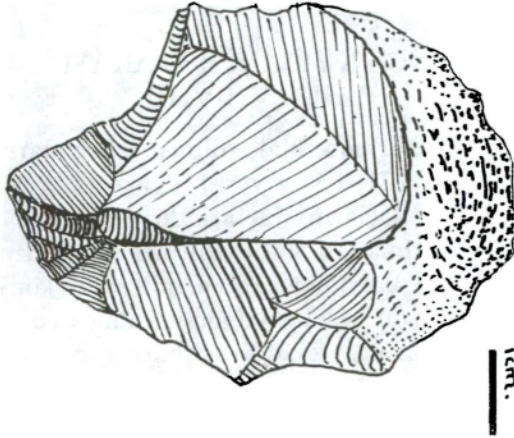
Mağaranın ihlâl edilmemiş kısımlarında bulunmuş olan 14 lâmin (Levha V, res. 1, 2, 5, 6, 7, 8 ve 13) beşinde bir veya iki kenar retuşludur. Bunların dokuz tanesi kullanıldıklarını gösteren izler taşımaktadır. Üç lâmin bir kenarında orijinal sileks sathı muhafaza edilmiştir. On bir nümunedede, yandan bakıldığı zaman, alt sathın konkav olduğu görülmektedir. Keza uçtan bakıldığı zaman bunların dört tanesinin bükük olduğu müşahede edilmektedir.

Yuvarlak Kazıyıcı (Round scraper). Bulunmuş olan bir nümunenin çevresinin mühim bir kısmı dik retuş göstermektedir (Levha VI, res. 9).

Uç Kazıyıcılar (End-scrapers). Mağaranın ihlâl edilmemiş kısımlarında bulunan 3 uç kazıyıcının yalnız bir ucu işlenmiştir (Levha VI, res. 7,8 ve 10). Bir uç kazıyıcının kenarlarında bunun aynı zamanda bir bıçak olarak kullanıldığını gösteren izler görülmektedir. İki uç kazıyıcının alt sathı hafifçe konkavdır. Bunlardan bir tanesinin, uçtan bakıldığı zaman, bükük olduğu görülmektedir.

Burunlu Kazıyıcı (Nose-scraper). Üçüncü kültür tabakasının alt kısmında bulunan ve aşağıda gösterilen nümune omurgalı ve dik yüzlü ibir burunlu kazıyıcıdır., Adıyaman yakınında bulunmuş olan Orinyasiyen Çağa ait burunlu kazıyıcıların resimleri Pittard tarafın-

dan neşredilmiş olanları da görünüşe göre dik yüzlüdür. ²⁹ Birinci Mağarada III'üncü kültür tabakasının alt kısmında bulunan bu burunlu kazıyıcının şekli, yukarıdan bakıldığı zaman, Filistin'de Mugharet el-Emireh'de bulunmuş olan bir nümuneyi hatırlatmaktadır.

Dik Yüzlü Kazıyıcı (Steep scraper). Mağaranın ihlâl edilmemiş kısmında bulunan ve Levha VI, res. 5'de gösterilen nümune, görünüşe göre, Garrod'un "oblique-fronted"³¹ dediği tipe yaklaşan bir dik yüzlü kazıyıcıdır.

Yonga Kazıyıcılar (Flake-scrapers). Mağaranın ihlâl edilmemiş kısımlarında iki nümune bulunmuştur.

Deliciler (Borers). Mağaranın karıştırılmamış olan kısımlarında beş delici bulunmuştur.

Burin'ler. Mağaranın ihlâl edilmemiş kısımlarında bulunmuş olan üç burin Bourlon'un "bec de flûte"³² dediği tiptendir (Levha VI, res. 1-3). Burin'lerden ikisinin ağız kısmı, Filistin'in Orta Orinyasiyen endüstrisine ait bazı nümunelerde olduğu gibi,³³ büküktür. Levha VI, res. 1'de gösterilen burin'in diğer ucu bir delici olarak kullanılmış olabilir.

Kemik Alet. Levha IX, res. 3-5'de muhtelif cephelerden gösterilmiş olan kemik alet çok iyi yapılmış bir keskidir.

Üçüncü kültür tabakasında, hatta karıştırılmış kısımlarda, Filistin'de Alt Orinyasiyen katta bulunmuş olan 'Emireh' uçlarına

²⁹ Bak Pittard, 1928-1929, res. 19-25.

³⁰ Bak Turville-Petre, 1927, Levha VI, res. 2.

³¹ Bak Garrod, 1937, s. 42.

³² Bak Bourlon, 1911, s. 268.

³³ Bak Garrod, 1937, s. 45 ve 48.

rastlanmamıştır. ³⁴ Bu tabakada Filistin'de Orta Orinyasiyen'de görülen "Font-Yves" uçları da bulunmamıştır. ³⁵ Bu tabakada *Chatelperron* tipinde olan uçların da seyrek görüldüklerini burada kaydedebiliriz.

II'NCİ KÜLTÜR TABAKASI (Levha VII-VIII)

Uç ve Lâmlar. Mağaranın ihlâl edilmemiş kısımlarında bulunmuş olan 6 uçtan (Levha VII, res. 2 ve 4) üçü uzun ve dar ve üçü de üçken biçimindedir. Uçların hiçbirinde kenarlar işlenmemiştir. Bunlar sadece kullanılmadan mütevellit izler göstermektedir. Bunların üçünde, yandan bakıldığı zaman, alt sath konkavdır. Uçtan bakıldığı zaman iki uçun bükük olduğu görülmektedir. Bu tabakada *Chatelperron* tipinde uçlara tesadüf edilmemiştir.

Mağaranın ihlâl edilmemiş kısımlarında bulunmuş olan 18 lâmın (Levha VII, res. 1, 3, 5-9 ve 11) sadece dördünde bir veya iki kenar işlenmiştir. Diğer lâmlar retuşsuzdur ve sadece kullanıldıklarını gösteren izler taşımaktadır. İki lâmda orijinal sileks sathı bir kenarda muhafaza edilmiştir. On iki nümunedeyse, yandan bakıldığı zaman, alt sath konkavdır. Bu lâmlardan yedisinin, uçlardan bakıldığı zaman, bükük oldukları görülmektedir.

Uç Kazıyıcılar. Mağaranın ihlâl edilmemiş kısımlarında 7 uç kazıyıcı (end-scraper) bulunmuştur (Levha VIII, res. 4-7 ve 9). Bunların sadece bir ucu işlenmiştir. Levha VIII, res. 7'de gösterilen alet küçük bir uç kazıyıcıyı temsil etmektedir. Uç kazıyıcıların ekserisinde, bir veya iki kenarda bu kenarların da kullanıldıklarını gösteren izler vardır. Beş uç kazıyıcıda, yandan bakıldığı zaman, alt sath konkavdır. İki nümunenin, uçlardan bakıldığı zaman, bükük oldukları görülmektedir.

Burunlu Kazıyıcılar. Mağaranın ihlâl edilmemiş kısımlarında iki burunlu kazıyıcı bulunmuştur. Levha VIII, res. 3'de gösterilen nümune iyi yapılmış ve dik yüzlü bir burunlu kazıyıcıdır. Bunun bir kenarı bu kısmın da kullanıldığını gösteren izler taşımaktadır. İkinci nümune kalın bir yongadan yapılmıştır.

³⁴ Emireh uçları için bak Garrod, 1937, s. 50.

³⁵ Font-Yves uçları için bak Garrod, 1937, s. 47-48.

Yonga kazıyıcı. Mağaranın ihlâl edilmemiş kısımlarında sadece bir nümune bulunmuştur.

İkinci kültür tabakasında yuvarlak kazıyıcılarla dik yüzlü kazıyıcılara rastlanmamıştır.

Delici. Mağaranın karıştırılmamış kısımlarında sadece bir nümune bulunmuştur (Levha VII, res. 10).

Burin'ler. Mağaranın ihlâl edilmemiş kısımlarında üç burin bulunmuştur. Bunlardan ikisi (Levha VIII, res. 1-2) "bec de flûte" ve biri de Bourlon'un "Burins d'angle" dediği tiptendir.³⁶ Burin'lerin ikisinin ağız kısmı büküktür. Burin'lerden bir tanesi oldukça kalındır (Levha VIII, res. 1).

Kemik Aletler. Levha VIII, res. 8'de gösterilen nümune delici olarak kullanılmıştır. Levha IX, res. 1'de gösterilen nümune ise kullanılmış bir kemik parçasıdır.

Birinci kültür tabakasının alt kısmında bulunmuş olan bir lâmla iki burin Levha X'da gösterilmiştir. Bunların ikinci kültür tabakasına ait olmaları muhtemeldir. Burin'lerin her ikisi de "bec de flûte" tipindedir ve ağız kısımları büküktür.

İkinci kültür tabakasında Batı Avrupa'nın Gravettian (Üst Orinyasiyen) kültüründe bulunan *Gravette* uçlarına ve Filistin'in Natufian kültüründe görülen *Heluan* tipindeki lâmlara rastlanmamıştır.³⁷ Bu tabakada *Chatelperron* ve *Font-Yves* tipinde uçlar da bulunmamıştır.

Üçüncü ve İkinci kültür tabakalarında bulunan uç, lâm, uç kazıyıcı ve burin'lerin ortalama ölçüleri Tablo 2'de gösterilmiştir. Bu tabloya, mukayese için, Filistin'in Atlitian ve Orta Orinyasiyen kültürlerine ait aletlerin ortalama ölçüleri de ilâve edilmiştir.³⁸

³⁶ Bak Bourlon, 1911, s. 268.

³⁷ Heluan tipindeki lâmlar için bak Garrod, 1937, s. 30 ve 34.

³⁸ Bu ölçüler Garrod'dan (1937, s. 43 ve 47) alınmıştır. Garrod bu ölçülerin Barnes tarafından alındıklarını bildirmektedir (Bak Garrod, 1937, s. 43 ve 47).

TABLO 2

		Maksimum uzunluk	Maksimum genişlik	Maksimum kalınlık
Birinci Mağara : II'nci tabaka	Uç (6 nümune)	54.65 (38.4—58.5)	28.66 (18.5—36.0)	8.78 (6.6—12.0)
	Lâm (18 nümune)	63.90 (45.5—93.0)	24.52 (16.4—30.7)	8.15 (5.0—14.5)
	Uç-kazıyıcı (7 nümune)	45.72 (39.3—53.4)	23.12 (14.0—29.0)	8.74 (5.0—13.0)
	Burin (3 nümune)	47.50 (40.0—54.5)	29.13 (24.0—37.4)	13.00 (10.5—17.5)
Birinci Mağara : III'üncü tabaka	Uç (14 nümune)	59.53 (49.0—82.2)	28.86 (22.0—41.0)	9.74 (5.3—16.3)
	Lâm (uzunluk 13, genişlik ve kalınlık 14 nümune)	71.83 (57.5—102.0)	25.66 (20.0—33.6)	9.52 (4.2—13.4)
	Uç-kazıyıcı (3 nümune)	47.16 (41.0—58.0)	27.80 (24.7—32.7)	10.13 (9.0—11.4)
	Burin (3 nümune)	52.53 (43.6—65.0)	27.96 (21.0—34.5)	10.36 (6.7—13.2)
Mugharet el-Wad : Atlitian Kültür (C tabakası). Garrod, 1937.	Uç	64.2	20.8	6.9
	Uç-kazıyıcı	49.0	34.5	10.2
	Burin	49.5	28.7	15.7
Mugharet el-Wad: Orta Orinyasiyen (D tabakası). Garrod, 1937.	Uç-kazıyıcı	54.1	32.7	12.7
	Burin	56.0	29.0	12.8

Bu rakamlar, burin'lerin genişlik ve kalınlık ölçülerinin istisnasıyla, III'üncü tabakadan II'inci tabakaya geçerken aletlerin bir küçülme temayülü gösterdiklerini ortaya koymaktadır. İkinci kültür tabakasının endüstrisi, görünüşe göre, III'üncü kültür tabakasında görülen endüstrinin daha mükemmel bir şeklini temsil etmektedir.

Birinci Mağarada III'üncü ve II'nci tabakalarda bulunmuş olan uçlar, genel olarak, Filistin'in Atlitian uçlarından daha kısa, fakat daha geniş ve daha kalındır. Filistin'in hem Orta Orinyasiyen ve hem de Atlitian kültürleriyle mukayese edebileceğimiz aletlerin miktarı maalesef azdır ve az sayıda uç kazıyıcı ile burin'e inhisar etmektedir. III'üncü ve II'nci tabakaların uç kazıyıcıları Filistin'de Orta Orinyasiyen ve Atlitian seviyelerde bulunan uç kazıyıcılardan daha kısa ve daha dardır. III'üncü tabakanın uç kazıyıcılarının ortalama kalınlığı Filistin'in Orta Orinyasiyeninkilerden azdır ve Atlitian kültüründekilere yakındır. Diğer taraftan, II'nci tabakanın uç kazıyıcıları Filistin'in Orta Orinyasiyen ve Atlitian uç kazıyıcılarından daha incedir. III'üncü tabakada bulunmuş olan burin'lerin ortalama uzunluğu Filistin'in Orta Orinyasiyen ve Atlitian burinlerinin ortalamaları arasında bulunmaktadır. Bunların genişliği ise Filistin'in Orta Orinyasiyen ve Atlitian seviyelerinde bulunan burin'lerinkine yakındır. III'üncü tabakanın burin'leri Filistin'de bulunmuş olan nünunelerden daha incedir. II'nci tabakada bulunan burin'ler Filistin'de Orta Orinyasiyen ve Atlitian seviyelerde bulunan burin'lerden daha kısadır. Bu tabakadaki burin'lerin genişliği Filistininkilere yakındır. Bu burin'lerin ortalama kalınlığı Filistin'in Orta Orinyasiyen burin'lerinkine yakın, fakat Atlitian tabakada bulunanlardan daha azdır.

Birinci Mağaranın III'üncü ve II'nci tabakalarının endüstrileri Filistin'in Alt Orinyasiyen endüstrisinden *Emireh* uçlarının bulunmaması, *Chatelperron* uçlarının azlığı ve burunlu kazıyıcılardan bazılarının dik yüzlü olmasıyla ayrılmaktadır. Keza *Chatelperron* uçlarının ve dik kazıyıcıların azlığı ve polyhedric burin'lerin³⁹ bulunmaması Samandağ'ın bu endüstrilerini Atlitian kültüründen ayırmaktadır. Diğer taraftan yuvarlak kazıyıcının iyi yapılmış olması, burin'lerin ağızlarının bükük oluşu, dik yüzlü burunlu kazıyıcıların bulunması,⁴⁰ ve *Chatelperron* uçlarının seyrekliği Birinci Mağaranın

³⁹ Polyhedric burin'ler için bak Burkitt, 1955, s. 66; Solecki, 1955, s. 415-416.

Filistin'in Atlitian kültüründe bulunan burinler için bak Garrod, 1937, s. 42-44.

⁴⁰ Garrod Filistin'de Mugharet el-Wad'ın Orta Orinyasiyen'e ait D₁ tabakasında bulunmuş olan 223 burunlu kazıyıcıdan 133 tanesinin dik yüzlü olduğunu bildirmektedir (Bak Garrod, 1937, s. 45).

III'üncü ve II'inci tabakalarının endüstrilerini, burin ve uç kazıyıcıların ölçülerinde görülen bazı farklılara rağmen, Filistin'in Orta Orinyasiyen endüstrisine yaklaştırmaktadır. III'üncü ve II'inci tabakalarda bulunmuş olan uç ve lâmların mühim bir kısmının retuşsuz olması aynı zamanda Batı Avrupanın Orta Orinyasiyenini de hatırlatmaktadır. ⁴¹ Leakey Batı Avrupanın Orta Orinyasiyenine sadece Orinyasiyen demektedir. ⁴²

Birinci Mağarada IV'üncü ve III'üncü kültür tabakaları arasında bulunan verimsiz taş sıraları Üst Lövaluvazo-Musteriyen ile Orta Orinyasiyen, veya Orinyasiyen, arasında nisbeten kısa bir zaman fasılasının bulunduğunu göstermektedir. Kökten de Antalya'da Karain mağarasında Orinyasiyen'i temsil eden II'inci tabaka ile, üst kısmı Musteriyen II'yi ihtiva eden, III'üncü kültür tabakası arasında kısır bir traverten katının bulunduğunu bildirmektedir. ⁴³

Zeuner Filistin'de Mugharet el-Wad'da Orta Orinyasiyen kültürün alt kısmını (E tabakası) Würm I ve Würm II arasındaki Interstadial safhanın sonlarına ve Orta Orinyasiyen'in üst kısmını (D tabakası) ve Atlitian kültürü (C tabakası) Würm II'ye bağlamaktadır. ⁴⁴ Birinci Mağarada III'üncü ve II'inci tabakalarda bulunan endüstrilerin Filistin'in Orta Orinyasiyenine yaklaşması ve Samandağ'ın Filistin'in Karmel dağından ancak 370 kilometre kadar kuzeyde bulunması dolayısıyla, Samandağ'ın Orinyasiyen kültürünün Filistin'in Orta Orinyasiyen'i ile, hiç olmazsa kısmen, çağdaş olması muhtemeldir. Mamafih, daha kesin bir korrelasyon için Şenyürek'in Birinci Mağaranın fauna'sı üzerinde yapmakta olduğu incelemenin neticelenmesini beklemek gerekmektedir.

HATAY VİLÂYETİNDE SATIHTA TOPLANAN PALEOLİTİK ALETLER ÜST AŞÖLEEN (MİKOKIYEN) KÜLTÜR

Altınözü. Enver Bostancı 1954 yılında yaptığı araştırmalar esnasında Hatay vilâyetinde Altınözü Kaza merkezinin güney doğusunda, bir sekinin sathında bir el baltası bulmuştu. 1956 yılı Eylül

⁴¹ P. Leakey, 1953, s. 118.

⁴² Aynı yer, s. 118.

⁴³ Bak Kökten, 1955, s. 275 ve 281.

⁴⁴ Bak Zeuner, 1952, res. 73 ve 80.

ayında Altınözü'ne birlikte yaptığımız bir seyahatta da Kaza merkezinin biraz güney doğusunda ve kasaba ile ilk buluntu yeri arasında bir tarla içinde bir el baltası ile üç yonga alet bulduk. 1954 de bulunmuş olan alet tuğla renginde bir patinaya sahiptir. 1956 yılında bulunan aletlerin patina rengi ise bazı nümunelerde açık kahverengi ve diğerlerinde gridir. Altınözü'nde toplanan aletlerin hepsi de çakmaktaşıdan yapılmıştır.

1954 yılında bulunmuş olan el baltası Levha XII, res. 1-3'de gösterilmiştir. Mızrak biçimli (lanceolate) olan bu el baltasının ucu kırıktır ve üst sathı alt sathından daha kabarık, yani daha konvektir. Bu el baltasının işlenmiş olan üst sathında yonga yüzlerinin ekserisi sığdır. Bu nümune Avrupa'nın Mikokiyen safhasının en karakteristik şekli olan, ⁴⁵ ve Yakın Doğu'da Filistin'de ⁴⁶ ve Süriye'de Jabrud'da ⁴⁷ bulunan ince ve sivri uçlu küçük el baltalarına yaklaşımaktadır. Levha XII, res. 4-6'da gösterilen el baltasının işlenmiş olan üst sathı da alt sathından daha kabarıktır. Bu aletin kenarları hafifçe konvektir. Dip kısmı işlenmiş olan bu el baltasında yonga yüzlerinin ekserisi sığdır ve alt sathın dip kısmında korteksten bir parça bırakılmıştır. Vaktiyle armut biçiminde olduğu anlaşılan bu el baltasının uç kısmı kırılmış ve böylece burada bir kenar meydana gelmiştir. Bu kenarın bir müddet kullanılmış olması muhtemeldir. ⁴⁸

Levha XII, res. 7'de gösterilen alet üçken biçimine yaklaşan bir kazıyıcıdır. Bu kazıyıcının hazırlanmış olan vurma sathı kopma sathı ile takriben 90 derecelik bir açı teşkil etmektedir. Orta kalınlıkta olan bu kazıyıcı Lövaluva tekniği ile yapılmıştır. Levha XII, res. 8'de gösterilen alet kalın bir racloir'dır. Bu racloir'in, üzerinde bir tek geniş facet bulunan, vurma sathı kopma sathı ile takriben 118 derecelik bir açı meydana getirmektedir. Vurma yumrusu küçük olan bu nümune "end-bulb" tipindedir. Levha XII, res. 9'da gösterilen alet yine "end-bulb" tipinde olan iki kenarı işlenmiş bir kazıyıcıdır. Bu kazıyıcının tek bir facet gösteren vurma sathı alt sathı ile takriben 107 derecelik bir açı teşkil etmektedir. Sonradan kırıl-

⁴⁵ Bak Leakey, 1953, s. 95 ve res. 18; Grahmann, 1955, s. 226.

⁴⁶ Bak Garrod, 1937, Levha XXXVIII, res. 2.

⁴⁷ Bak Rust, Levha 28.

⁴⁸ Tabûn mağarasında bulunmuş olan düz kenarlı el baltaları için bak Garrod, 1937, s. 79 ve Levha XXXVIII, res. 4.

miş olan vurma yumrusunun mütebariz olmadığı anlaşılmaktadır. Aletin sadece üst sathının yarısından biraz fazlası işlenmiştir.

Altındere (Avratlar deresi). 1957 yılı Haziran ayında yaptığımız araştırmalar esnasında Nurettin Can'ın 1943 yılında iki el baltası ve bir kazıyıcı bulduğu yeri aradık.⁴⁹ Bu araştırma esnasında Antakya'nın batı kenarında bulunan ve literatüre Altındere adıyla geçmiş olan bu dereye⁵⁰ Antakya'da aynı zamanda Avratlar deresi denildiğini de tesbit ettik. Asi nehrine dökülen bu dere yazın kurumaktadır. Bu derenin batısında uzanan bir seki üzerinde yaptığımız bir saatlik bir araştırma esnasında satıhta üç el baltası ile üç yonga topladık. Bu sahada toplanan ve hepsi de çakmaktaşıdan yapılmış olan aletlerin patinası kahverengi ile sarı arasında değişmektedir.

Levha XIII, res. 1-3'de gösterilen el baltasının uç kısmı yeni kırılmıştır. Aletin her iki sathı ve dip kısmı işlenmiş olmakla beraber, üst ve alt sathlarda korteksten bazı kısımlar bırakılmıştır. *Cordiform* biçime yaklaşan bu aletin kenarları hafifçe konvektir. Bu el baltasının ortanın biraz altına tesadüf eden kısmı kalındır. Yonga yüzleri sıgıdır. Levha XIII, res. 4-6'da gösterilen alet *cordiform* biçime yaklaşan sivri uçlu bir el baltasıdır.⁵¹ Kenarları konveks olan bu el baltasının da yonga yüzleri sıgıdır. Bu aletin üst ve alt sathları ile dip kısmı işlenmiş olmakla beraber, her üç kısımda da korteksten parçalar kalmıştır. Bundan evvelki nümunedeki olduğu gibi, bu el baltasında da üst sath daha kabarıktır. Levha XIV, res. 1-3'de gösterilen alet heterojen çakmaktaşıdan yapılmış küçük bir el baltasıdır. Mızrak biçimine yaklaşan bu aletin üst ve alt sathları işlenmiş olmakla beraber, her iki yüzde de korteksten parçalar bırakılmıştır. Dip kısmı da işlenmiş olan bu el baltasının yonga yüzleri sıgıdır. Bu aletin üst ve alt sathları aynı derecede kabarıktır. Bu küçük el baltası Mikokiyen tipe biraz yaklaşmaktadır.

Nurettin Can tarafından bu sahada bulunan ve Kansu tarafından incelenen ve resmi neşredilen küçük el baltası,⁵² neşredilmiş

⁴⁹ Bak Kansu, 1945, s. 293.

⁵⁰ Bak aynı yer, s. 293.

⁵¹ Bu el baltasının biçimi Breuil ve Koslowski tarafından neşredilmiş olan daha büyük iki el baltasının biçimine yaklaşmaktadır (Bak Breuil ve Koslowski, 1931, res. 17 ve res. 18, i).

⁵² Bak Kansu, 1945, s. 293 ve res. 1.

olan resimden ve Ankara Üniversitesi Antropoloji ve Etnoloji kürsüsünde muhafaza edilen aslından görülebileceği gibi, beyzi bir biçim göstermektedir.

Bu sahada topladığımız üç yonga Levha XIV, res. 4-6'da gösterilmiştir. Her üç yongada da vurma yumrusu mütebarizdir. Bu üç yongada vurma ve kopma satırları arasındaki açı 90 ile 120 derece arasında değişmektedir. Res. 4 ve 6'da gösterilen yongaların vurma satırlarında bir tek facet görülmektedir. Res. 5'de gösterilen Lövaluva tipindeki konkav kazıyıcının hazırlanmış olan vurma satırı alt satırla takriben 90 derecelik bir açı meydana getirmektedir. Bu kazıyıcı "oblique-bulb" tipindedir.

Altınözü ve Altındere'de (Avratlar deresi) satıhta toplanan el baltaları, görünüşe göre, Üst Aşöleen'in Garrod'un Filistin'de Üst Aşöleen (Mikokiyen) dediği nihaî safhasına tekabül etmektedir.⁵³ Kansu da Altındere'de bulunan el baltalarını bu safhaya bağlamıştır.⁵⁴ Filistin'de Tabun mağarasının F tabakasında görülen Üst Aşöleen safha⁵⁵ ve E tabakasında bulunan Üst Aşöleen (Mikokiyen) safha,⁵⁶ ve bilhassa bu sonuncusu, Leakey'nin de söylediği gibi, yonga aletlerin çokluğu ile dikkati çekmektedir.⁵⁷ Filistin'de Üst Aşöleen (Mikokiyen) safhada yonga aletlerin çokluğu dolayısıyla, Altınözü'nde ve Altındere'de (Avratlar deresi) bulunan yonga aletlerin aynı kültüre ait olmalarını muhtemel addediyoruz.⁵⁸

NETİCE

Hatay'da bugüne kadar yapılmış olan araştırmalar, bu bölgede Üst Aşöleen'in nihaî safhası ile Üst Lövaluvazo-Musteriyen ve Orinyasiyen (Orta Orinyasiyen) kültürlerin mevcut olduğunu ortaya koymuştur.

⁵³ Bak Garrod, 1937, s. 78.

⁵⁴ Bak Kansu, 1945, s. 293.

⁵⁵ Bak Garrod, 1937, s. 87.

⁵⁶ Aynı yer, s. 78.

⁵⁷ Bak, Leakey, 1953, s. 106, ve 108. Filistin'de Umm-Qatafa mağarasının E ve D tabakalarında da Üst Aşöleen el baltalarıyla birlikte yonga aletler bulunmuştur (bak Neuville, 1931, s. 24-44 ve Sauter, 1948, s. 139)

⁵⁸ Tabun mağarasında E tabakasında bulunmuş olan Klaktoniyen ve Lövaluvaziyen formdaki yonga aletler için bak Garrod, 1937, s. 78-80

İSTİFADE EDİLEN ESERLER

- Breuil, H. ve Koslowski, L. 1931. *Études de stratigraphie paléolithique dans le nord de la France, la Belgique et l'Angleterre*. L'Anthropologie, Cilt 41, s. 449-488.
- Bourlon. 1911. *Essai de classification des burins. Leurs modes d'Avivage*. Revue Anthropologique, Cilt XXI, s. 267-278.
- Burkitt, M. 1955. *The Old Stone Age. A study of Palaeolithic times*. 3 üncü basılış. Londra.
- Coon, C.S. 1951. *Cave explorations in Iran, 1949*. Meseum Monographs. Philadelphia.
- Garrod, D.A.E. ve Bate, D.M.A. 1937. *The Stone Age of Mount Carmel. Excavations at the Wady El-Mughara*. Cilt I (Kısım I Garrod ve Kısım II Bate tarafından yazılmıştır). Oxford.
- Grahmann, R. 1955. *La Préhistoire de l'Humanité. Introduction à l'étude de l'évolution corporelle et culturelle de l'homme*. Paris.
- Kansu, Ş. A. 1945. *Hatay'da (Antakya) bulunan Üst Aşöleen (Micoque) ve Niğde-Neuşehir çevrelerinde toplanan Levalloisien âletler hakkında bir not. A note on implements of Upper Acheulian (Micoquian) type from Hatay and artifacts of Levalloisian type from the Niğde region*. Belleten, Cilt IX, No. 34, s. 293-298.
- Kökten, İ. K. 1955. *Antalya'da Karain mağarasında yapılan prehistorya araştırmalarına toplu bir bakış. Ein allgemeiner Überblick über die prähistorischen Forschungen in Karain-Höhle bei Antalya*. Belleten, Cilt XIX, No. 75, s. 271-293.
- Leakey, L. S. B. 1953. *Adam's Ancestors*. 4 üncü Basılış. Londra.
- Movius, H. L. 1951. *Comments on Bisitun Cave material, Iran*. Coon'un "Cave Explorations in Iran, 1949" başlıklı eserinde Ek II, s. 91-92.
- Neuville, R. 1931. *L'Acheuléen Supérieur de la Grotte d'Oumm-Qatafa (Palestine)*. L'Anthropologie, Cilt 41, s. 13-51.
- Pittard, E. 1928-1929. *Découverte de la civilisation paléolithique en Asie Mineure*. Archives Suisses d'Anthropologie Générale, Cilt V, No. 2, s. 135-165.

- Rust, A. 1950. *Die Höhlenfunde von Jabrud (Syrien)*. Neumünster.
- Sauter, M. R. 1948. *Préhistoire de la Méditerranée. Paléolithique-Mésolithique*. Paris.
- Solecki, R. S. 1955. *Shanidar Cave, a Paleolithic site in Northern Iraq*. The Smithsonian Report for 1954, Washington, D. C., s. 389-425.
- Şenyürek, M. ve Bostancı, E. 1956 [a]. *Samandağı'nda Eski Taş Çağına ait bir iskân yeri*. Zafer, 4. VII. 1956, s. 2, ve Yankı, 4. VII. 1956. s. 20-21.
- Şenyürek, M. ve Bostancı, E. 1956 [b]. *The excavation of a cave near the village of Mağracık in the Vilâyet of the Hatay*. Anatolia, Revue Annuelle d'Archéologie, Cilt I, s. 81-83.
- Şenyürek, M. ve Bostancı, E. 1956 [c]. *Samandağı'nda yapılan pre-historik araştırmalar*. Zafer, 6.XI.1956, s. 2 ve 5.
- Şenyürek, M. ve Bostancı, E. 1958. *Hatay vilâyetinde prehistorya araştırmaları. Prehistoric researches in the Hatay province*. Belleten, Cilt XXII, No. 86, s. 145-167.
- Şenyürek, M. 1957 [a]. *The skeleton of the fossil infant found in Shanidar Cave, northern Iraq. Preliminary Report*. Anatolia, Revue Annuelle d'Archéologie, Cilt II, s. 49-55.
- Şenyürek, M. 1957 [b]. *A further note on the Palaeolithic Shanidar infant*. Anatolia, Revue Annuelle d'Archéologie, Cilt II, s. 111-121.
- Turville-Petre, F. 1927. *Researches in Prehistoric Galilee*. Londra.
- Vaufrey, R. 1939-1940. *Paléolithique et Mésolithique Palestiniens*. L'Anthropologie, Cilt 49, s. 616-620.
- Zeuner, F. E. 1952. *Dating the past. An introduction to Geochronology*. 3 üncü Basılış. Londra.

LEVHALARIN İZAHI

- Levha I-II. Birinci Mağarada V'inci Kültür tabakasında bulunmuş olan sileks aletler. Üst Lüvaluvazo-Musteriyen.
- Levha III-IV. Birinci Mağarada IV'üncü Kültür tabakasında bulunmuş olan sileks aletler. Üst Lövaluvazo-Musteriyen.
- Levha V-VI. Birinci Mağarada III'üncü Kültür tabakasında bulunmuş olan sileks aletler. Üst Paleolitik (Orinyasiyen).
- Levha VII. Birinci Mağarada II'inci Kültür tabakasında bulunmuş olan sileks aletler. Üst Paleolitik (Orinyasiyen).

- Levha VIII. Birinci Mağarada II'inci Kültür tabakasında bulunmuş olan sileks aletler ve bir kemik delici (res. 8). Üst Paleolitik (Orinyasiyen).
- Levha IX. Birinci Mağarada IV'üncü, III'üncü ve II'inci Kültür tabakalarında bulunmuş olan kemik aletler ve kullanılmış kemikler. Üst Lövaluvazo-Musteriyen ve Üst Paleolitik (Orinyasiyen). Bu levhada her bir alet, sadece res. 3-5'de gösterilen nümunenin istisnasıyla, iki cepheden gösterilmiştir. Res. 3-5'de görülen alet üç taraftan gösterilmiştir.
- Levha X. Birinci Mağarada I'inci Kültür tabakasının alt kısmında bulunan sileks aletler. Üst Paleolitik (Orinyasiyen).
- Levha XI. Birinci Mağarada karışık II'inci çukurda bulunmuş olan sileks aletler.
- Levha XII. Altınözü'nde satıhta toplanan sileks aletler. Üst Aşöleen (Mikokiyen).
- Levha XIII-XIV. Altındere'de (Avratlar deresi) satıhta toplanan sileks aletler. Üst Aşöleen (Mikokiyen).

THE PALAEOOLITHIC CULTURES OF THE HATAY PROVINCE

Dr. MUZAFFER ŞENYÜREK

Professor Ordinarius, Chairman of the Division of Palaeoanthropology,
University of Ankara

and

Dr. ENVER BOSTANCI

Assistant of Palaeoanthropology, University of Ankara

The excavations and the researches we have made together in the Hatay have been reported in our joint paper. ¹ In this new paper the Palaeolithic remains obtained in the excavations we made in the First Cave near the village of Mağracık in Samandağ and the Palaeolithic artifacts collected on the surface near the District (Kaza) Center of Altınözü and at Altındere (Avratlar Deresi), which is at the edge of Antioch, will be studied. ²

THE PALAEOOLITHIC CULTURES OF THE FIRST CAVE UPPER LEVALLOISO-MOUSTERIAN CULTURE

In the First Cave the Upper Levalloiso-Mousterian culture found in the Vth Layer and in the IVth cultural layer above it includes points, racloirs, concave scrapers and, in the upper part, utilized bones.

CULTURAL LAYER V

(Pls. I - II) ³

Points (Pl. I, figs. 4, 7, 10-14 and Pl. II, figs. 5-7 and 9-14). In the undisturbed parts of the cave, in the Fifth Layer 45 worked points were found, the majority of which are of triangular and the

¹ Şenyürek and Bostancı, 1958.

² For the locations of the First Cave, Altınözü and Altındere (Avratlar Deresi) and the researches we made in these places see Şenyürek and Bostancı, 1958.

³ On this occasion we wish to express our thanks to Mrs. Eleanor Şenyürek and to Mr. Hüseyin Demiralp, who is the draftsman of the Faculty of Language, History and Geography, for drawing a part of the figures in the plates.

remainder of leaf form. In the majority of these the striking platform is prepared and forms approximately a right angle with the bulbar face (lower surface). The majority of the points are of medium thickness. The others are thin or, rarer still, thick. In the majority of the points the retouch is confined to the edges. In a specimen made on a thick flake a large part of the upper surface has been worked (Pl. II, fig. 9).

A large number of the points are of the standard Levallois type (Pl. II, figs. 11 and 13) seen in Europe, in the Bisitun cave of Iran⁴ and in Palestine.⁵ A few of the specimens are of the diagonal Levallois type (Pl. I, fig. 14 and Pl. II, fig. 14) described by Coon from the Bisitun cave of Iran.⁶ In the remainder of the points (18 specimens) there is a ridge on the upper surface. One specimen approaches the Audi type. In only two out of 45 points, that is, in 4.44 %, in order to thin the butt-end, a few small flakes have been removed from the bulbar face of this end.

Racloirs (Pl. I, figs. 1, 5-6, 8 and Pl. II, figs. 1-4 and 8). Forty-eight racloirs have been found in the undisturbed parts of the cave. In the majority of the racloirs the striking platform is prepared and forms approximately a 90 degree angle with the bulbar face. A small angle (25°-40°), which according to Movius is seen especially in the Mousterian racloirs in Europe,⁷ has not been met in any specimen. Movius states that this form is observed among some Levallois-Mousterian points found in Bisitun cave.⁸ In 36 racloirs one and in 12 two edges have been worked. In the majority of the racloirs the edges are convex and in the remainder straight. The large majority (44 specimens) of the racloirs are of what Garrod calls the "end-bulb" type.⁹ Two of these are of Garrod's "side-bulb"¹⁰ and two of the "oblique-bulb" type.¹¹

In the Tabūn cave, in Palestine, racloirs of "oblique-bulb" type are found in Layer D, representing the Lower Levallois-Mous-

⁴ See Coon, 1951, p. 57 and Pl. I, figs. 4-5.

⁵ See Garrod, 1937, Pl. XXXIV, figs. 2-3.

⁶ Coon, 1951, p. 57 and Pl. I, fig. 7.

⁷ See Movius, 1951, p. 91.

⁸ See *ibid.*, p. 91.

⁹ Garrod, 1937, p. 71.

¹⁰ *Ibid.*, p. 71.

¹¹ *Ibid.*, pp. 77 and 79.

terian, more frequently in the Upper Acheulean (Micoquian) and Upper Acheulean layers and sparsely in the level which Garrod attributes to the Tayacian culture (Layer G), but not in Layer C, representing again the Lower Levalloiso-Mousterian, nor in the Upper Levalloiso-Mousterian Layer (Layer B) of this cave.¹² For this reason Garrod believes that racloirs of "oblique-bulb" type seen in Layer D do not belong to this level.¹³ However, the situation existing in the First Cave shows that this older tradition, that is, the "oblique - bulb" type, has continued into the Upper Levalloiso-Mousterian stage. Thus, it is probable that racloirs of this type found in layer D of Tabūn cave belong to the Lower Levalloiso-Mousterian culture.

In only one of 48 racloirs (2.08 %) a few small flakes have been removed from the bulb end of the bulbar face.

Concave scraper. In only one scraper one of the two worked edges is concave and the other convex. This scraper is of the "end-bulb" form.

Disk. Only one small example has been found (Pl. I, fig. 9).

In Layer V, in addition to the worked points and scrapers, a large number of flakes were found. A small number of these show traces of usage. Among these some Levallois flakes of moderate size draw the attention (Pl. I, figs. 2-3).

In the Vth layer no worked or utilized bone tools have been encountered.

CULTURAL LAYER IV

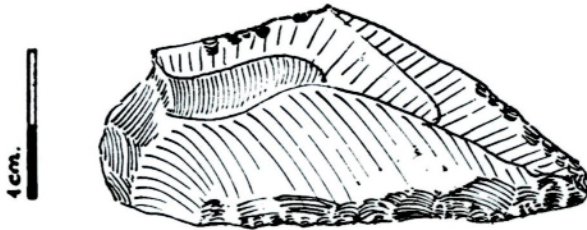
(Pls. III-IV)

Points (Pl. III, figs. 11-17 and Pl. IV, figs. 7-16). Of the 36 worked points found in Layer IV, in the undisturbed sections of the cave, the majority are of the triangular and the remainder of leaf shape. The types seen in cultural Layer V continue also in this layer. In this layer (IV) the points with a ridge on the upper surface, in comparison with Layer V, show a tendency to increase. In the majority of the points the striking platform is prepared and forms

¹² See *ibid.*, pp. 71-89.

¹³ See *ibid.*, p. 77

approximately a right angle with the bulbar face. In only 9 examples the angle is more than 90 degrees. In five of these there are more than one facet and in four one facet on the striking platform. In only one point the striking platform forms an acute angle with the under surface. According to Movius this type is found in the points from the Bisitun cave of Iran and in Europe it is seen more in racloirs and sometimes in points.¹⁴ Although this type, not found in Layer V, occurs in Layer IV, it is very rare. In one of the points (Pl. IV, fig. 9) the butt-end has been trimmed on both edges to produce a stem. One point recalls the Chatelperron type (Pl. IV, fig. 8). On the other hand, the point illustrated below approaches the Audi type. Out of 36 points in only one (2.77 %) a couple of small flakes have been removed from the bulbar face of the butt-end in order to thin this part.

Racloirs (Pl. III, figs. 5-10 and Pl. IV, figs. 1-6). Amongst the 43 racloirs found in the undisturbed parts of the cave, the types seen in Layer V continue. In 32 specimens one edge and in 11 two edges have been retouched. In the majority of the racloirs the edges are convex and in the others straight. Most of the racloirs are of the "end-bulb" type. One of them is of the "side-bulb" and one of the "oblique-bulb" form. In the majority of the racloirs the striking platform is prepared and forms approximately a right angle with the bulbar face. In 13 specimens the angle exceeds 90 degrees. In 9 of these the striking platform shows one, and in 4 more than one facet. The bulbar face of only two racloirs (4.65 %) has been retouched. In one of these a few small flakes have been removed from the part of the bulbar face containing the bulb of percussion. On the other hand, in the second specimen the bulbar face along one edge has been retouched.

¹⁴ Movius, 1951, p. 91.

Concave scrapers. All three available specimens are of "end-bulb" type. There is no retouch on the bulbar faces of these. No disk has been found in this layer.

In Layer IV, in addition to the points and scrapers mentioned above a large number of flakes were found among which there are some Levallois forms (Pl. III, figs. 1-4). In some of these flakes there are signs showing that they have been utilized. In this layer the proportion of Levallois flakes to other flakes is smaller than in Layer V.

Bone tools. In the fourth cultural layer some utilized bone fragments have been found (Pl. IX, figs. 6-9 and 12-13). A bone point, found in Layer IV in Pit I, of which one side on the tip portion is rounded may possibly have fallen from the layers above (Pl. IX, figs. 14-15). The tool shown on Pl. IX, figs. 10-11, is a well-made and sturdy point. It is not known to which layer this bone point, found at the border of the mixed part in Pit V, belongs. However, we consider it probable that it may belong to cultural Layer III or II.

In general, it may be stated that the industry of Layer IV is a more evolved continuation of that of Layer V. The Levallois character of the industry is more marked in Layer V than in Layer IV.

The average length measurements of the points and racloirs from Layers V and IV are listed below (Table I).¹⁵

Table I

	Point (Max. Length)	Racloir (Max. Length)
Vth Cultural Layer (42 points and 47 racloirs)	52.96 (33.3-89.5)	55.16 (39.0-87.5)
IVth Cultural Layer (35 points and 42 racloirs)	52.52 (37.0-92.6)	53.39 (35.0-81.5)

According to Garrod in the Tabūn cave of Palestine the lengths of the majority of the Upper Levallois-Mousterian artifacts range between 40 and 60 millimeters,¹⁶ and the lengths of the greatest

¹⁵ The figures in parentheses represent the minimum and maximum.

¹⁶ See Garrod, 1937, p. 72.

part of the Lower Levalloiso - Mousterian implements vary between 70-95 millimeters in Layer C,¹⁷ and from 60 to 80 millimeters in Layer D.¹⁸ These figures show that the lengths of the points and racloirs found in Layers V and IV of the First Cave come close to the dimensions of the Upper Levalloiso-Mousterian implements of Palestine. The Upper Levalloiso-Mousterian points and racloirs of Samandağ, and of Palestine also, are smaller than the specimens found in the Lower Levalloiso-Mousterian industries of Palestine.

Garrod reports that a hand-axe has been found in the Upper Levalloiso-Mousterian industry of Mugharet el-Wad in Palestine.¹⁹ Kökten also records that in the cave of Karain of Antalya hand-axes have been found in the Mousterian I as well as in Mousterian II level,²⁰ which corresponds to Layers V and IV of the First Cave. On the other hand, no hand-axes have been encountered in the Vth and IVth layers of the First Cave, which is also the case in the Mousterian level (Layer D) of the Shanidar cave in northern Iraq.²¹

According to Zeuner the Lower Levalloiso-Mousterian industry of Palestine probably corresponds to the latter part of the Riss-Würm Interglacial and the Upper Levalloiso-Mousterian industry, which follows it, corresponds to Würm I.²² On the other hand, Vaufrej attributes layers E-B of Tabün and layers G-D of Mugharet el-Wad in Palestine as a whole to the Würm glacial period.²³ That is, Vaufrej refers the Upper Levalloiso-Mousterian of Palestine to Würm II.²⁴ However, the correspondence of layers D-C of Tabün cave in Palestine, representing the Lower Levalloiso-Mousterian, to a long period of aridity, which had been continuing since the

¹⁷ See *ibid.*, p. 76.

¹⁸ See *ibid.*, p. 78.

¹⁹ See *ibid.*, p. 54.

²⁰ See Kökten, 1955, pp. 276 and 289-290.

²¹ See Solecki, 1955, p. 419. According to Şenyürek, the skeleton of a young infant found in Layer D of Shanidar cave belongs to the Neanderthal group (see Şenyürek, 1957, a and b.) However, again according to Şenyürek, the features of the milk teeth of this infant found in the Mousterian stratum of Shanidar cave indicates that it represents a new form of the Neanderthal group (see Şenyürek, 1957, a and b).

²² See Zeuner, 1952, figs. 73 and 80. See also Kökten, 1955, pp. 273 and 286.

²³ See Vaufrej, 1939, p. 619.

²⁴ See *ibid.*, p. 619.

last part of Upper Acheulean (Micoquian) stage, ²⁵ supports the view of Zeuner outlined above. ²⁶

In addition to a large number of stalactite fragments found, the presence of a lime-cemented, hardened layer in the middle of Layer IV in the First Cave indicates that at the time when this layer was formed the rainfall had increased. ²⁷ For this reason, we consider it probable that Layer IV of the First Cave is contemporary with the maximum advance of Würm I. A broken tooth of a lion was found in Layer V, the Levallois character of which is more marked. Thus it is probable that this layer may go back to the very beginning of Würm I.

THE UPPER PALAEOLITHIC (AURIGNACIAN) CULTURE

The Upper Palaeolithic (Aurignacian) culture, represented by the third and second cultural layers, in a large part of the cave has been, especially in the second layer, destroyed in the Roman period. The situation seen in the undisturbed area under the rock indicates that the quarrymen who worked in the cave ²⁸ during the Roman period, even in the undisturbed areas of the cave, had dug the second cultural layer and had levelled the floor.

In cultural Layer III it is seen that the racloirs are lost, the worked triangular points peter out and then disappear, and their place is taken by blades, long Aurignacian points, end-scrapers, round, steep and nose scrapers and burins.

CULTURAL LAYER III (Pls. V-VI)

Points and blades (Pl. V). Out of the 14 points found in the undisturbed areas of the cave, nine show broad flat retouch along one or two edges. The others are unretouched. The points are gen-

²⁵ See Bate (1937, pp. 145-148 and fig. 1) for the climatological conditions prevailing at the time Layer E (Upper Acheulean-Micoquian) and Layers D-C (Lower Levallois- Mousterian) of Tabūn cave, in Palestine, were formed.

²⁶ See Zeuner, 1952, p. 231.

²⁷ For this hardened layer see Şenyürek and Bostancı, 1958, pp. 149-150 and 159.

²⁸ See *ibid.*, p. 149 and Pl. VIII

erally long and narrow (Pl. V, figs. 3, 4, 9, 11 and 12). Only three triangular points, found in the lower part of Layer III, recall the Upper Levalloiso-Mousterian examples and may have been mixed from the lower layer. In 11 of these points, seen from the side, the lower surface is concave. On the other hand, in the three points approaching the Upper Levalloiso-Mousterian type the bulbar face is flat. In three of the points, when viewed from the tip, it is seen that the implement is more or less twisted.

Only two of the 14 points found in cultural Layer III approach the Chatelperron type (Pl. VI, figs. 11-12). It is probable that the point of Chatelperron type found in the mixed Pit II and shown on Pl. XI, fig. 2, belongs to Layer III.

In five of the 14 blades found in the undisturbed parts of the cave one or two edges are retouched (Pl. V, figs. 1,2,5,6,7,8 and 13). Nine specimens exhibit signs of usage. Along one edge of three blades the original flint surface has been retained. In 11 points, when viewed from the side, the lower surface is seen to be concave. Moreover, when viewed from the end, 4 of these are observed to be twisted.

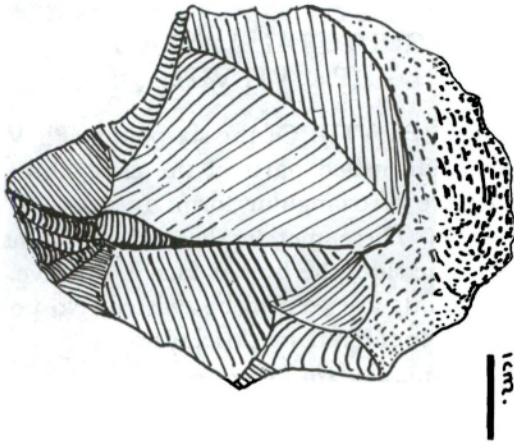
Round scraper. An extensive portion of the margin of a specimen found exhibits steep retouch (Pl. VI, fig. 9).

End-scrapers. In the three end-scrapers found in the undisturbed areas of the cave only one edge has been trimmed (Pl. VI, figs. 7, 8 and 10). There are signs on the edges of an end-scraper indicating that this has at the same time been used as a knife. The lower surface of two end-scrapers is slightly concave. One of these, when viewed from the end, is seen to be twisted.

Nose-scraper. The specimen found at the base of Layer III and shown below is a keeled and steep nose-scraper. Of the Aurignacian nose-scrapers found in the vicinity of Adiyaman, those depicted by Pittard also appear to be steep.²⁹ The form of the nose-scraper found at the base of cultural Layer III of the First Cave, when viewed from above, recalls a specimen found in Mugharet el-Emireh in Palestine.³⁰

²⁹ See Pittard, 1928-1929, figs. 19-25.

³⁰ See Turville-Petre, 1927, Pl. VI, fig. 2.

Steep scraper. One specimen found in the undisturbed area, which is shown on Pl. VI, fig. 5, appears to be a steep scraper of Garrod's "oblique-fronted" type.³¹

Flake-scrapers. Two examples have been found in the undisturbed part of the cave.

Borers. In the undisturbed sections of the cave five borers were found.

Burins. The three burins (Pl. VI, figs. 1-3) found in the undisturbed areas of the cave are of Bourlon's "bec de flûte" type.³² In two of the burins the working edge is twisted, as in some Middle Aurignacian examples of Palestine.³³ The other end of the burin shown on Pl. VI, fig. 1, may have been used at the same time as a borer.

Bone tool. The bone tool shown on Pl. IX, figs. 3-5 is a well made chisel.

The Emireh points found in the Lower Aurignacian level in Palestine were not encountered in the third layer, even in the mixed part.³⁴ Furthermore, no "Font-Yves" points, seen in the Middle Aurignacian in Palestine, were found in this layer.³⁵ It may also be recorded here that points of Chatelperron type are also rarely seen in this layer.

³¹ See Garrod, 1937, p. 42.

³² See Bourlon, 1911, p. 268.

³³ See Garrod, 1937, pp. 45 and 48.

³⁴ For Emireh points see Garrod, 1937, p. 50.

³⁵ For "Font-Yves" points see Garrod, 1937, pp. 47-48.

CULTURAL LAYER II (Pls. VII-VIII)

Points and blades (Pl. VII). Of the six points (Pl. VII, figs. 2 and 4) found in the undisturbed parts of the cave, three are long and narrow and three are of triangular form. In none of the points are the edges retouched. These merely show traces of usage. In three of these, seen from the side, the bulbar face is concave. When viewed from the tip, two points are seen to be twisted. No points of Chatelperron type were encountered in this layer.

Among the 18 blades (Pl. VII, figs. 1,3,5-9 and 11) in only four one or two edges are retouched. The others are untrimmed and merely exhibit signs of utilization. In two blades the original flint surface has been retained along one edge. Seen from the side, in 12 specimens the lower surface is concave. Seven of these blades, when viewed from the end, are seen to be twisted.

End-scrapers. Seven end-scrapers were found in the undisturbed areas of the cave (Pl. VIII, figs. 4-7 and 9). In these only one end has been trimmed. The implement shown on Pl. VIII, fig. 7, represents a small end-scrapers. In the majority of the end-scrapers along one or two edges there are signs showing that these sides also have been utilized. The lower surface of 5 specimens, when seen from the side, is concave. Viewed from the ends, two specimens are seen to be twisted.

Nose-scrapers. Two nose-scrapers were found in the undisturbed parts of the cave. The specimen shown on Pl. VIII, fig. 3, is a well made steep nose-scrapers. One edge of this carries traces of having also been used. The second example is made on a thick flake.

Flake-scrapers. Only two examples were found in the undisturbed parts of the cave.

In the second cultural layer round scrapers and steep scrapers have not been encountered.

Borer. Only one specimen was found in the undisturbed areas of the cave (Pl. VII, fig. 10).

Burins. Three burins were found in the undisturbed parts of the cave. Of these, two (Pl. VIII, figs. 1-2) are of "bec de flûte"

and one of Boursillon's "Burin d'angle" type.³⁶ The working edge of two of the burins is twisted. One of the burins (Pl. VIII, fig. 1) is considerably thick.

Bone tools. The specimen shown on Pl. VIII, fig. 8, has been used as a borer. The one on Pl. IX, fig. 1, is a utilized piece of bone.

A blade and two burins found at the base of Layer I are shown on Pl. X. It is probable that these belong to the second cultural layer. Both of these burins are of "bec de flûte" type and their working edges are twisted.

In the second cultural layer no specimens of Gravette points found in the Gravettian (Upper Aurignacian) industry of western Europe and no examples of Heluan blades, seen in the Natufian culture of Palestine,³⁷ were encountered. Specimens of Chatelperron and Font-Yves points have not been found in this layer.

The average measurements of the points, blades, end-scrapers and burins found in Layers III and II are listed in Table 2. For the purpose of comparison the mean dimensions of Atlitian and Middle Aurignacian artifacts of Palestine³⁸ have been added to this table.

These figures reveal that in passing from Layer III to Layer II, the implements, with the exception of widths and thicknesses of the burins, show a tendency to diminish in size. The industry of Layer II appears to represent a more evolved form than the industry of Layer III.

The points from Layers III and II of the First Cave are, in general, shorter but wider and thicker than those of the Atlitian of Palestine. The number of the implements that can be compared with both the Middle Aurignacian and Atlitian of Palestine are unfortunately small and consist of a few end-scrapers and burins. The end-scrapers from the third and second layers are shorter and narrower than those from the Middle Aurignacian and Atlitian levels of Palestine. The average thickness of the end-scrapers of Layer

³⁶ See Boursillon, 1911, p. 268.

³⁷ For blades of Heluan type see Garrod, 1937, pp. 30 and 34.

³⁸ These measurements are after Garrod (1937, pp. 43 and 47).

Garrod states that the measurements were taken by Barnes (see Garrod, 1937, pp. 43 and 47).

TABLE 2

		Maximum length	Maximum width	Maximum thickness
First Cave : Layer II.	Point (6 specimens)	54.65 (38.4—58.5)	28.66 (18.5—36.0)	8.78 (6.6—12.0)
	Blade (18 specimens)	63.90 (45.5—93.0)	24.52 (16.4—30.7)	8.15 (5.0—14.5)
	End-scraper (7 specimens)	45.72 (39.3—53.4)	23.12 (14.0—29.0)	8.74 (5.0—13.0)
	Burin (3 specimens)	47.50 (40.0—54.5)	29.13 (24.0—37.4)	13.00 (10.5—17.5)
First Cave: Layer III.	Point (14 specimens)	59.53 (49.0—82.2)	28.86 (22.0—41.0)	9.74 (5.3—16.3)
	Blade (Length 13, width and thick- ness 14 specimens).	71.83 (57.5—102.0)	25.66 (20.0—33.6)	9.52 (4.2—13.4)
	End-scraper (3 specimens)	47.16 (41.0—58.0)	27.80 (24.7—32.7)	10.13 (9.0—11.4)
	Burin (3 specimens)	52.53 (43.6—65.0)	27.96 (21.0—34.5)	10.36 (6.7—13.2)
Mugharet el-wad: Atlitian culture (Lay- er C). Garrod, 1937.	Point	64.2	20.8	6.9
	End-scraper	49.0	34.5	10.2
	Burin	49.5	28.7	15.7
Mugharet el-wad: Middle Aurignacian (Layer D). Garrod 1937.	End-scraper	54.1	32.7	12.7
	Burin	56.0	29.0	12.80

III is lower than that of the Middle Aurignacian of Palestine and approaches that of the Atlitian. On the other hand, the end-scrapers from Layer II are thinner than those from the Middle Aurignacian and Atlitian levels of Palestine. The average length of the burins from Layer III is intermediate between those of the Middle Aurig-

nacian and Atlitian levels in Palestine. Their width comes close to those of the Middle Aurignacian and Atlitian in Palestine. The burins of Layer III are thinner than those from Palestine. The burins of Layer II are shorter than those from the Middle Aurignacian and Atlitian of Palestine. The width of the burins in this layer comes close to those from Palestine. Their mean thickness is near to those of the Middle Aurignacian of Palestine, but less than those of the Atlitian.

The industries of Layers III and II of the First Cave are distinguished from the Lower Aurignacian industry of Palestine by the lack of Emireh points, the scarcity of Chatelperron points and by the steepness of some of the nose-scrapers. Also the sparseness of the Chatelperron points and steep scrapers and the absence of polyhedric burins³⁹ distinguish these industries of Samandağ from the Atlitian culture of Palestine. On the other hand, the well made round scraper, the twisted working edges of some burins, the presence of steep nose scrapers,⁴⁰ and the scarcity of Chatelperron points bring the industries of Layers III and II of the First Cave, despite some differences in the measurements of burins and end-scrapers, closer to the Middle Aurignacian industry of Palestine. That an important portion of the points and blades found in Layers III and II are unretouched, at the same time recalls the Middle Aurignacian of Western Europe.⁴¹ Leakey calls the Middle Aurignacian of Western Europe simply Aurignacian.⁴²

The sterile rows of rocks found between the fourth and third layers in the First Cave show the existence of a relatively short interval of time between the Upper Levalloiso-Mousterian culture and the Middle Aurignacian, or Aurignacian. Kökten also reports that in the cave of Karain, in Antalya, there exists a sterile layer of

³⁹ For polyhedric burins see Burkitt, 1955, p. 66; Solecki, 1955, pp. 415-416.

For the burins found in the Atlitian culture of Palestine see Garrod, 1937, pp. 42-44.

⁴⁰ Garrod reports that of the 223 nose-scrapers found in Layer D₁ of Mugharet el-Wad, belonging to the Middle Aurignacian, 133 are steep (see Garrod, 1937, p. 45).

⁴¹ See Leakey, 1953, p. 118.

⁴² See *ibid.*, p. 118.

travertine between Layer II, representing the Aurignacian, and Layer III, the upper part of which includes Mousterian II.⁴³

Zeuner attributes the lower part of the Middle Aurignacian of Mugharet el-Wad in Palestine (Layer E) to the latter part of the interstadial between Würm I and II and the upper part of the Middle Aurignacian (Layer D) and the Atlitian culture (Layer C) to Würm II.⁴⁴ As the industries found in Layers III and II in the First Cave approach the Middle Aurignacian of Palestine, and as Samandağ is merely 370 kilometers north of Mount Carmel in Palestine, it is probable that the Aurignacian culture of Samandağ is, at least partly, contemporary with the Middle Aurignacian of Palestine. However, for a more definite correlation, it is necessary to wait for the completion of the study Şenyürek is making on the fauna of the First Cave.

THE PALAEOLITHIC ARTIFACTS COLLECTED ON THE SURFACE IN THE HATAY PROVINCE UPPER ACHEULEAN (MICOQUIAN) CULTURE

Altınözü. Enver Bostancı, during the course of researches in 1954, found a hand-axe on the surface of a terrace at a place southeast of the District (Kaza) Center of Altınözü in the Province of the Hatay. During the course of a visit we made together to Altınözü in September, 1956, we collected a hand-axe and three flint flakes in a field, which is slightly south-east of the District Center and between the location of the first find and the town. The hand-axe found in 1954 possesses a patina of brick color. The color of the patina of the implements found in 1956 is light brown for some and gray for the others. All the tools collected in Altınözü are made of flint.

The hand-axe found in 1954 is shown on Pl. XII, figs. 1-3. In this hand-axe, which is lanceolate in form, the tip is broken and its upper surface is more swollen, that is, more convex than its lower surface. The majority of the flake scars on the worked upper surface of this hand-axe are shallow. This specimen approaches the small hand-axes, with a thin and pointed tip, which are the most

⁴³ See Kökten, 1955, pp. 275, 281, and 289.

⁴⁴ See Zeuner, 1952, figs. 73 and 80.

characteristic forms of the Micoquian stage of Europe,⁴⁵ and which are also found in the Near East in Palestine⁴⁶ and at Jabrud in Syria.⁴⁷

The trimmed upper surface of the hand-axe shown on Pl. XII, figs. 4-6, is also more convex than its lower surface. The edges of this implement are slightly convex. Most of the flake scars on this hand-axe, in which the butt-end is also trimmed, are shallow and a part of the cortex has been retained at the butt-end of the lower surface. The point of this implement, which appears to have been originally pear-shaped, has been broken and at this place an edge has come into being. It is probable that this edge may have been used for awhile.

The implement shown on Pl. XII, fig. 7, is a scraper approaching the triangular form. The prepared striking platform of this scraper forms approximately a right angle with the bulbar surface. This scraper, which is of medium thickness, has been made with the Levallois technique. The tool shown on Pl. XII, fig. 8, is a thick racloir. The striking platform of this racloir, which possesses one large facet, forms an angle of about 118 degrees with the lower surface. This specimen, in which the bulb of percussion is small, is of the "end-bulb" type. The implement shown on Pl. XII, fig. 9, is again a scraper of the "end-bulb" type, in which two edges have been trimmed. The single faceted striking platform of this scraper forms an angle of approximately 107 degrees with the lower surface. It is understood that the bulb of percussion, which has subsequently been broken, was not prominent. Only slightly more than half of the upper surface of this implement has been trimmed.

Altındere (Avratlar Deresi). During the course of exploration which we made in June, 1957, we searched the place where Nuret-tin Can had, in 1943, found two hand-axes and one scraper.⁴⁸ During the course of this investigation we learned that this stream, on the western edge of Antioch, which passed into the literature under

⁴⁵ See Leakey, 1953, p. 95 and fig. 18; Grahmann, 1955, p. 226.

⁴⁶ See Garrod, 1937, Pl. XXXVIII, fig. 2.

⁴⁷ See Rust, 1950, Pl. 28.

⁴⁸ For the straight-ended hand-axes found in Tabün cave see Garrod, 1937, p. 79 and Pl. XXXVIII, fig. 2.

⁴⁹ See Kansu 1945, pp. 293 and 295.

the name of Altındere,⁵⁰ is also called Avratlar Deresi in Antioch. This stream, which flows into the Asi Nehir (Orontes) dries up in the summer. During a search of one hour on a terrace stretching along the western side of this stream we collected three hand-axes and three flint flakes. The color of the patina of the implements collected in this area, all of which are made of flint, varies between brown and yellow.

The tip portion of the hand-axe shown on Pl. XIII, figs. 1-3, has been broken recently. While the two sides and the butt-end of the tool have been trimmed, in the upper and lower surfaces some parts of the cortex have been retained. The edges of this implement, which approaches the cordiform shape, are slightly convex. The part of this specimen slightly below its middle is thick. The flake scars are shallow. The implement shown on Pl. XIII, figs. 4-6, is a pointed hand-axe approaching the cordiform shape.⁵¹ Also in this hand-axe, with convex edges, the flake scars are shallow. While the upper and lower surfaces and the butt-end of this implement are trimmed, in all three parts patches of the cortex have been retained. As in the preceding specimen, in this hand-axe also, the upper surface is more convex than the lower surface. The tool shown on Pl. XIV, figs. 1-3, is a small hand-axe made of heterogeneous flint. While the upper and lower surfaces of this implement, which approaches the lanceolate form, are worked, on both surfaces pieces of the cortex have been left. The flake scars on this hand-axe, of which the butt-end also is trimmed, are shallow. The upper and lower surfaces of this specimen are convex to the same extent. This hand-axe makes a slight approach to the Micoquian type.

The small hand-axe found by Nurettin Can in this area and studied and depicted by Kansu,⁵² as may be seen from the published drawing and from its original exhibited in the Division of Anthropology and Ethnology of the University of Ankara, shows an oval form.

⁵⁰ See *ibid.*, pp. 293 and 295.

⁵¹ The form of this hand-axe approaches those of two larger hand-axes published by Breuil and Koslowski (see Breuil and Koslowski, 1931, fig. 17 and fig. 18, i).

⁵² See Kansu, 1945, pp. 293, 296 and fig. 1.

The three flakes we collected in this area are shown on Pl. XIV, figs. 4-6. In all three flakes the bulb of percussion is prominent. In three flakes the angle between the striking platform and the bulb-ar surface varies between 90 and 120 degrees. In the flakes shown in figs. 4 and 6, only one facet is seen on the striking platform. The striking platform of the concave-scraper of Levallois type shown in fig. 5 makes an angle of about 90 degrees with the lower surface. This scraper is of the "oblique-bulb" type.

The hand-axes collected on the surface at Altınözü and Altındere (Avratlar Deresi) appear to correspond to the final stage of the Upper Acheulean, that Garrod in Palestine calls Upper Acheulean (Micoquian).⁵³ Kansu has also attached the hand-axes found at Altındere to this stage.⁵⁴ The Upper Acheulean stage seen in Layer F of the Tabūn cave of Palestine,⁵⁵ and the Upper Acheulean (Micoquian) stage found in Layer E of this cave,⁵⁶ and especially the latter, as has also been stated by Leakey, draw attention by the abundance of the flake tools.⁵⁷ In view of the abundance of flake tools in the Upper Acheulean (Micoquian) stage of Palestine, we consider it probable that the flake tools found on the surface at Altınözü and Altındere may belong to the same culture.⁵⁸

CONCLUSION

The researches made in the Hatay up to date have established the presence of the final stage of Upper Acheulean and the Upper Levallois-Mousterian and Aurignacian (Middle Aurignacian) cultures in this region.

⁵³ See Garrod, 1937, p. 78

⁵⁴ See Kansu, 1945, pp. 293 and 295.

⁵⁵ See Garrod, 1937, p. 87.

⁵⁶ See *ibid.*, p. 78.

⁵⁷ See Leakey, 1953, pp. 106 and 108. In Layers E and D of Mugharet Umm Qatafa in Palestine also flake tools have been found together with the Upper Acheulean hand-axes (see Neuville, 1931, pp. 24-44 and Sauter, 1948, p. 139).

⁵⁸ For the flake implements of Clactonian and Levalloisian types found in Layer E of Tabūn cave see Garrod, 1937, pp. 78-80.

LITERATURE CITED

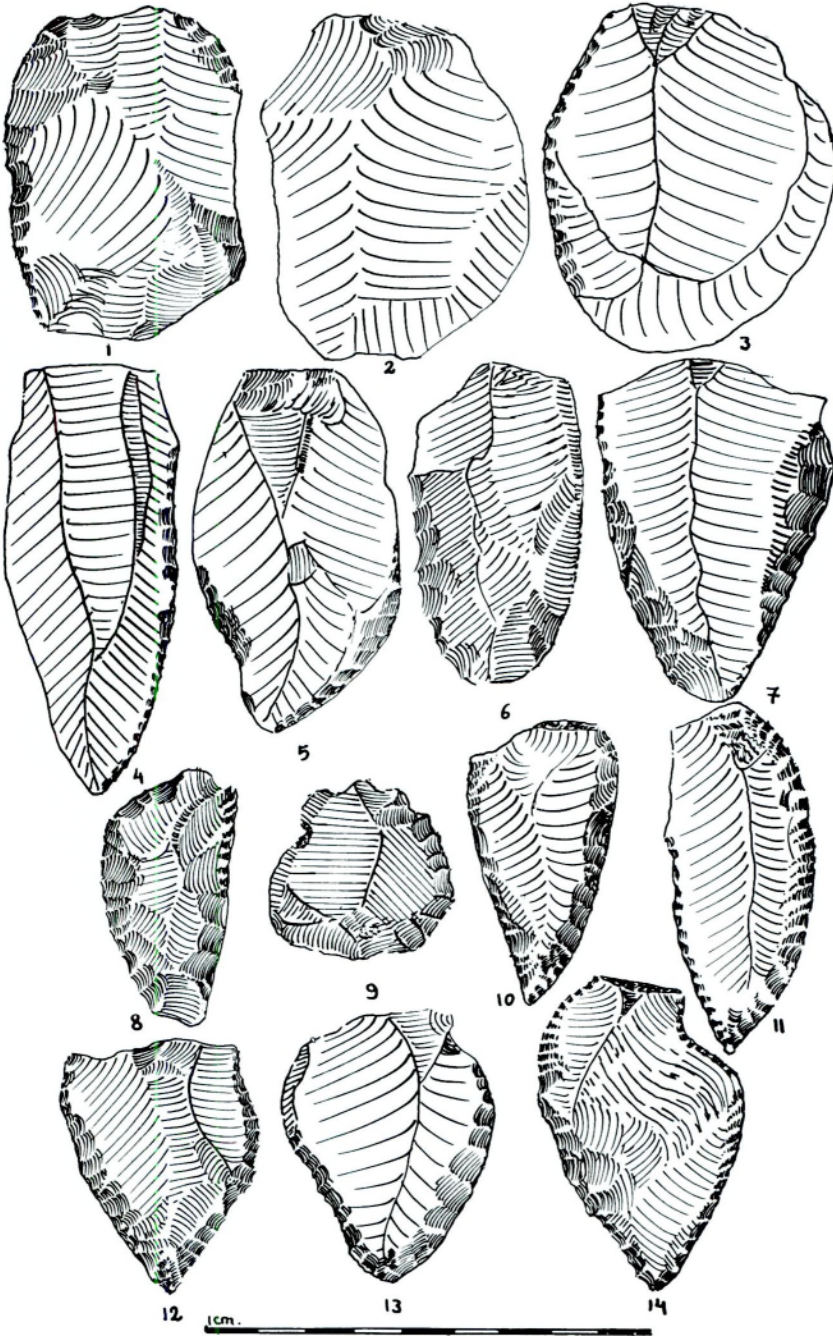
- Breuil, H, and Koslowski, L. 1931. *Études de stratigraphie paléolithique dans le nord de la France, la Belgique et l'Angleterre*. L'Anthropologie, Vol. 41, pp. 449-488.
- Bourlon. 1911. *Essai de classification des burins. Leurs modes d'Avivage*. Revue Anthropologique, Vol. XXI, pp. 267-278.
- Burkitt, M. 1955. *The Old Stone Age. A study of Palaeolithic times*. 3 rd Edition. London.
- Coon, C.S. 1951. *Cave explorations in Iran, 1949*. Museum Monographs. Philadelphia.
- Garrod, D. A. E. and Bate, D. M. A. 1937. *The Stone Age of Mount Carmel. Excavations at the Wady El-Mughara*. Vol. I (Part I by Garrod and Part II by Bate). Oxford.
- Grahmann, R. 1955. *La Préhistoire de l'Humanité. Introduction à l'étude de l'évolution corporelle et culturelle de l'homme*. Paris.
- Kansu, Ş. A. 1945. *Hatay'da (Antakya) bulunan Üst Aşöleen (Micoque) ve Niğde-Neuşehir çevrelerinde toplanan Levalloisien âletler hakkında bir not. A note on implements of Upper Acheulian (Micoquian) type from Hatay and artifacts of Levalloisian type from the Niğde region*. Belleten, Vol. IX, No. 34, pp. 293-298.
- Kökten, İ. K. 1955. *Antalya'da Karain mağarasında yapılan prehistorya araştırmalarına toplu bir bakış. Ein allgemeiner Überblick über die prähistorischen Forschungen in Karain-Höhle bei Antalya*. Belleten, Vol. XIX, No. 75, pp. 271-293.
- Leakey, L. S. B. 1953. *Adam's Ancestors*. 4 th Edition. London.
- Movius, H. L. 1951. *Comments on Bisitun cave material, Iran*. Appendix II in Coon's *Cave explorations in Iran, 1949*, pp. 91-92.
- Neuville, R. 1931. *L'Acheuléen Supérieur de la Grotte d'Oumm-Qatafa (Palestine)*. L'Anthropologie, Vol. 41, pp. 13-51.

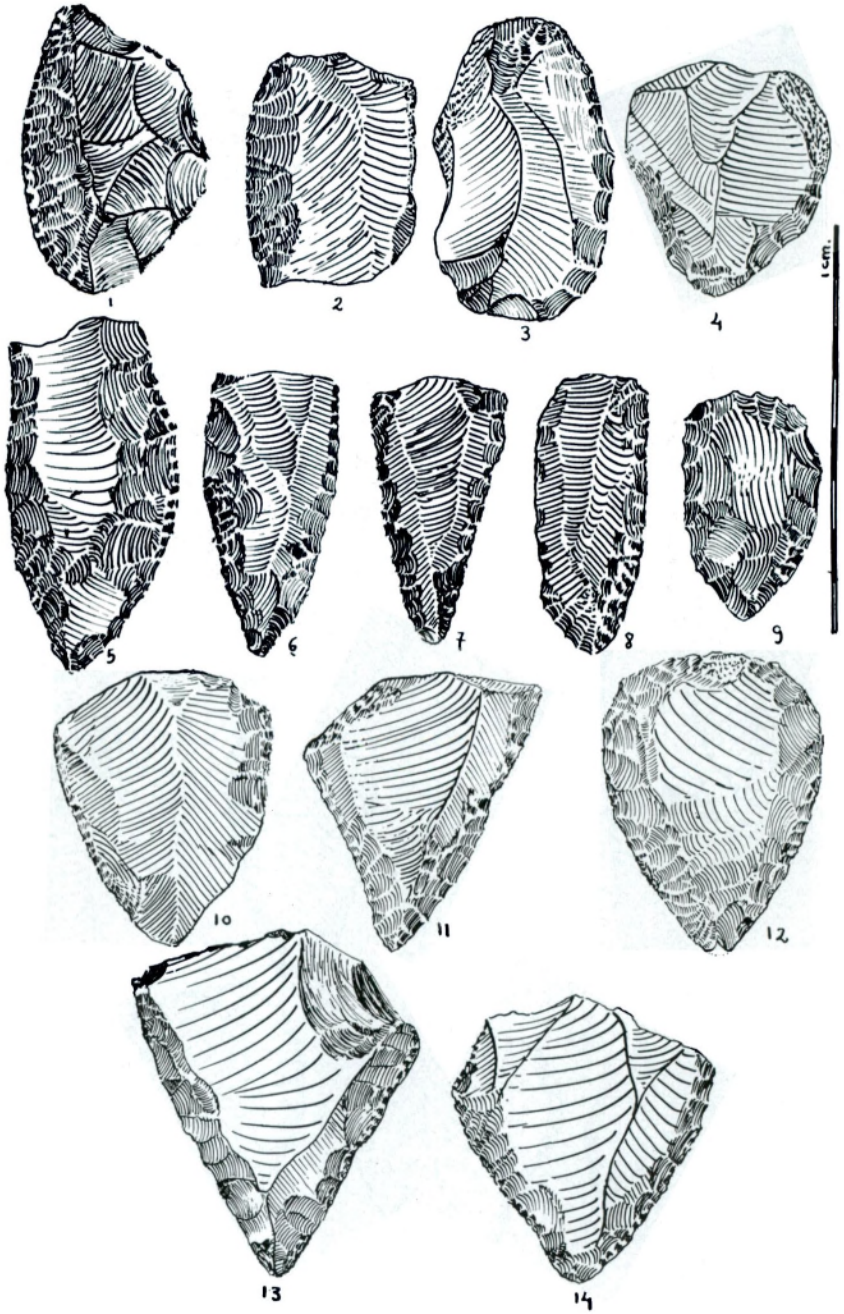
- Pittard, E. 1928-1929. *Découverte de la civilisation paléolithique en Asie Mineure*. Archives Suisses d'Anthropologie Générale, Vol. V, No. 2, pp. 135-165.
- Rust, A. 1950. *Die Höhlenfunde von Jabrud (Syrien)*. Neumünster.
- Sauter, M. R. 1948. *Préhistoire de la Méditerranée. Paléolithique-Mésolithique*. Paris.
- Şenyürek, M. and Bostancı, E. 1956 (a). *Samandağı'nda eski taş çağına ait bir iskan yeri*. Zafer, 4. VII. 1956 p. 2; and Yankı, 4. VII. 1956, pp. 20-21.
- Şenyürek, M. and Bostancı, E. 1956(b). *The excavation of a cave near the village of Mağracık in the Vilâyet of the Hatay*. Anatolia, Revue Annuelle d'Archéologie, Vol. I, pp. 81-83.
- Şenyürek, M. and Bostancı, E. 1956 (c.) *Samandağı'nda yapılan prehistorik araştırmalar*. Zafer, 6. XI. 1956, pp. 2 and 5.
- Şenyürek, M. and Bostancı, E. 1958. *Hatay vilâyetinde prehistorya araştırmaları. Prehistoric researches in the Hatay province*. Belleten, Vol. XXII, No. 86, pp. 145-167.
- Şenyürek, M. 1957 (a). *The skeleton of the fossil infant found in Shanidar Cave, northern Iraq. Preliminary Report*. Anatolia, Revue Annuelle d'Archéologie, Vol. II, pp. 49-55.
- Şenyürek, M. 1957 (b). *A further note on the Palaeolithic Shanidar infant*. Anatolia, Revue Annuelle d'Archéologie, Vol. II, pp. 111-121.
- Solecki, R. S. 1955. *Shanidar Cave, a Paleolithic site in Northern Iraq*. The Smithsonian Report for 1954, pp. 389-425. Washington, D. C.
- Turville-Petre, F. 1927. *Researches in Prehistoric Galilee*. London.
- Vaufrey, R. 1939-1940. *Paléolithique et Mésolithique Palestiniens*. L'Anthropologie, Vol. 49, pp. 616-620.
- Zeuner, F. E. 1952. *Dating the Past. An introduction to Geochronology*. 3rd Edition. London.

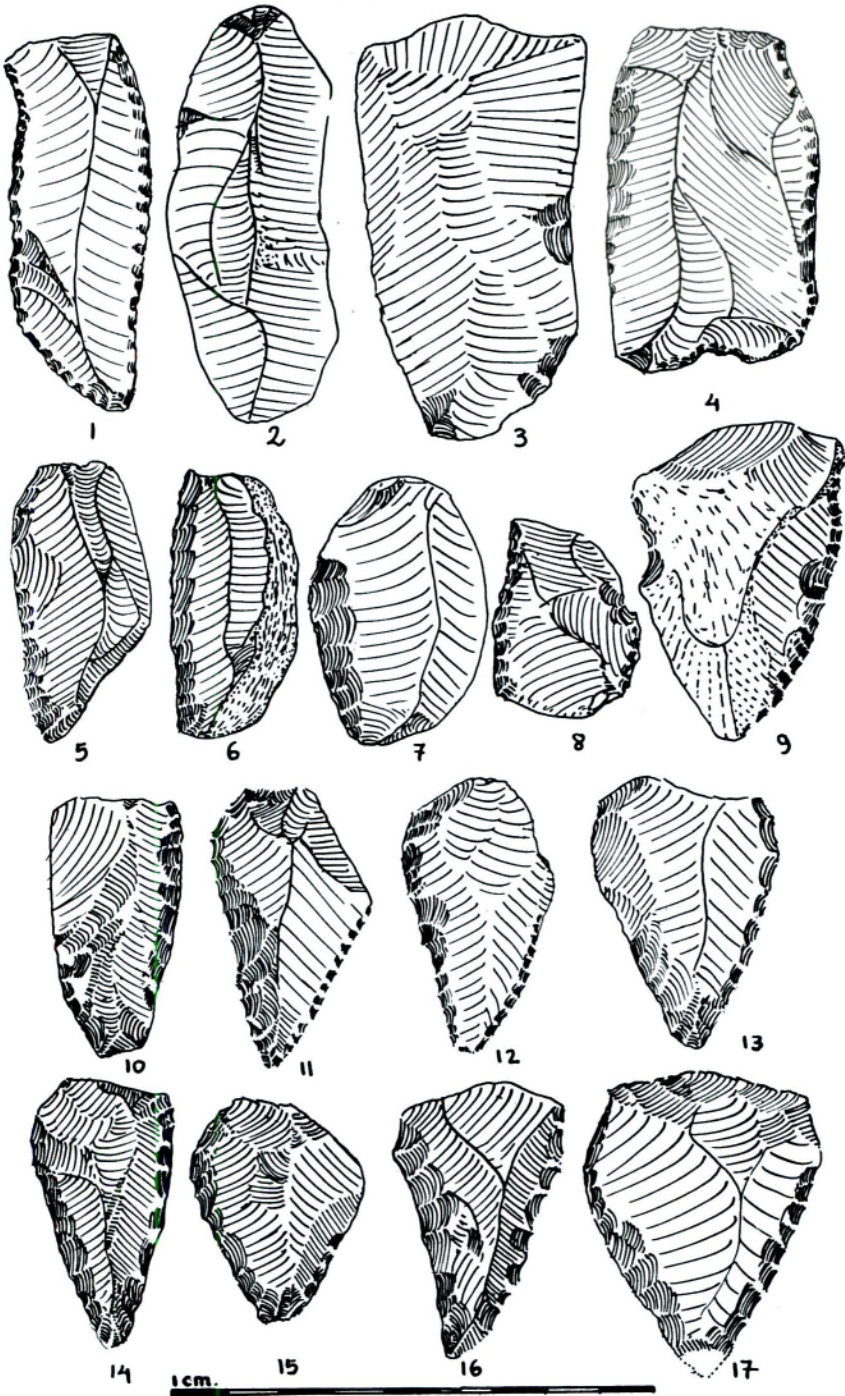
EXPLANATION OF THE PLATES

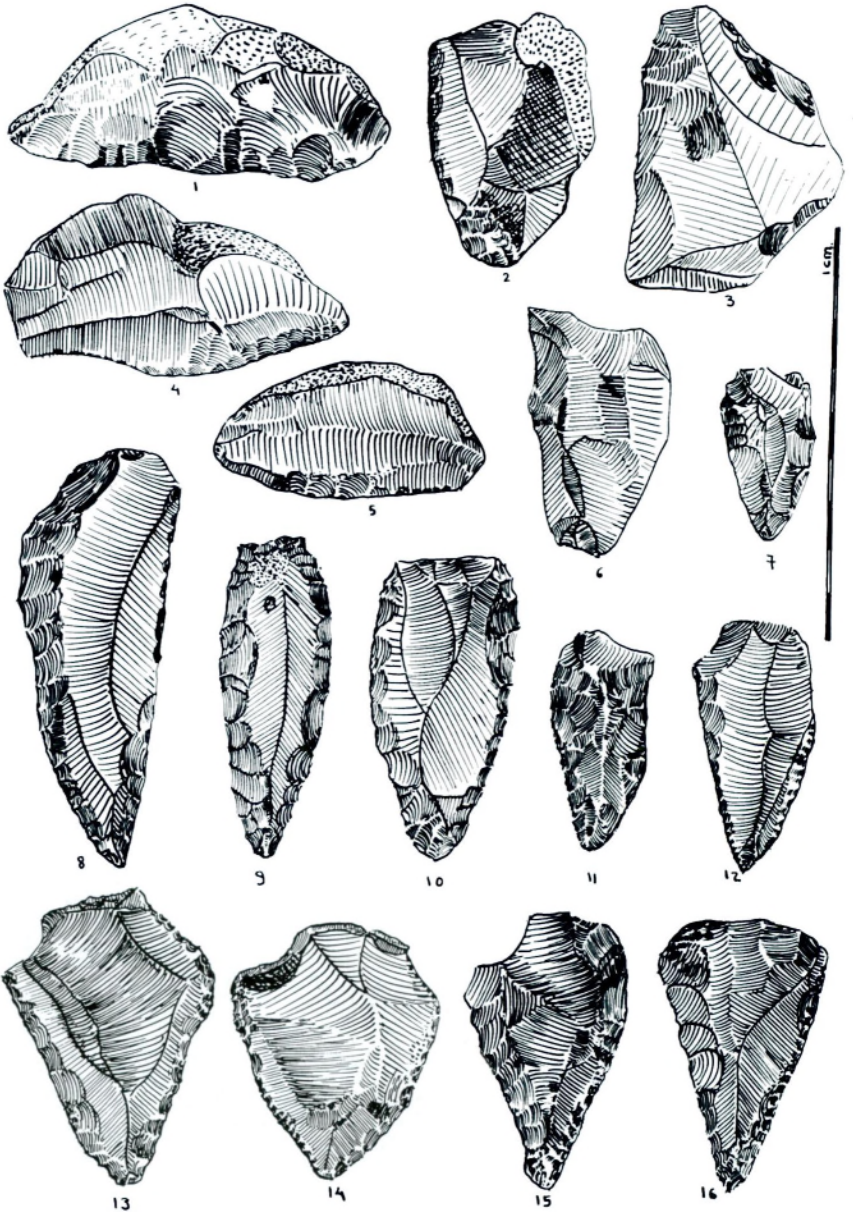
- Pls. I-II. Flint implements found at cultural Layer V in the First Cave. Upper Levalloiso-Mousterian.
- Pls. III-IV. Flint implements found at cultural Layer IV in the First Cave. Upper Levalloiso-Mousterian.
- Pls. V-VI. Flint implements found at cultural Layer III in the First Cave. Upper Palaeolithic (Aurignacian).

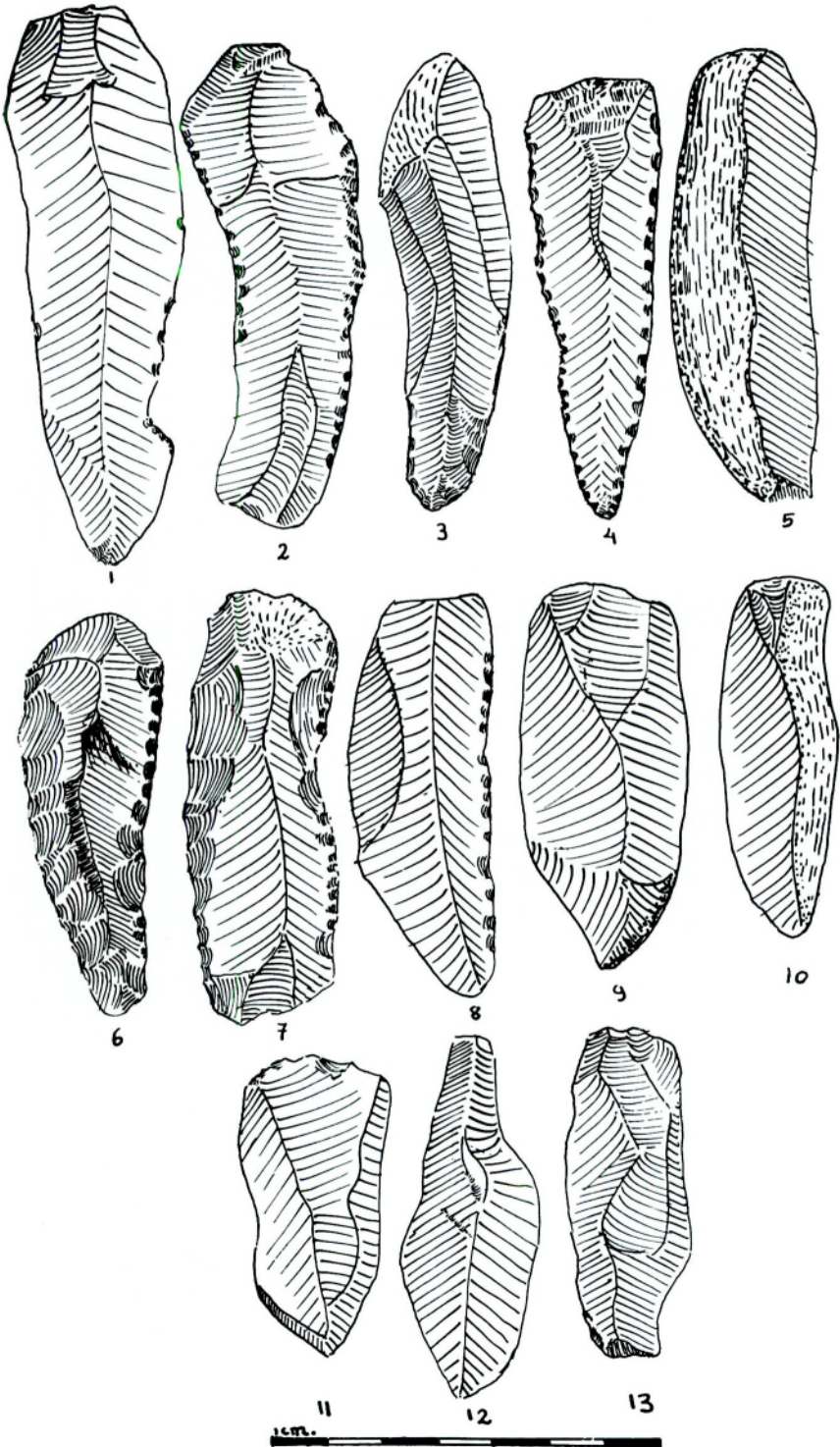
- Pl. VII. Flint implements found at cultural Layer II in the First Cave. Upper Palaeolithic (Aurignacian).
- Pl. VIII. Flint implements and a bone borer (fig. 8) found at cultural Layer II of the First Cave. Upper Palaeolithic (Aurignacian).
- Pl. IX. Bone tools and utilized bones found at cultural Layers IV, III and II of the First Cave. Upper Levalloiso-Muostesian and Upper Palaeolithic (Aurignacian). In this plate, with the only exception of the specimen shown in figs. 3-5, each tool is shown from two sides. The implement seen in figs. 3-5 is shown from three sides.
- Pl. X. Flint implements found at the base of cultural Layer I in the First Cave. Upper Palaeolithic (Aurignacian).
- Pl. XI. Flint implements found in the mixed Pit II in the First Cave.
- Pl. XII. Flint implements collected on the surface at Altunözü. Upper Acheulean (Micoquian).
- Pls. XIII-XIV. Flint implements collected on the surface at Altundere (Avratlar Deresi). Upper Acheulean (Micoquian).
-

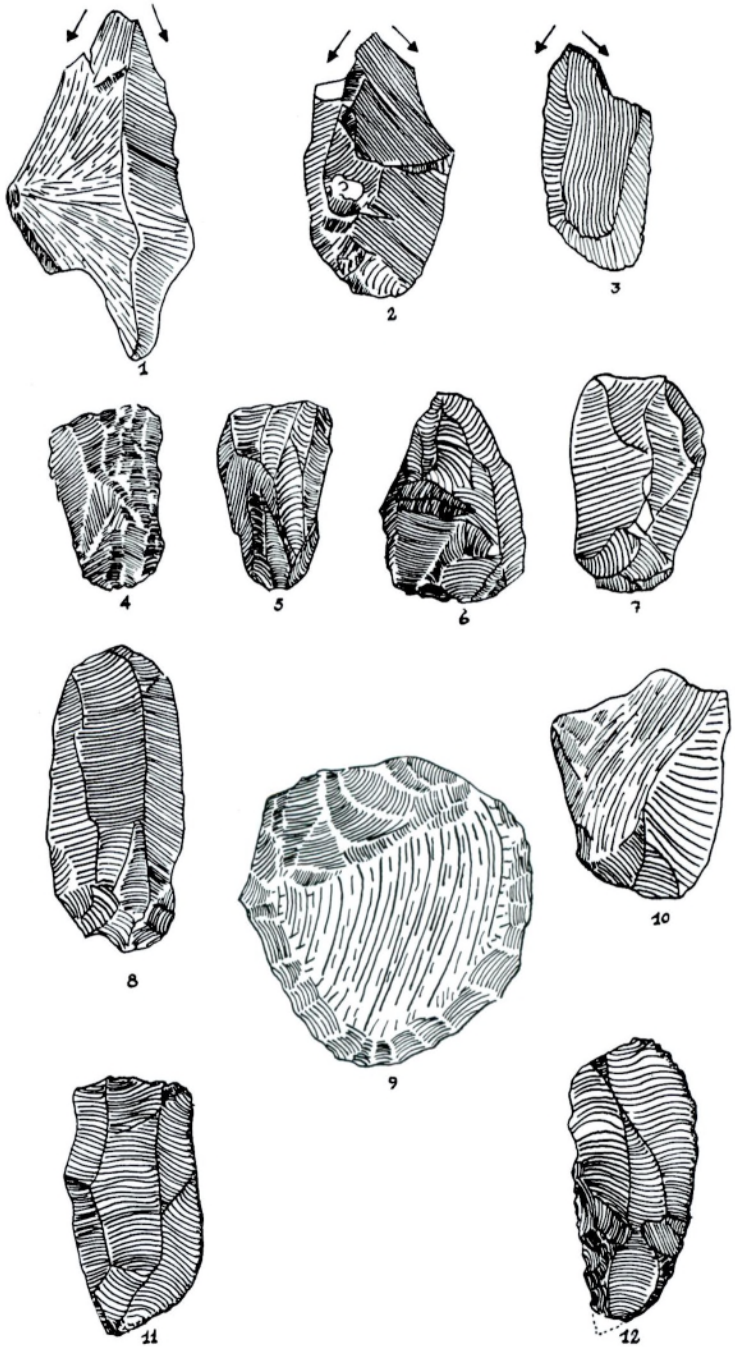

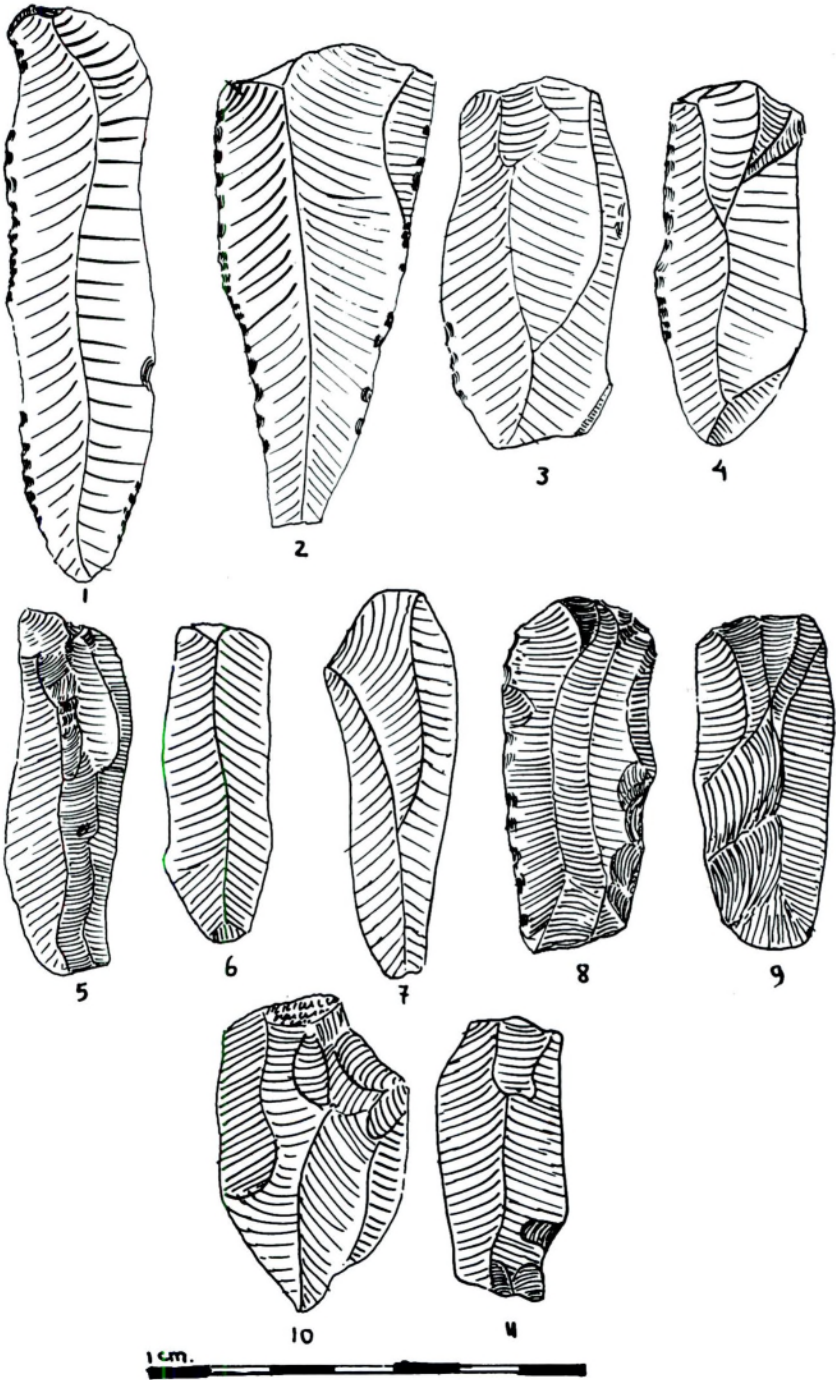

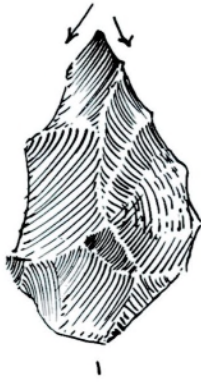

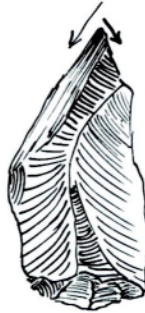

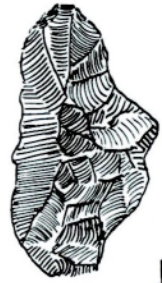

1

2

3

4

5

6

7

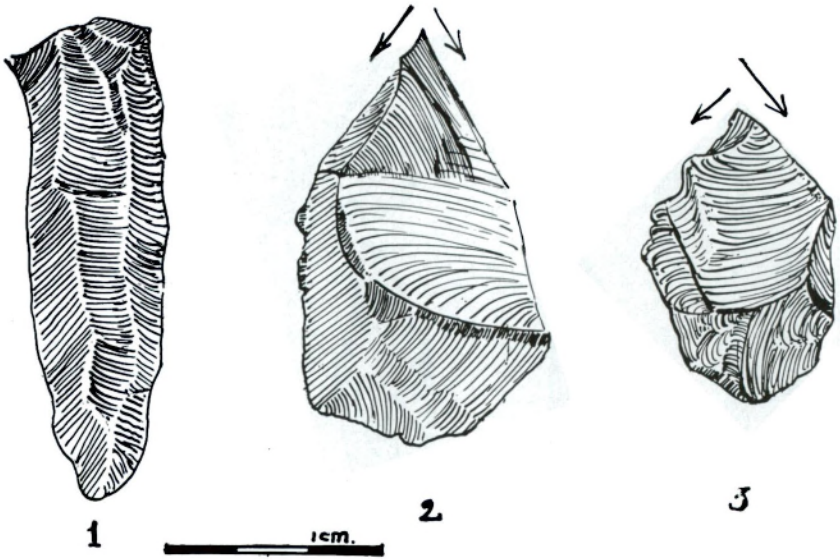
8

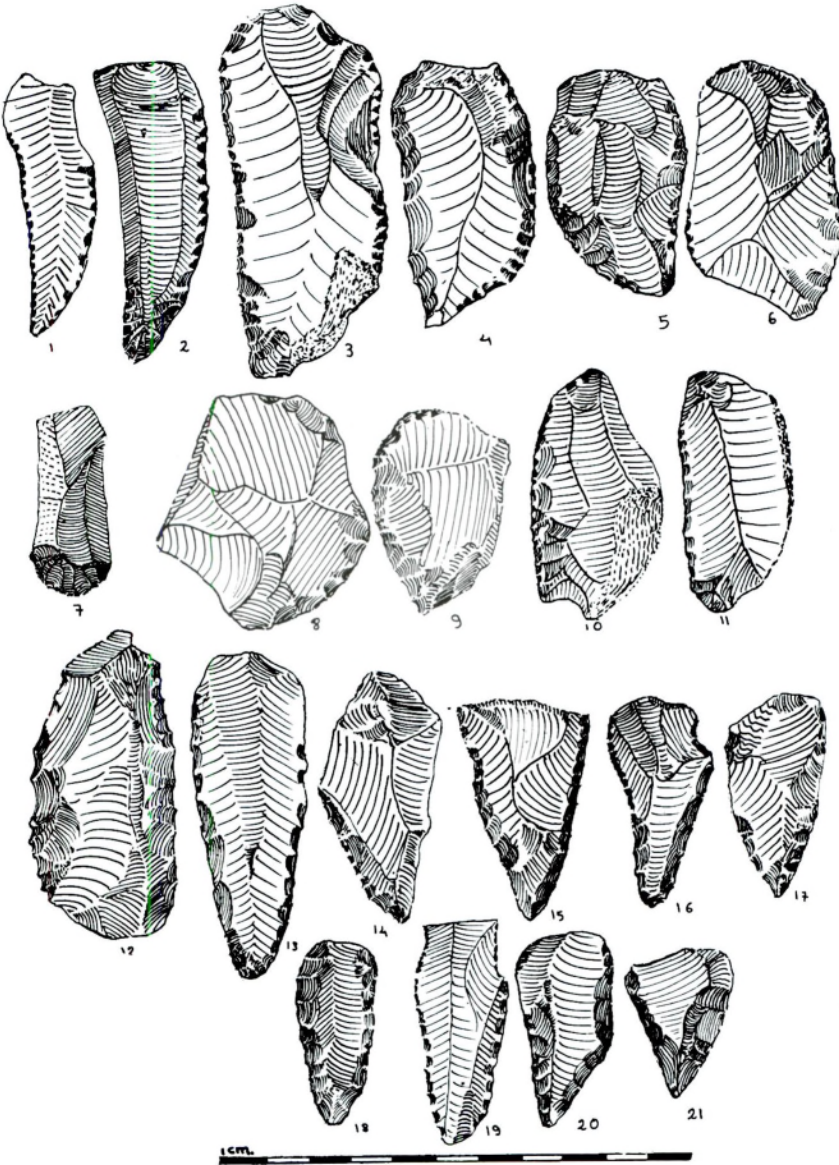

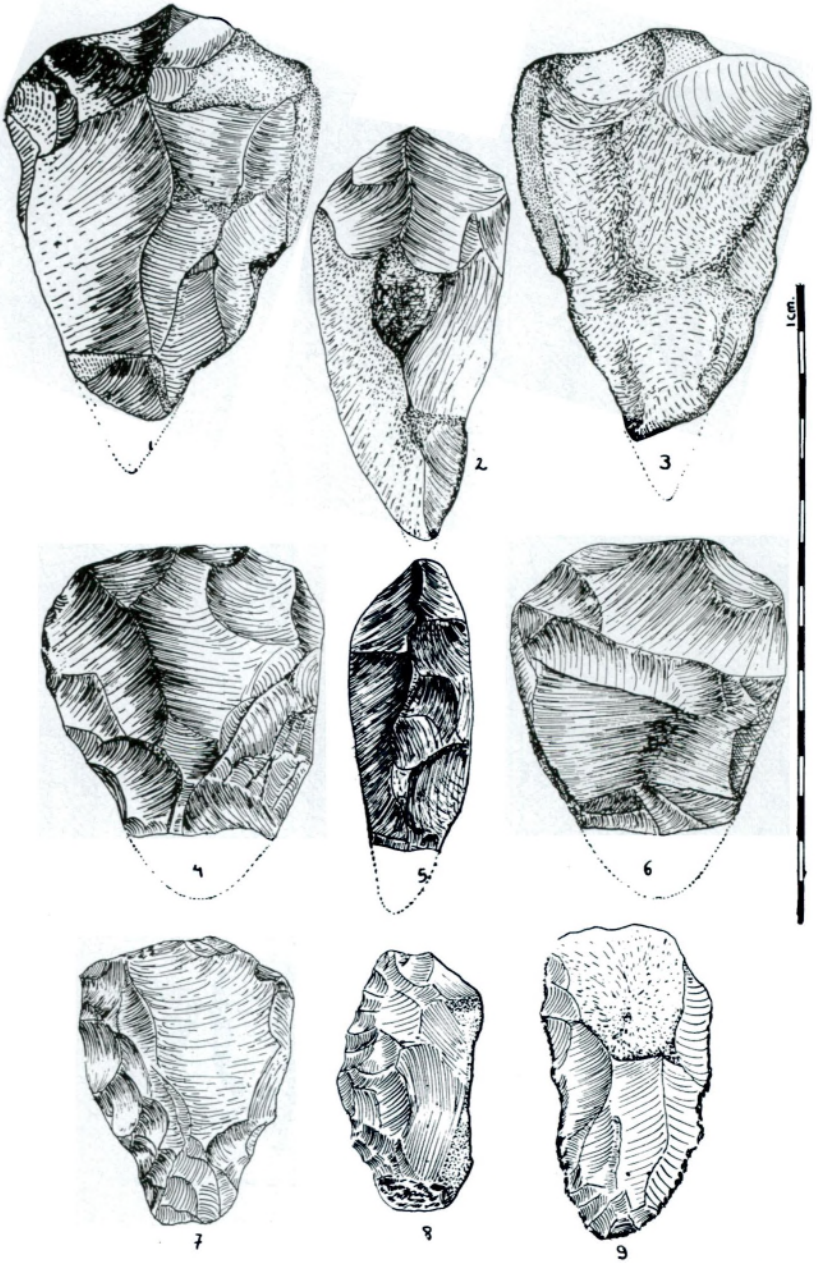
9

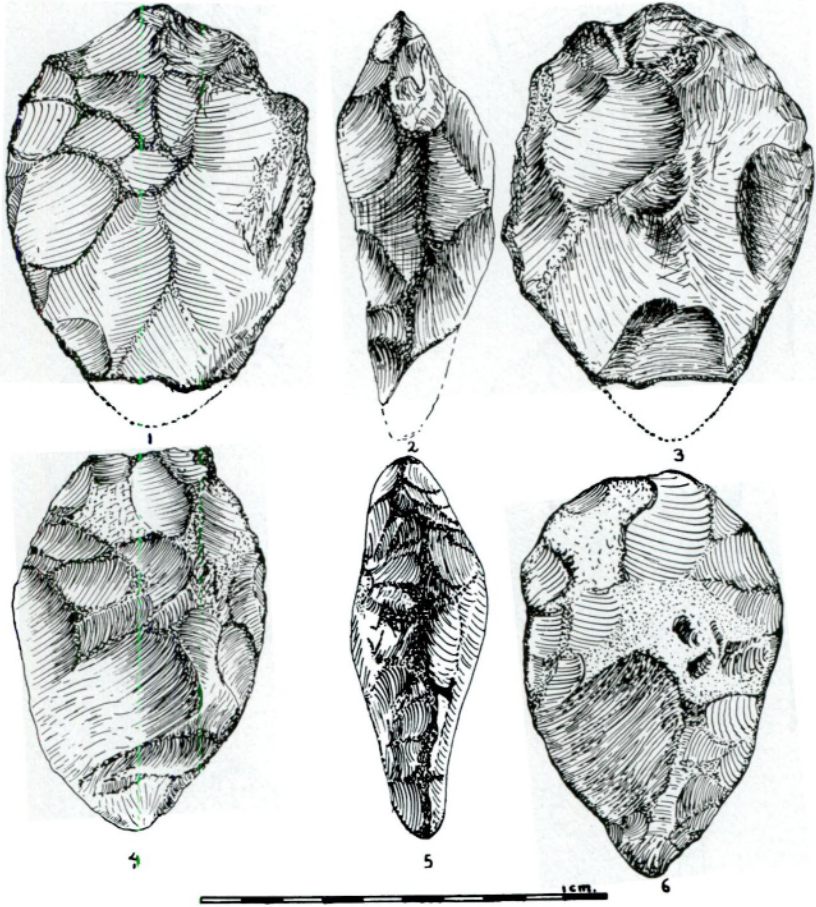

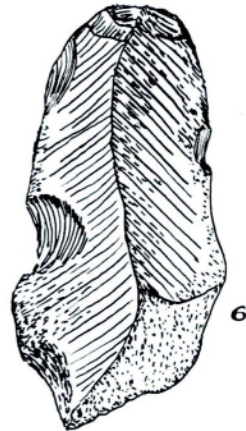
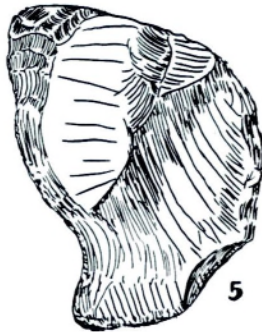
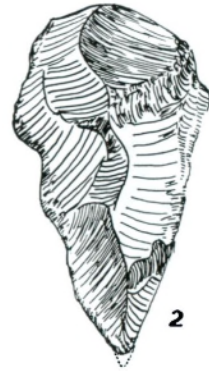
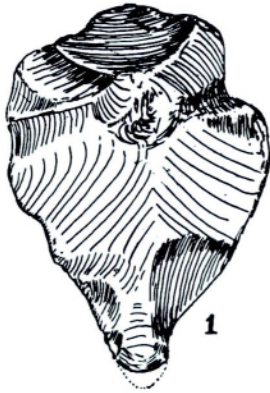

1946 - 1955 YILLARINDA PAMPHYLIA'DA YAPILAN KAZILAR VE ARAŞTIRMALAR

Prof. Dr. ARİF MUFİD MANSEL

1956 senesindeki kazılar ve araştırmalarla Antalya vilâyetinin düzlük sahil bölgesine inhisar eden Pamphylia bölgesinde Türk Tarih Kurumu ve İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi adına yapılan kazı faaliyeti onbirinci yılını idrak etti. Bu müddet zarfında bu faaliyete dair gerek yerli, gerek yabancı dergilerde mücmel raporlar intişar ettiği gibi Türk Tarih Kurumu'nun "Antalya bölgesinde araştırmalar" serisinde üç mufassal rapor yayınlandı. Bununla beraber bu devre esnasında elde edilen sonuçların hepsi etraflı bir tarzda ilim âlemine tanıtılmış olmaktan henüz uzaktır. Çok dikkat ve ihtimama lüzum gösteren mufassal raporlar üzerinde devamlı olarak çalışmakla beraber, Alman Arkeoloji Enstitüsünün yıllık dergisi olan "*Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts*"a bağlı "*Archäologischer Anzeiger*" için yazmış olduğum on senelik faaliyet raporuna paralel, fakat bundan bazı hususlarda değişik olarak ikinci bir rapor hazırlamağı ve yurdumuzun aydın muhitlerine on senelik kazı ve araştırmalarımız hakkında hesap vermeğı bir borç telâkki ediyorum.

1943 senesi sonbaharında Tarih Kurum'unun kararı ile Antalya bölgesinde bulunan antik şehirlerde kazı imkânlarını araştırmak ve kazılacak en elverişli yeri tesbit etmek üzere bir tetkik gezisi yaptım¹.

Bu makalede şu kısaltmalar kullanılmıştır:

Lanckoronski = K. Lanckoronski, *Städte Pamphylens und Pisidiens* I - II.

Magie = D. Magie, *Roman Rule in Asia Minor*, I - II.

Perge = A. M. Mansel —A. Akarca, *Perge'de kazılar ve araştırmalar* (Antalya bölgesinde araştırmalar, no. 2).

1947 Side raporu = A. Mansel —E. Bosch— J. İnan, *1947 senesi Side kazılarına dair önrapor* (Antalya bölgesinde araştırmalar, no. 3).

1948 Side raporu = A. M. Mansel —G. E. Bean— J. İnan, *Side Agorası ve civarındaki binalar. 1948 yılı kazılarına dair rapor* (Antalya bölgesinde araştırmalar, no. 4).

RE. = Pauly-Wissowa, *Realencyclopaedie der klassischen Altertumswissenschaft*. Neue Bearbeitung.

¹ *Bulleten* 9, 1945, s. 135 v. dd. Pamphylia bölgesi için bk. *RE*. XVIII 3, s. 354 v. dd. (W. Ruge). *Magie* I, s. 226, 260, v. d., 265 v. d.; II, 1132 v. dd. A. M. Mansel,

1946 yılında mütevazı imkânlarla Perge (Murtuna) şehrinin batı nekropolünde küçük bir kazı ile işe başladık. Pamphylia topraklarının eski eser bakımından ne kadar zengin olduğunu gösteren bu ameliyeden sonra daha büyük ölçüde kazılar 1947 den itibaren bu bölgenin en eski ve en büyük liman şehri olan Side'de yapılmıştır ki bu kazılar müteakip senelerde, Eylül ve Ekim aylarında olmak üzere, muntazaman devam edegelmiştir. 1953 den itibaren aynı zamanda Perge'de de kazılara başlanmıştır. İdarem altından bu kazı ve araştırmalara tarihçi ve epigrafist olarak Prof. C. E. Bosch², Prof. G. E. Bean, mimar olarak y. mimar Lemi Meray ve Mübin Beken, uzman olarak doçent Jale İnan, S. Eyice, S. Atlan, asistan A. Akarca, A. Pekman ve karısı S. Pekman, G. İnal, heykeltıraş ve restoratör olarak H. B. Çavuşgil, fotoğraf uzmanı olarak A. Albek ve her sene Edebiyat Fakültesi arkeoloji bölümünden 4-5 öğrenci katılmışlardır. Canla başla işe koyulup çizmiş olduğumuz senelik programların tahakkukunda büyük rolleri olan bütün arkadaşlarıma teşekkür etmeği borç bilirim. Aynı zamanda 1953-1955 senelerinde asistanları y. mimar E. Fiandra ve Dr. M. Usman ile birlikte kazılarımıza iştirak eden ve bize büyük yardımlarda bulunan İstanbul Teknik Üniversitesi mimarî tarihi profesörü P. Verzone'ye teşekkür ederim.

1954 te Antalya'da yapılan Üniversite Haftası münasebetiyle sayın Rektör Prof. Dr. Fahir Yeniçay'ın inisiyatif ve müzahareti ile Edebiyat Fakültesine bağlı olarak kurulan "Antalya bölgesi Arkeoloji Araştırmaları İstasyonu" kazılarımızın daha sağlam ve devamlı imkân ve vasıtalarla ve daha geniş bir çerçeve içinde yürütülmesini sağlamış bulunmaktadır. Sayın F. Yeniçay'a yurdumuzun tarih ve arkeolojisine yaptığı bu hizmetinden dolayı teşekkürlerimi sunarım.

Kazılarımıza karşı devamlı bir alâka gösteren, her sene bizleri ziyaret ederek mânevî ve maddî yardımlarını bizlerden esirgemeyen y. mühendis bay Ragıp Devres ve bayan Devres'e, keza Weidtmann ailesine heyetimiz adına teşekkürlerimizi sunmağı vecibe addederim.

İlkçağda Antalya bölgesi (Antalya Üniversite Haftası 1954), s. 15 v. dd. C. E. Bosch'un "Pamphylia tarihine dair tetkikler" adlı eseri yakında "Antalya bölgesinde araştırmalar" serisinde yayınlanacaktır. —Arkeolojik anıtlar için: F. Beaufort, *Karamania or a brief description of the South Coast of Asia Minor* ve Lanckoronski I. Hıristiyanlık devri anıtları için: H. Rott, *Kleinasiatische Denkmäler*, s. 23 v. dd. Türk devri anıtları için: R. M. Riefstahl, *Turkish Architecture in South-Western Anatolia* (türkçeye de çevrilmiştir).

² Tam olgun ve verimli bir çağda aramızdan ayrılmış olan bu değerli bilgin için yazdığım nekrolojiye bk. *Bellekten* 20, 1956, s. 295 v. dd.

S İ D E

1947 senesinde Side'de³ kazılara başlanmış, deniz kenarındaki iki mâbed ile şehrin belkemiğini teşkil eden büyük direkli caddenin bir kısmı meydana çıkarılmıştır. Şehrin üzerinde bina edilmiş olduğu yarımadanın güney ucunda ve limanın hemen yanında iki mâbed kazılmıştır ki bunlar tarafımızdan N 1 ve N 2 olarak gösterilmiştir⁴. Bu mâbedler 6 × 11 sütunlu ve Korint nizamında peripteros'lar olup (N 1: 16,37 m. × 29,50 m.; N 2: 17,65 m. × 34, 97 m.) ön tarafta "in antis" pronasos'lu, arka tarafı kapalı bir sella'ya sahip bulunmaktadır. Daha iyi mahfuz kalmış olan N 1 mâbedine ait bir hayli mimarî parça bulunmuş (eser. 3), bu sayede mâbedin hiç olmazsa kâğıt üzerinde bir restitüsyonunu yapmak mümkün olmuştur (res. 4). Bu mâbedin şakulî konsollar arasında Medusa başlarıyla süslü friz blokları bilhassa enteresandır (res. 5) ki birbirine bakan Medusa'ların patetik çehre ifadesi Aphrodisias mektebini hatırlatmaktadır⁵. Daha büyük olan N 2 mâbedinin büyük bir kısmı Bizanslılar zamanında, bu saha daha doğuda inşa edilen büyük basilika'nın bir atrium'u haline getirildiği zaman, sökülerek kaldırılmıştır⁶; yalnız kuzey taraf sütunları, geride inşa olunan höcreli atrium duvarının önünde bir kolonad olarak kullanıldığından oldukları gibi bırakılmıştır (res. 2). Bu iki mâbed

³ Side için bk. Lanckoronki I, s. 125 v. dd. Magie I, s. 261 v. d.; II, s. 1133 v. d., not 5. RE. II A 2, s. 2208 v. d. (W. Ruge); XVIII 3, s. 395 v. d. (W. Ruge).

⁴ 1947 Side raporu, s. 1 v. dd., lev. 1 v. dd., 11 v. dd. Bu rapor hakkında şu yazılara da bk. F. Matz, *Gnomon* 25, 1953, 119 v. d.; Welles, *American Journal of Archaeology* 57, 1953, s. 300 v. dd.; Adameşteanu, *Archeologia Classica* 5, 1953, 120 v. dd. Kitabeler için: J. ve L. Robet, *Revue des Études Grecques* 64, 1951, s. 193 v. dd.; 75, 1952, s. 53 v. dd. Mâbed kazılarına dair çıkan kısa raporlar: Mansel, *Belleten* 12, 1948, s. 256 v. d.; Afetinan, *Belleten* 13, 1949, s. 492; Mansel, *Faeti Archaeologici* 2, 1947, 234 v. d., no. 2070; Anadolu 1, 1950, s. 46; Mellink, *American Journal of Archaeology* 59, 1955, s. 237 v. d.

⁵ Geç hellenistik devirden beri Anadolu'da rastlanan ve zannımıza göre bir "Küçük Asya motifi" olarak kabul edilmesi gereken konsollu frizlere dair bak. 1947 Side raporu, s. 20, res. 14-16. Oradaki bibliyografyaya ilâve: E. Weigand, *Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts* 29, 1914, s. 37 v. dd. ve *Jahrbuch für Kunstwissenschaft* 1924-1925, s. 77 v. dd.; 165 v. dd.

⁶ Lanckoronki'deki şehir plânında (s. 125) ff-gg olarak gösterilmiştir; aynı eserde s. 132'ye de bk. Bundan başka Rott, *Kleinasiatische Denkmäler*, s. 63. v. dd. İçerisine geç bir devirde küçük bir kilise oturtulmuş olan bu büyük üç sıhanlı basilika, Side'deki diğer Bizans binaları ve anıtları ile birlikte Dr. S. Eyice tarafından yakında neşrolunacaktır.

gerek plân ve üst kısımları, gerek tezyinatları bakımından Pisidia bölgesinin önemli şehirlerinden Sagalassos'taki Antoninus Pius mâbedi ile dikkate değer bir benzerlik göstermekte⁷, dolayısıyla 2. yüzyılın son yarısına ait bulunmaktadır. - Mâbedlerin içinde yahut civarında kitabe bulunmamış olmakla beraber bunların şehrin baş tanrıları Athena ile Apollon'a ait oldukları büyük bir ihtimalle ileri sürülebilir. Touesianos adında bir şahıs tarafından kurulmuş ve Athena ile Apollon'un himayesinde yapılagelmiş olan ve kitabelerde "Epibaterion" olarak gösterilen bayram (ἑπέμια), uzun zamanlar zannedildiği gibi, bu iki tanrının denizaşırı bir ülkeden Side'ye ayak basmalarını tes'id eden bir bayram değildi, fakat zannımıza göre L. Robert'in doğru olarak tebarüz ettirdiği gibi,⁸ gemilerin Side limanına salimen geri dönmeleri ile ilgili bulunuyordu. Binaenaleyh eski iki Anadolu tanrısının grekleşmiş şekillerini temsil eden Athena ile Apollon gemilerin ve limanın koruyucusu olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Mâbedlerin limanın hemen yanında ve ona hâkim bir mevkide bulunmaları büyük mâbed N 2 nin kitabelerde daima ön safta zikrolunan Athena'ya, N 1 in ise Apollon'a ait olduğunu açığa vurmaktadır⁹.

Bu mâbedlerin doğusunda üçüncü bir mâbed daha tarafımızdan meydana çıkarılmıştır (P mâbedi)¹⁰. Bir podium üzerinde yükselen bu mâbed yarım daire şeklinde bir sella (çapı 8,60 m.) ve onun batı tarafından Korint nizamında bir portikten ibaret bulunmaktadır (genişlik: 13 m.; derinlik: 5,75 m.) (res. 6). Batıda geniş bir merdiven, güney ve kuzey de ise dar yan merdivenler podium'un üzerine isal ediyordu. Podium ve sella duvarlarının konglomera taşlarından yapılmış ve travertin levhalarla kaplanmış olmalarına karşılık batı portiki tamamiyle mermerden inşa edilmişti. Kazı esnasında bulunmuş olan mimarî parçalar portikin cephesinde dört sütun bulunduğunu, yan aralıklara nazaran daha geniş olan orta sütun aralığının üzerinde arşitrav-friz bloklarının yarım daire şeklinde kıvrıldığını ve böylece "Suriye alınlığı" olarak

⁷ Lanckoronski II, s. 145 v. dd. lev. v 23. v. dd.

⁸ L. Robert, *Hellenica* 5, 1948, s. 74 v. dd. Bk. 1947 *Side raporu*, s. 21.

⁹ Side'deki Athena mâbedini Strabon (XIV, 668) zikretmektedir: ἔχει δ' Ἀθηναῖς ἱερὸν. Apollon mâbedinin sikkeler üzerindeki tasvirileri için bk. 1947 *Side raporu*, s. 9 not 2 ve aynı eserin kapak resmi.

¹⁰ Lanckoronski I, s. 131 v. dd.; Mansel, *Bulleten* 12, 1948, s. 257, 469. 1947 *Side raporu*, s. 24 v. dd., res. 31 v. dd., lev. 8.

gösterilen bir alınlık meydana geldiğini açığa vurmaktadır. Tezyinatı bakımından diğer iki mâbedden daha geç bir devreye ait olduğu anlaşılan (belki 3. yüzyıl başları) bu mâbed bazı Suriye mâbedleri ile benzerlikler göstermektedir¹¹. Mâbedin yakınlarında bir Apollon heykeli ve bir Dionysos başı¹² bulunmuş olmakla beraber kitabelere rastlanmaması mâbedin hangi tanrıya ithaf edilmiş olduğu meselesini açık bırakmaktadır.¹³

Aynı senede şehir kapısından başlayarak mâbedlerin önündeki büyük meydanda sona eren aşağı yukarı 1 km. uzunluğundaki büyük direkli caddenin tiyatronun batısına rastlayan kısmı kazılmıştır¹⁴. Caddenin 9 - 11,50 m. genişliğinde, yassı kaldırım taşları ile örtülü bir orta kısım ve onun sağında ve solunda Korint nizamında portiklerden ibaret bulunmaktadır. Orta kısmın batı tarafında üzeri kemerli bir kanalizasyon mecrası, doğu tarafında ise bir yanı korkuluk levhaları ile hududlandırılmış açık bir su kanalı bulunuyordu. Portiklerin sütun kaideleri, başlık ve saçaklıkları mermerden, sütun gövdeleri ise gri granitten yapılmıştı. Batı portikinin gerisinde dükkânlar vardı; doğu portikinden ise arka kapılar vasıtasıyla tiyatronun galerilerine giriliyordu. Bu portiklerde, sütunların arasında bir takım heykeller ve kitabeler duruyordu¹⁵ ki bunlar arasında bir Herakles heykeli bilhassa dikkate değer (res. 8). Bu heykel kahramanı arkasına götürmüş olduğu sağ elinde Hesperid'lerin elmalarını tuttuğu ve yorgun bir halde sopasına dayandığı halde tasvir etmektedir. Adalelerin mübalâgalı bir tarzda şişkin olarak gösterilmiş olması, çehrenin patetik bir ifadeye sahip oluşu bu heykelin Aphrodisias mektebine ait olduğunu göster-

¹¹ Bk. Baalbek'teki yuvarlak mâbed (*Baalbek II*, s. 90 v. dd.); Hösnü Süleyman'daki "exedra" (Ed Dêr) (D. Krencker-W. Zschietzschmann, *Römische Tempel in Syrien*, s. 99 v. dd.), yahut büyük mâbedlerin içinde duran aedicula'lar (1947 *Side raporu*, s. 24, not 6).

¹² Apollon heykeli: 1947 *Side raporu*, s. 27 v. dd., res. 62 v. dd. J. İnan, *IV. Türk Tarih Kongresi*, s. 73 v. d., res. 1 v. dd. — Dionysos başı: 1947 *Side raporu*, s. 29 v. dd., lev. 31. J. İnan, *adı geçen eser*, s. 74, res. 5 v. dd.

¹³ Petersen (Lanckoronski I, s. 131 v. d.) bu mâbede ait bir alınlığın içinde bulunan Frig serpuşlu bir büstten dolayı burada bir Men mâbedi bahis mevzuu olabileceğini bildirmekte ve Side'de Men kültürünün bir sikke tarafından teyid edildiğini hatırlatmaktadır. Bk. *RE*. XV 1, s. 692 (Lesky); Roscher's *Ausführliches Lexikon der griechischen und römischen Mythologie* II 2, s. 2720 (Drexler). Fakat bu husus kesin olmaktan çok uzaktır.

¹⁴ Lanckoronski I, s. 130 v. dd.; 1947 *Side raporu*, s. 24 v. dd., lev. 9-10. Aynı zamanda bk. R. Martin, *L'Urbanisme dans la Grèce antique*, s. 217 ve res. 39 (s. 216).

¹⁵ 1947 *Side raporu*, s. 48 v. dd.

se gerektir¹⁶. Aynı mektebin üslûbunu N 1 mâbedinin frizlerinde de bulmuştuk.

1948 senesinde tiyatronun seyircilere mahsus kısmı (cavea)¹⁷ temizlenmiş (res. 9), bu arada bir hayli heykel ve kitabe parçası bulunduğu gibi alt kat oturma kademelerinin sayısının 29 olduğu tesbit edilmiştir. Orkestra'nın ve kenarındaki o, 74 m. genişliğinde su kanalının bir kısmı da meydana çıkarılmıştır. Bu araştırmalar sonunda geç antik devirde alt kademelerin ortasına loca şeklinde bir bina oturtulduğu, son kademelerin üzerine kalın bir duvar inşa edildiği tesbit edilmiş, bu duvarın dış sathının pembemtrak bir harç ile sıvanmış olmasından orkestra'nın naumakhia'lar ve diğer su oyunları için bir havuz haline getirildiği anlaşılmıştır. Side'de ayrıca bir amfiteatro bulunmadığına göre gladiatör ve vahşi hayvan mücadelelerinin de orkestra'da yapıldığını kabul etmek lâzımdır.

Esas ameliye tiyatronun sahne binasının gerisinde bulunan büyük meydan ve müştemilâtının temizlenmesine inhisar ettirilmiştir¹⁸. Bu meydan hemen hemen kare olup (65,50 m. × 65,70 m.) dört tarafında Korint nizamında portikler ihtiva ediyordu (ilk plâna göre bütün portiklerin sütun sayısı yüzü buluyordu) (res. 10). Kuzeyde ve batıda portiklerin gerisinde dükkânlar, güneyde ise sahne binasının arkasına yaslı kemerli mekânlar vardı. Batı dükkânlarının arasına bir giriş binası (propylon) (res. 11) vazedilmiştir ki bu bina dikdörtgen bir salon (9 m. × 12,80 m.) ve caddeye açılan bir dehlizden (4,30 m. × 13,40 m) ibaretti. Cephedeki dört kalın paye bunların üç kemer taşıdığına, binaenaleyh dehliz fasadının üç gözlü bir tak şeklinde olduğuna işaret etmektedir. Bu meydan hiç şüphesiz şehrin agora'sı idi¹⁹. Meydanın güney-batı köşesinde bulunan ve içinde, 4,60 m.

¹⁶ 1948 Side raporu, s. 49 v. dd., lev. 25 ve "Die Umschau" dergisinin kapak resmi (Die Umschau 55, H. 20, 15. X. 55). Aphrodisias mektebi ile olan ilgilere dair: M. Squarciapino, *La Scuola di Afrodizia*, s. 41, lev. 12 b ve lev. G, b; s. 87 v. dd., lev. 28 a ve 30 a.

¹⁷ 1948 Side raporu, s. 1, lev. 1. Tiyatro son senelerde kazılmağa başlanmış olan skene binası ile birlikte ayrı bir cilt halinde neşrolunacaktır. Şimdilik bk. Lanckoronski I, s. 147 v. dd., lev. 29.

¹⁸ Buradaki kazılara dair: Mansel, *Bulleten* 14, 1950, s. 298 v. d.; *Anadolu* 1, 1950, s. 47 ve *Fasti Archaeologici* 3, 1948, s. 237, no. 2381 ve 1948 Side raporu, s. 2 v. dd., lev. 2 v. dd.

¹⁹ Petersen (Lanckoronski I, s. 134 v. d.) burasının bir gymnasium olduğu fikrinde idi. Side agora'sı Doğuda geç hellenistik devirden itibaren ortaya çıkmış ve Anadolu'da geniş bir sahaya yayılmış olan "peristyl"li agora" tipine girmektedir.

genişliğinde ve yarım daire şeklinde, duvarlar mermerle kaplı bir galeri ihtiva eden binanın bir helâ (latrina) olduğu anlaşılıyor²⁰. Kuzey-batı köşesinde ise cephesinde yarım daire şeklinde (çapı 4,70 m.) mermerle kaplı bir höcreye sahip bir "exedra" vardır. Aynı şekilde bir exedra meydanın kuzey-doğu köşesinde yer almaktadır.

Agora meydanında bulunan ve Beaufort ve Petersen gibi müdek-kikler²¹ tarafından târif edilmiş olan yuvarlak binanın podium'lu bir mâbed olduğu (çapı 9,90 m.), ortasında yuvarlak bir sella ve onun etrafında Korint nizamında 12 sütundan ibaret bir galeriye sahip bulunduğu tesbit edilmiştir (res. 12-13). Sella duvarlarının dışı sütunlara tekabül eden 12 yassı paye ve bunların taşıdıkları bir girland frizi ile süslenmişti. Binanın üzeri ise piramidal bir damla örtülü idi (res. 14). Podium'un üzerine güney tarafta bulunan 2,15 m. genişliğinde bir merdivenle çıkılıyordu. Lentosu zamanımıza kadar gelmiş olan âbidevi bir kapıdan sella'nın (çapı 5,45 m.) içine giriliyordu. Tavanın üst kısmının 12 burç tasviri ile süslü bir kubbe şeklinde olduğu anlaşılıyor. Beaufort ve Petersen tarafından mufassal olarak tarif edilen bu kubbeden kazı esnasında yalnız çok harap bir kaç parça elde etmek mümkün olmuştur. Podium temellerinde, kapının karşısında bir çıkıntı mevcut olduğuna göre burada bir kült heykelinin durmuş olduğu kabul olunabilir. Geç imparatorluk devrine ait bazı Side sikkeleri²² üzerinde piramidal damı ve içindeki Tykhe heykeli ile temayüz eden bir yuvarlak mâbed agora'daki yuvarlak bina ile dikkate değer bir benzerlik göstermekte ve bu binanın bir Tykhe (Fortuna) mâbedi olduğuna işaret eylemektedir²³.

Bunlara dair bk. *RE.* III A 2, s. 2117 v. d. (Lehmann-Hartleben). En yakın analogiler Pamphylia ve Pisidia şehirlerinde bulunmaktadır. Meselâ Perge: Lanckoronski I, s. 44 v. d.; şehir plânında (s. 34) M olarak gösterilmiştir; Sagalassos: Lanckoronski II, s. 135; şehir plânında (s. 127) M olarak gösterilmiştir; Selge: Lanckoronski II, s. 179; şehir plânında (s. 175) G olarak gösterilmiştir.

²⁰ Lanckoronski I, 150 v. d., res. 111 de bu helâ binası sadece bir "exedra" olarak gösterilmiştir. Latrina'lara dair bibliografya için: *RE.* III 2, s. 2120 (Lehmann-Hartleben) ve Daremberg-Saglio, *Dictionnaire des Antiquités* III 2, s. 987 v. dd. Roma İmparatorluk devri hamamlarında sık sık rastlanan yarım daire şeklindeki helâlar için: D. Krencker-E. Krüger, *Die Trierer Kaiserthermen.* I Abt. 1, res. 234, 276, 277, 295, 307, 308, 327, 337.

²¹ F. Beaufort, *Karamania*, s. 148 v. dd. Petersen'in târifi için: Lanckoronski I, s. 135 v. dd.

²² Gallienus sikkesi: Viyana env. no. 29256. Salonina'nın sikkesi: Grose, *Gatalogue of the McClean collection of Greek coins.* Fitzwilliam Museum III, no. 8928, lev. 318, 1. Paris'te bulunan bir Salonia sikkesi daha henüz neşredilmemiştir.

²³ Agora meydanlarının ortasında duran yuvarlak binalar, bunların Tykhe

Tiyatronun kuzey-doğusunda ve büyük direkli caddenin dirsek yaptığı mahalde ayakta duran 13,45 m. yüksekliğindeki tak²⁴ (res.7) tarafımızdan incelenmiş ve plâni çıkarılmıştır. Her iki cephesi mermerle kaplı olduğu anlaşılan bu anıtın ortasında kemerli bir kapı (genişl. 8,60 m.; yüksek 11,90 m.) bulunmakta, bu kapının muhtemelen M. s. 4. yüzyılda, şehir suru buradan geçirildiği zaman örüldüğü, yalnız orta kısımda küçük bir kapı bırakıldığı anlaşılmaktadır. Bu kemerin civarında bulunmuş olan ve "Tetrapolit'ler"den bahseden kitabelerden (M. s. 3. yüzyıl) bu mahallenin adını bir "tetrapolos" (τετραπόλις), yani dört atlı bir arabadan (quadriga) aldığı anlaşılmaktadır ki herhalde bir imparator heykeli taşımış olan bu quadriga için şehrin hemen her tarafından görülen takın üzeri en elverişli bir yerdi²⁵. Takın, 2. yüzyıla ait olduğu anlaşılan tiyatronun yanına sonradan ilâve edildiği açıkça görüldüğüne göre, kitabeler gibi, M. s. 3. yüzyıla ait olduğu söylenebilir.

Agora'nın aşağı yukarı 25 m. kuzeyinde, büyük direkli cadde üzerinde bir ev (no. 1) ve onun gerisinde, ondan dar bir sokakla ayrılan ikinci bir ev (no. 2) kazılmıştır²⁶ (res. 15). Direkli cadde üze-

ile olan ilgileri, Tykhe kültürünün Anadolu'da ve bilhassa Pamphylia'da yayılışı, Tykhe'nin yıldız tanrıları ve oniki burç ile olan münasebetlerine dair: 1948 Side raporu s. 11 v. dd. — Bununla Side'de dört mâbed tesbit etmiş bulunuyoruz. Fakat bu şehrin daha fazla mâbede sahip olduğu 1947 raporunda neşredilen kitabelerle (no. 2 ve 18, s. 49 v d., 66 v. d.) teyid olunmaktadır: burada şehrin altı defa (ἑξάκις) "neokoros" olduğu bildirilmektedir ki burada herhalde şimdiye kadar bulunmamış olan imparator mâbedleri de bahis mevzuudur. Bu şehirde, bir kitabenin gösterdiği gibi, bir de "Sarapis mâbedi" mevcuttu (1948 Side raporu, s. 85 v. d., no. 52).

²⁴ Tarafımızdan 1948 Side raporu'nda (s. 14 v. d., lev. XIII v. d., XLIX v. d.) neşredilmiş olan bu kemer Lanckoronski'de (I, s. 133) Ortaçağa ait (?) olarak gösterilmektedir. Anadolu ve Kuzey Suriye şehirlerinde büyük direkli caddelerin başlangıçlarında, ortalarında yahut bunların istikamet değiştirdikleri noktalarda bu şekilde tek gözlü kemerler yapıldığına dair: E. Weigand, *Wiener Jahrbuch für Kunstgeschichte* 5, 1928, s. 94 v. dd.

²⁵ Kähler (*RE. VII A 1*, s. 373 v. d.) bu kemerli takların heykel taşıyıcı karakterini bilhassa tebarüz ettirmiştir. Weigand (*Wiener Jahrbuch für Kunstgeschichte* 5, 1928, s. 98) Kilikia sınırlarında kitabeler vasıtasıyla bilinen ve Septimius Severus zamanına ait olan mahaller zikretmektedir ki (ἐν Κοδρείταις [= in quadrigis] ἄροις Κιλίκων) birtakım bayramlara sahne olan bu yerlerin adlarını takların üzerinde bulunan imparator quadriga'larından aldıkları anlaşılıyor. Bk. *RE. VII A 1*, s. 459 v. d., no. 28 (Kähler). Robert (*Comptes-rendus de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres* 1951, s. 254 v. d.) Mısır sınırlarında imparator Kommodus şerefine rekzedilmiş olan "τετραπόλις"lara işaret etmektedir.

²⁶ Kısa kazı raporları: Mansel, *Bulleten* 14, 1950, s. 299; *Fasti Archaeologici* 3, 1948, s. 237, no. 2381; *Anadolu* 1, 1950, s. 47. Mellink, *American Journal of Archae-*

rinde dükkânlardan trapez şeklinde bir avlu ile ayrılmış olan birinci ev bir kare (16 m. × 16 m.) teşkil etmekte, zeminleri mermerle döşeli iki avlu ve bunları üç taraftan çeviren çeşitli büyüklükte odalardan ibaret bulunmaktadır. Evin esas methali arka tarafta idi: burada gayet itinalı işlenmiş bir çerçeveye sahip büyük bir kapı bulunmuştur. Kazı esnasında üst tabakalarda bulunan taş konsolların gösterdiği gibi, evin, cumbaları havi bir üst katı mevcuttu. Birincisinden daha büyük olan ikinci ev plân bakımından bir dikdörtgen teşkil etmekte (16 m. × 28,65 m.), iki tarafı portikli bir avlu ve bunun üç tarafını çeviren yine çeşitli büyüklükte odalardan meydana gelmektedir (res. 16). Bu evin de bir üst kata sahip olduğu kesin olarak söylenebilir. Bu evlerin duvarları bol kireçli bir harç içine yerleştirilmiş ufak taşlardan, bazı yerlerde ise muntazam ufki tabakalar meydana getiren kesme bloklardan yapılmıştır. Bunlar vasatî olarak 0,50 m. genişlikte olup bazı yerlerde 1,50 m. — 1,60 m. yükseklikte mahfuz kalmıştır. Duvarlar sıvalı ve bazan fresklerle süslü idi. Bazı odaların zemini mozayiklerle örtülü idi. Bu evlerin hellenistik devirden Bizans devrine kadar (M. s. 5. - 6. yüzyıl) devamlı olarak kullanıldığı ve bu uzun müddet zarfında bazı tadilâta uğradığı anlaşılıyor. Bununla beraber ev plânları Delos'takilerle dikkate değer bir benzerlik göstermektedir ²⁷. 2 no. lı evde bulunmuş şakulî şeritli sütun gövdeleri ve Dor sütun başlıkları aynı şekillerle Delos'ta da mevcuttur.; sütunun alt çapı ile yüksekliği arasındaki nisbetlere hemen aynen Delos sütunlarında rastlanmaktadır ²⁸. Gayet itinalı olarak ve arşitrav tarzında işlenmiş olan 1 no. lı evin kapı çerçeveleri en yakın analogilerini Sillyon'daki hellenistik yapılarda bulmaktadır ²⁹. Bu evlerin Roma imparatorluk devri boyunca kullanıldıkları, M. s. 4. yüzyılda şehir ikinci bir surla yarıya bölündükte bu surun dışında kaldıkları, fakat M. s. 5. yüzyıldan itibaren şehir ikinci bir gelişme devresi-

ology 59, 1955, s. 238. Mufassal kazı raporu: 1948 *Side raporu*, s. 15 ve dd., lev. 15 v. dd., 51 v. dd.

²⁷ Delos'ta peristyl'siz orta avluları bulunan evlere dair: Chamonard, *Exploration archéologique de Délos VIII I*, s. 114 v. dd. Peristylili evler için: *aynı eser*, s. 121 v. dd. İki taraftan portiklerle çevrili olan iç avlular için: *aynı eser*, s. 160 v. d. İç avlularının üç tarafı çeşitli mekânlarla çevrili Delos evleri için: *aynı eser*, s. 166.

²⁸ Chamonard, *adı geçen eser*, s. 129, res. 57. Vitruvius'un Delos evlerinin sütunlarında, kaide çapı ile sütun yüksekliği arasında istediği 1 : 7,5 nisbeti için bk. Chamonard, *adı geçen eser*, s. 127. Side'de alt çap 0,35 m., başlık ta dahil olmak üzere, sütun yüksekliği 2,845 m. olduğundan aşağı yukarı 1 : 8 nisbeti elde edilmektedir.

²⁹ Lanckoronski I, s. 78 v. d., res. 59 v. d.

ne girdikten ve hellenistik sura kadar uzanan bütün sahayı tekrar işgal ettikten sonra esaslı bir surette tâmir ve restore edildikleri ve bugünkü şekillerini aldıkları anlaşılıyor. Bu zamanda peristyl'li avlular "Theodosius" tipinde başlıklarla mücehhez sütunlara sahip olmuş, portik ve bazı oda zeminleri ise mozayiklerle kaplanmıştı³⁰. Orta avluların bir tarafına geç devir evleri, bilhassa Antakya evleri için karakteristik olan bir havuz vazedilmiştir³¹. Kazı esnasında birçok yerlerde tesbit olunan kül tabakaları ve yanmış taşlardan istidlâl edildiğine göre bu evler şiddetli bir yangın sonunda harap olmuştur. Bu hâdisenin ne zaman vukubulduğunu kesin olarak tesbit edemiyoruz. Zannımıza göre bu yangını 7. yüzyıl ile 9. yüzyıl arasında bu bölgeye yapıldığını bildiğimiz Arap akınları ile ilgili göstermek doğru bir hareket olur. İmparator Konstantin Porphyrogennetos Side'yi bir "korsan yuvası", arap coğrafyacılarından İdrisî ise (12. yüzyıl) "yanmış Antalya" olarak göstermektedir³².

1949-1951 senelerindeki kazı faaliyeti esas itibarile Lanckoronski'nin şehir plânında M harfi ile gösterilmiş olan büyük bir binanın meydana çıkarılmasına inhisar etmiştir³³. Bu bina dört tarafında portiklerle mücehhez dikdörtgen bir avludan (stylobat köşelerinden ölçmek

³⁰ 1 no.lı evin önündeki cadde portikinin zemininde bulunan bir mozayik kitabe portik zemininin yenilenmesinden bahsetmekte ve bir tarih de vermektedir. Bu tarihi bugün tesbite imkân olmamakla beraber kitabe G.E. Bean tarafından M. s. 5. yüzyıla tarihlendirilmektedir: *1948 Side raporu*, s. 95 v. d., lev. 15, res. 57.

³¹ *Antioch-on-the-Orontes* III, s. 259, plân VII (1 no. lı evin 1 ve 17 no.lı avluları ile karşılaştırmız) ve D. Levi, *Antioch Mosaic Pavements* I, s. 55, res. 17; 57 res. 21; 68. Zengin evlerde bu havuzlar "nymphaeum"lar şeklini almaktadır; meselâ Yakto villâsında olduğu gibi. Bk. *Antioch-on-the-Orontes* II, s. 120 v. dd., res. 39 v. dd., s. 223 deki plân XI. Bu villâ son çeklini M. s. 5. yüzyılda almıştır. Makedonya'da Stobi sarayında yahut Roma civarında Ostia zengin evlerindeki havuzlara dair: *1948 Side raporu*, s. 80, not 80 - 82.

³² Konstantin Porphyrogennetos, *De Thematis* I, 37, 21 (*Corpus script. hist. byzant.* Bonnæ 1840): τὸ τῶν πειρατῶν ἐργαστήριον. Paribeni ve Romanelli tarafından İdrisî'nin bu pasajı yanlış olarak "Eski Antalya" olarak tercüme edilmiştir (*Monumenti Antichi* 23, 1914, s. 121). Bk. Tomaschek, *Sitzungsberichte der Wiener Akademie* 124, 1891, s. 55.

³³ Lanckoronski I, s. 137 v. dd. Kısa kazı raporları: Mansel, *Bulleten* 14, 1950, s. 313 v. d., 683 v. d.; 15, 1951, s. 305; 16, 1952, s. 435; *Anadolu* 1, 1950, s. 49 v. d.; *Fasti Archaeologici* 4, 1949, s. 294 v. d. no. 2984; 5, 1950, s. 266 v. d., no. 3023; 6, 1951, s. 267, no. 3378; *Anatolian Studies* 1, 1951, s. 15; 2, 1952, s. 16. Mellink, *American Journal of Archaeology* 59, 1955, s. 238.

suretiyle 57, m. × 53,40 m.) ve bu avlunun doğusunda yer alan ve avluya kolonadlar yahut büyük kapılarla açılan üç salondan teşekkül etmektedir (res. 18). İon nizamında olan portiklerin derinliği 6,90-7 m. olup bunlar orta salonun önünde U şeklinde bir çıkıntı meydana getirmektedir. Portiklerin sütunlarının ve arka duvarlarının sökülerek buradan geçen geç antik devir surunda kullanılmış olmalarına karşılık iri konglomera bloklarından yapılmış olan salonların duvarları 8 m. yüksekliğe kadar mahfuz kalmıştır. Batı tarafı Korint nizamında bir kolonad ile hududlandırılmış olan büyük orta salonun üç duvarı gayet zengin mimarî tezyinat ihtiva ediyordu: duvarların içinde üzerleri kemerli dikdörtgen höcreler (arka duvarda üç, yan duvarlarda ikişer aded) yer almakta, köşelerde ise yarım daire şeklinde, yarım kubbelerle örtülü höcreler görülmektedir (res. 17). Bu höcrelerin altında 1,5 m. yükseklikte, bir zamanlar ince mermer levhalarla kaplı olduğu anlaşılan bir kaide (pluteum) bulunmakta, bu kaidenin höcrelerin arasında dışarıya taşıdığı, höcrelerin önünde ise geriye çekildiği görülmektedir. Bu kaidenin üzerinde iki katlı bir sütun mimarisi yükseliyordu. Kazı esnasında bulunmuş olan ve ölçüleri bakımından iki gruba ayrılan mimarî parçalar bu hususu kesin olarak ortaya koymaktadır. Bu parçalar arasında granitten ve çeşitli renkli mermerden sütun gövdeleri, Korint nizamında sütun ve paye başlıkları, tek parça halinde işlenmiş arşitrav-friz blokları, kasetlerle yahut kubbelerle mücehhez tavan levhaları (res. 21), alınlık parçaları ve saire zikrolunabilir. Duvar satırları ve arşitektonik bir çerçeve içine alınmış olan höcrelerin içi mermerle kaplı idi. Yarım daire şeklindeki köşe höcrelerinin (res. 19) üzerinde istridye kabuğu ile süslü ve cepheleri münhaniler meydana getiren tezniyat şeritleri ile mücehhez yarım kubbeler duruyordu (res. 20). Tiyatroların sahne fasadları tarzında (scaenae frons) olan bu cephe dekorasyonuna en yakın bir analogi olarak Milet'teki agora kapısının cepheleri gösterilebilir³⁴. Salonun zemini renkli mermer levhalarla kaplı idi. Çatının ahşap olduğu anlaşılıyor. —Bu salonda, gerek höcrelerin içinde, gerek pluteum'un üzerinde, sütunlar arasında ve her iki katta heykeller duruyordu. Üst kattakilerden bize kadar yalnız bazı parçalar gelmiştir. Alt kat heykellerinden ise yirmi beşini, bazıları iyi durumda olarak, keşfet-

³⁴ Milet I, 7. Nâşiri Th. Wiegand (H. Knackfuss), s. 58 v. dd., lev. 17, 20. F. Winter, *Kunstgeschichte in Bildern* I², s. 166, 6.

mek mümkün olmuştur. Orta höcrenin içinde bir tunika, zırhlı elbise ve paludamentum taşıyan heybetli bir imparator heykeli (res.22) duruyordu. Elbise en yakın analogisini imparator Antoninus Pius'un heykellerinde bulmakta, sonradan işlenmiş olduğu anlaşılan baş ise muhtemelen tetrarşi devrine ait bir imparatoru (Likinius?) tasvir eylemektedir³⁵. İmparator heykelinin sağında ve solunda atribüleri taşıdıkları anlaşılan tanrı heykelleri duruyordu ki bunlardan bazı- larını teşhis etmek mümkün olmuştur: Apollon, Ares, Asklepios, Hermes (res. 25) Herakles, Hygieia, Nike, Nemesis (bu heykel halen mahallinde, höcrenin içinde durmaktadır) ilâh... Bugüne kadar teşhisleri mümkün olmayan heykeller arasında giyimli kadın heykel- leri, erkek torsları ve hareketli saç kütleleri ile temayüz eden genç bir erkek başı gösterilebilir³⁶. Bütün bu heykellerin M. ö. 5. ve 4. yüz- yıl Yunan orijinallerinin iyi kopyaları olduğu anlaşılıyor. Meselâ yukarıya doğru uzanan ellerinde bir lyra tutmuş olduğu anlaşılan Apollon (res. 24) Tivoli'de bulunan ve bazı âlimler tarafından Myron'a izafe edilen Apollon ile dikkate değer bir benzerlik göstermektedir³⁷. Diğer bazı erkek torsları Boboli muharibi ve Ares Borghese'yi hatırlatmaktadır³⁸. Hygieia'nın başı, saçı, alın, kaş ve göz şekillerinden başka duruş motifi ve elbisesi 4. yüzyıla ait bir Yunan orijinalinin tesiri altında olsa gerekir³⁹ (res. 27). Çıplak vücut satırlarının cilâsı (bilhassa Apollon'da vâzihan görülmektedir), burgu tekniği ve elbise kıvrımları bu kopyaların Antonin'ler zamanında yapıldığına işaret etmektedir. Aynı tarihi yapı tezyinatı için de kabul edebiliriz. — Yan salonlardan yalnız bir tanesi (güneydeki) tamamen kazılmıştır.

³⁵ Zırhlı elbisesi bakımından heykel M. s. 2. yüzyılın son yarısından daha geç olamaz; bk. M. Wegner, *Die Herrscherbildnisse in antoninischer Zeit*, lev. 5. Portre için: H. P. L'Orange, *Studien zur Geschichte des spätantiken Porträts*, res. 136, a-c. R. Delbrück, *Antike Porphywerke*, lev. 57 no. 1-4; 58 no. 2, 4-6; 60 no. 1-2.

³⁶ Giyimli kadın heykeli: *Fasti Archaeologici* 5 1950, s. 267 res. 71. Genç erkek başı: *aynı yerde*, s. 266, res. 70. *Die Umschau* 5,55, H. 20 (15. 10. 55), s. 630, res. 1.

³⁷ P. E. Arias, *Mirone*, s. 24, lev. 14, 54.

³⁸ Boboli muharibi: G. Lippold, *Die griechische Plastik* (Handbuch der Archäologie III, 1), s. 125, not 9, lev. 49, 1. Ares Borghese: *aynı eserde*, s. 168, not 8, lev. 68, 1.

³⁹ *Fasti Archaeologici* 4, 1949, s. 294, res. 49. En yakın analogi için: Arndt-Ame- lung, *Photographische Einzelaufnahmen antiker Skulpturen*, no. 227 (Palazzo Pitti); aynı eserde no. 416 ve 1828 e de bk. M. ö. 4. yüzyıla ait örnekler için: R. Horn, *Stehende weibliche Gewandstatuen* (Römische Mitteilungen, Ergänzungs-Heft 2), s. 85.

Bu salon'un (19,30 m. × 12,50 m.) arka duvarında 5,50 m. yükseklikte üst kısımları kavisli üç büyük höcre ve bunların bir tarafında bir kapı bulunmaktadır. Kuzey yan duvarında daha küçük dört höcre vardır. Salon avluya ilk zamanlar bir kolonad ile açılıyordu; sonraları buraya üç kapı oturtulduğu anlaşılıyor. Bu salon iki katlı iki sütun sırası tarafından üç sığana ayrılmıştı. Salonun duvarlarında sütun mimarisi yahut mermer kaplama izlerine rastlanmamıştır; yalnız büyük salondaki heykeller üslûbunda bir erkek torsu bulunmuştur. Kuzeydeki salonun aşağı yukarı aynı şekilde olduğu söylenebilir.

Agora ile 10 m. genişliğinde bir cadde vasıtası ile irtibatla bulunan bu binada kitabeler bulunmadığından onun mahiyeti hakkında kesin bir hüküm veremiyoruz. Bir gymnasium'a işaret edebilecek hiçbir tesis mevcut olmadığından binanın bir "devlet agorası" olduğunu, ortadaki salonun imparator kültüne tahsis edildiğini, yan salonların ise, duvarlarındaki büyük höcrelerin gösterdiği gibi, arşiv yahut kütüphane olarak kullanıldığını kabul edebiliriz ⁴⁰.

Aynı senelerde kitabelerde "büyük kapı" (μεγάλη πύλη) olarak gösterilen ve Side sikkeleri üzerinde tasvir olunan şehrin esas kapısı hafredilmiştir ⁴¹. Kapı ve ona bitişik sur büyük bir ihtimale göre hellenistiktir. Büyük konglomera bloklarından yapılmış olan bu bina dış cepheleri daire kıtası (segment) şeklinde yuvarlatılmış iki mekân ve bunların arasında yer alan dikdörtgen ve iki kapılı bir odadan

⁴⁰ Prof. W. Seston (Paris) bana yazdığı bir mektupta bu binaya analogi olarak hükümdar kültüne mahsus "temenos"u (*Altertümer von Pergamon IX, res. 23*). Ostia'daki "edificio degli Augustales"i (*Notizie degli Scavi 1941, s. 198 v. dd.*) zikretmekte, sonuncu binanın, bir avlunun bir tarafındaki üç salonla, bizim binaya çok benzediği noktası üzerinde durmakta ve Side binasının imparator saraylarının üç bölümlü tören salonlarının tesiri altında husule geldiği fikrinde bulunmaktadır. Bunlara dair şu esere de bk. A. Boethius, *Annals of the British School at Athens 46, 1951, s. 25 v. dd.* Seston'a göre bu bina münhasıran imparator kültüne ait bir bina idi. Bu meseleleri 1949 Side kazı raporunda mufassal olarak ele alabileceğimi ümid ediyorum.

⁴¹ Lanckoronski I, s. 130. Kısa kazı raporları: Mansel, *Bulleten 14, 1950, s. 314, 683 v. d.*; 15, 1951, s. 305; *Fasti Archaeologici 4, 1949, s. 295, no. 2984*; *Anadolu 1, 1950, s. 50*. Mellink, *American Journal of Archaeology 59, 1955, s. 238*. Bu kapıya göre civarındaki mahalle adlandırılmıştı ve mahalle sâkinleri kendilerini "büyük kapılılar" (Μεγαλοπυλεῖται) olarak gösteriyorlardı. Bk. *1947 Side raporu, s. 54 v. dd., not 10*. Kapının tasvirini ihtiva eden bir Side sikkesi (Gallienus) için bk. Imhoof-Blumer, *Zur griechischen und römischen Münzkunde, s. 180, no. 7, lev. 7, no. 11*.

(11 m. × 7,25 m.) tereküp etmektedir. Bunun arkasında 28, 70 m. çapında, zemini yassı taş levhalarla kaplı yarım daire şeklinde bir avlu yer almakta, bu avlunun etrafı arka tarafta payandalarla takviye edilmiş 1,5 m. kalınlığında bir duvarla çevrilmiş bulunmaktadır (res. 29). Bu payandaların üzerinde, kara surlarında olduğu gibi, bir seğirdim yolu bulunduğu ve bu yoldan düşmanın üzerine, avluya girdiği takdirde, ok ve gülle yağdırıldığı kabul olunabilir. Avlunun gerisinde ve kapının mihverinde üzeri muhtemelen kapalı bir oda (7,65 m. × 6,10 m.) yer almakta, bu odaya 3,30 m. genişliğinde bir kapı ile girilmektedir. Cephe tarafında, kapının sağında ve solunda dışarıya doğru büyük bir çıkıntı teşkil eden dikdörtgen plânlı birer kule vardı. Kapıya cepheden taarruz eden bir düşman tarafından görülme- yen gizli yan kapılar âni çıkışlar yapıp düşmanı yanlardan vurmak im- kânını sağlıyordu. Binaenaleyh burada yalnız tedafii değil, tecavüzî mahiyette bir kapı binası ile karşılaşılıyor ki böyle bir tesise şimdiye kadar Anadolu'da rastlamak mümkün olmamıştır. —Arka avlulu şehir kapısı tipi Pamphylia'da Side'den başka Perge (bk. s. 236) ve Sillyon'da mevcuttur⁴². Bazı Anadolu şehirlerindeki tahkimat man- zumelerinde de buna benzer tesislere rastlanmaktadır⁴³. Fakat Pam- phylia sur kapıları ve arka avluları muayyen bir mihvere göre tertip- lenmiş bulunmakta, bu bakımdan Yunanistan'daki klâsik ve postklâ- sik⁴⁴, Yukarı İtalya ve batı eyaletlerindeki erken İmparatorluk devri

⁴² Sillyon'da yarım daire şeklinde, fakat ön tarafı açık bir meydanın iki tara- fında birer kule vardır. Bu kapı tarafımızdan incelenmiş olup hazırlamakta olduğumuz "Pamphylia şehir kapıları" adlı eserimizde yayınlanacaktır. Şimdilik bk. Lanckoronski I, s. 67 v. d. (şehir plânında [res. 51] C 1 olarak gösterilmiştir).

⁴³ En yakın analogi olarak Assos (Behramkale) surlarının 5 ve 8 no.lı kapıları gösterilebilir: burada iki tarafında birer kule ile mücehhez kapının arkasında dik- dörtgen bir avlu yer almaktadır (J. T. Clarke-R. Koldewey F. H. Bacon, *Investiga- tions at Assos*, s. 189 v. d., 191, 197, 209). Bu kapılar M. ö. 4.-3. yüzyıla tarihlendiril- mektedir (*RE*. II 2 1, s. 1784, Büchner). Priene, "doğu kapısı"nın gerisindeki ovale yaklaşan avlu (H. Schrader - Th. Wiegend, *Priene*, s. 35 v. d. M. Schede, *Die Ruinen von Priene*, s. 12 v. d.). Bergama'nın Eumenes kapısı (W. Dörp- feld, *Das südliche Stadthor von Pergamon, Abhandlungen der Berliner Akademie* 1901; Kähler, *Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts* 57, 1942, s. 34 v. d., res. 34). İsaüra, geç hellenistik (H. Swoboda - J. Keil - F. Knoll, *Denkmäler aus Lykaonien, Pamphyliden und Isaurien*, 123, v. d. res. 39 v. dd., pl. 2 sağda, aşağıda; Kähler, *adı geçen eser*, s. 34, 37, res. 35).

⁴⁴ Meselâ Atina (Dipylon), Piraeus Korinth, Mantinea, Stymphalos, Messene, ilâh. . . . Bunlara dair toplu olarak bk. Kähler, *Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts* 57, 1942, s. 34 v. dd., res. 32, 36, 38 ilâh. . . .

şehir kapıları ile benzerlik göstermektedir ⁴⁵. Fakat bazan ileri sürüldüğü gibi Perge surları ve dolayısıyla kapısı Selevkos'lar devrine ait olduğu takdirde ⁴⁶ Doğuda geç Hitit yahut Assur şehir kapıları da hâtura gelebilir ⁴⁷.

Bu avlu Roma İmparatorluk devrinde (belki 2. yüzyıl sonlarına doğru) bir şeref avlusu haline getirilmiştir. Hellenistik devir duvarının önüne kireç harcı içine yerleştirilmiş küçük taşlardan 0,70 m. kalınlığında bir duvar ilâve edilmiş, bu duvarın içinde alt katta her iki tarafta yedişer höcre vücade getirilmiş, bütün fasad ve höcreler mermerle kaplanmıştır. Üst katta aynı höcre sayısını kabul etmek gerekiyor ki bu suretle bütün avlu duvarlarında 28 höcre elde edilmiş oluyor. Bu duvarın önüne iki katlı bir sütun mimarisi oturtulmuştur ki kazı esnasında bulunmuş olan ve ölçüleri bakımından iki gruba ayrılan parçalar bu dekorasyonun terkinde büyük rol oynamaktadırlar ⁴⁸ (res. 28, 30). Höcrelerde yuvarlak kaideler üzerinde durdukları anlaşılan heykellerden bir kaç tanesi kazı esnasında ele geçmiştir: M. ö. 5. yüzyıla ait bir orijinalin kopyası olduğu anlaşılan yarı giyimli bir Asklepios heykeli; biri küçük, diğeri tabii büyüklükte iki giyimli kadın heykeli; bunların hellenistik devir heykellerinin iyi kopyaları olduğu anlaşıyor ⁴⁹. Burada kitabelere rastlanmamıştır.

⁴⁵ Bk. R. Schultze, *Bonner Jahrbücher* 118, 1909, s. 280 v. dd. ve Kähler, *Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts* 57, 1942, s. 1 v. dd. Kähler, *adı geçen makale*, s. 40 da Pamphylia şehir kapılarının Kuzey İtalya'ya tesirde bulunmuş olduğunu kabul etmektedir.

⁴⁶ R. Delbrück, *Hellenistische Bauten in Latium* II, s. 60 v. dd., res. 38. Perge şehir kapısı Delbrück tarafından M. ö. 200 senelerine tarihlendirilmektedir. Bk. *RE*. II A 2, s. 2208 v. d. (Ruge).

⁴⁷ R. Naumann, *Architektur Kleinasien*, s. 279 v. d. Şehir kapısının gerisinde sıralanmış kapalı ve açık avlular için tipik bir misal olarak Zincirli'nin güney kapısı gösterilebilir: Naumann, *adı geçen eser*, s. 271, res. 334.

⁴⁸ Çıkıntılar teşkil eden ve sütunlar tarafından taşınan saçaklıklar Side Nymphaeum'unda (Lanckoronki I, lev. 31) ve Perge'nin kapı avlusunda da (bk. res. 59) mevcuttur. Bu kabil saçaklıklar için tipik bir misale Antalya'daki Hadrianus kapısında da rastlanmakla beraber (Lanckoronki I, s. 20, res. 8 ve lev. 6) burada sütunların filayaklarından ayrı, serbest postament'ler üzerinde durduğu görülüyor. Anadolu için karakteristik olan ikinci kat sütun mimarilerindeki aynı motif hakkında: W. Zschischmann *Die hellenistische und römische Kunst* (Die antike Kunst II, 2), s. 107 v. d. Bu kabil fasad dekorasyonlarının batı örnekleri için: G. T. Rivoira, *Roman Architecture*, res. 115, 131, 216, 231, 308 ilâh. . .

⁴⁹ Bir çok defalar kopya edilmiş olan Asklepios tipi için: A. Furtwängler, *Meisterwerke der griechischen Plastik*, s. 368, not 3. M. Bieber, *Athenische Mitteilungen*

1951-1952 senelerinde kazı faaliyeti şehrin dışında bulunan ve geniş bir sahaya yayıldığı anlaşılan nekropoldeki iki mezar üzerinde teksif edilmiştir. Doğu nekropolünde, Sorkum'a giden yolun civarında ve Side'nin doğusundaki sahayı kaplıyan kumların hemen gerisinde kısmen ayakta duran bir bina (res. 31) araştırılmış ve köylüler tarafından "hamam" olarak gösterilen bu yapının bir «mausoleum» olduğu tesbit edilmiştir⁵⁰. Bina esas itibariyle 12,50 m. × 10,54 m. eb'adında bir dikdörtgen teşkil etmekte, fasadlarının doğuda ve kuzeyde köşeli, batıda ve güneyde ise yarım daire şeklinde höcrelere sahip olduğu görülmektedir. Binanın içi dikdörtgen bir mekândan (6,25 m. × 5,55 m.) ibaret olup bu mekân dört tarafından, doğuda ve batıda yarım daire, güneyde ve kuzeyde daire kıtası şeklinde apsidlerle genişletilmiştir (res. 33). Bu apsidlerin içinde de ortada köşeli, yanlarda kavisli höcreler bulunmaktadır. Kemerlere kadar duvarlar tuğla hatıllarla takviye edilmiş kesme kalker taşından, kubbe ve kemerler ise tamamıyla tuğladan inşa edilmiştir (res. 32). Zemini mermer döşeli olan orta kısmın doğusunda "Pamphylia tipi"nde gayet iyi muhafaza edilmiş bir mermer lâhit bulunmuştur (res. 34-45): Lâhdin dört tarafından yemiş yiyen, içki içen sarhoş Eros'lar, köşelerinde ise kanatlı ve ellerinde hurma dalı tutan zafer ilâheleri (Nike'ler) vardır; kapak yassı ve ince uzun kiremitlerle (*tegulae* ve *imbrices*) örtülü ve aslan başı şeklinde antefiks'lerle mücehhez semerdam şeklindedir; alınlıklardan birini bir kalkan, diğerini bir Medusa başı süslemektedir. Üslûbuna göre bu lâhit M. s. 3. yüzyılın ilk çeyreğine ait olsa gerektir. İlk zamanlar belki salonun ortasında durmuş olan bu lâhdin hemen yanında tuğladan yapılmış ve üzerleri tonoz kemerle örtülmüş lâhit

38, 1913, s. 266, not 3. M. Bieber, *Katalog der Skulpturen in Kassel*, s. 16. Bk. O. Waldhauer, *Die antiken Skulpturen der Ermitage I*, s. 10 ve. C. Blümel, *Römische Kopien griechischer Skulpturen des 5. Jhs. v. Chr.*, s. 8. -Tabii büyüklükte olan ve himation'un kenarlarında püsküller taşıyan giyimli kadın heykeli Pudicitia tipini hatırlatmakla beraber bu tipten bazı noktalarda ayrılmaktadır (*Fasti Archaeologici* 4, 1949, s. 295, res. 50). Bu tipe dair bk. R. Horn, *Stehende weibliche Gewandstatuen* (Römische Mitteilungen, Ergänzungs-Heft 2), s. 68 v. d.; 78 v. d. Watzinger, şu eserde: *Magnesia am Mäander*, s. 198 v. dd. M. Bieber, *Griechische Kleidung*, lev. 33, 2-3. Şeffaf elbiseli küçük kadın heykeli için: *Magnesia am Mäander*, s. 201 v. dd., res. 203/204. G. Mendel, *Catalogue des Sculptures III*, s. 27 no. 825.

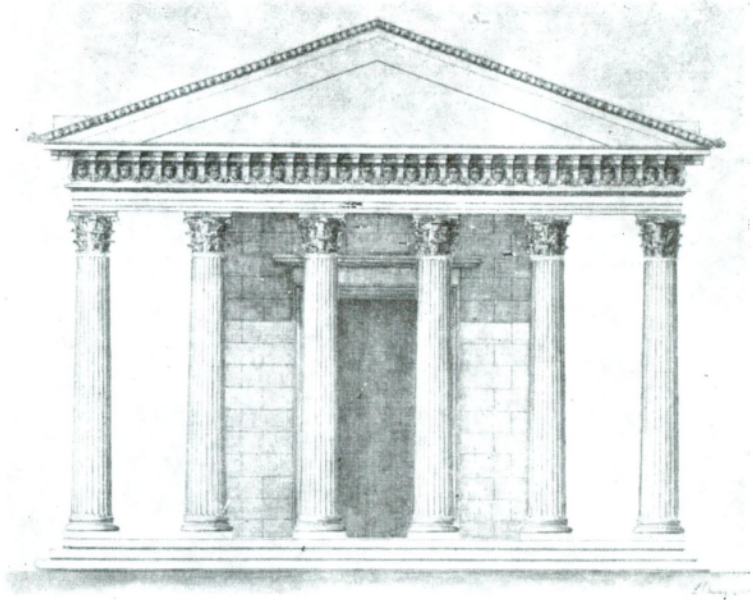
⁵⁰ Kısa kazı raporları: Mansel, *Belleten* 16, 1952, s. 436, v. d.; *Fasti Archaeologici* 6, 1951, s. 267 v. d., no. 3378; *Anatolian Studies* 2, 1952, s. 16; *Anadolu* 2, 1955, s. 58. Mellink, *American Journal of Archaeology* 59, 1955, s. 238.

Res. 2 — Side. N 2 mâbedinin kuzey tarafı sütunları.

Res. 3 — Side. N 1 mâbedinin kuzey tarafı sütunları.

Res. 4 — Side. N 1 mâbedinin doğu cephesinin restitüe edilmiş şekli.

Res. 5 — Side. N 1 mâbedinin konsollu ve Medusa'lı frizi.

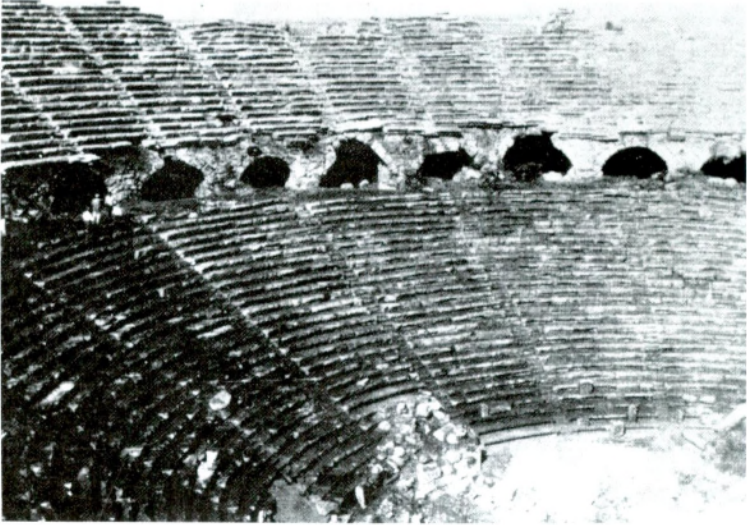
Res. 6 — Side. P mâbedinin batı cephesi.

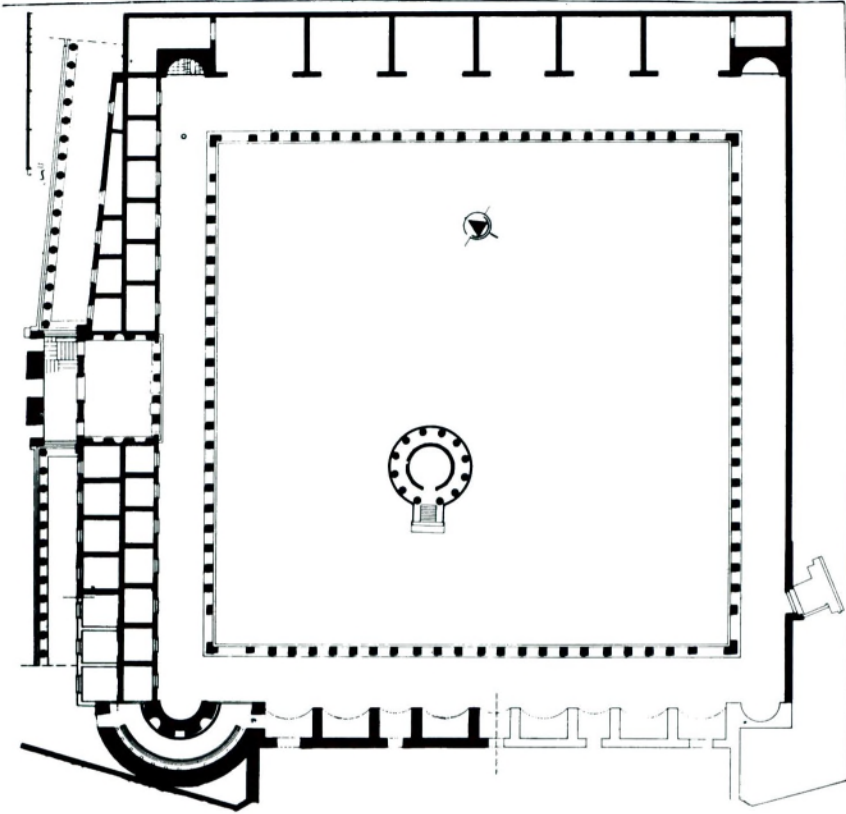
Res. 7 — Side. Büyük
← direkli cadde üzerindeki
tak.

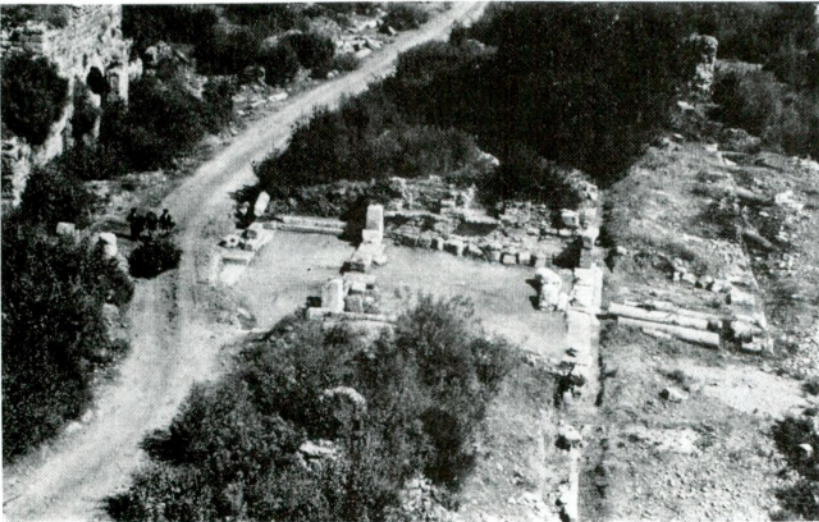
Res. 8 — Side, Büyük
direkli cadde üzerinde
← bulunan Herakles
heykeli.

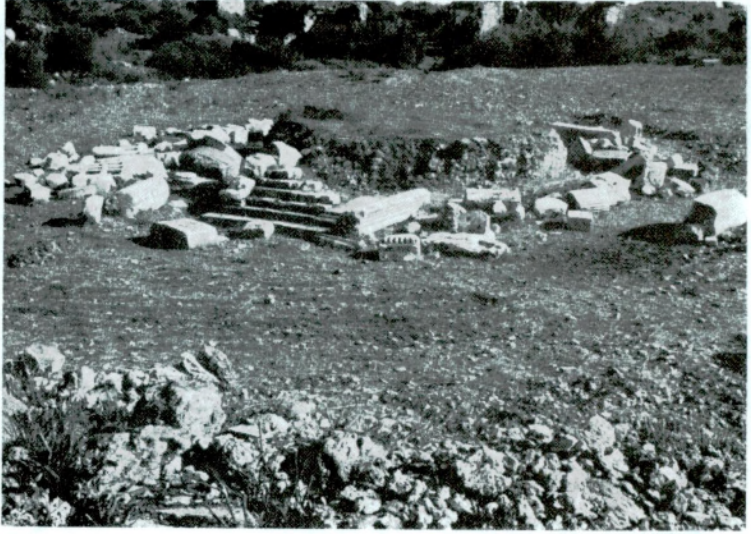
Res. 9 — Side, Tiyatronun temizlendikten sonraki durumu.

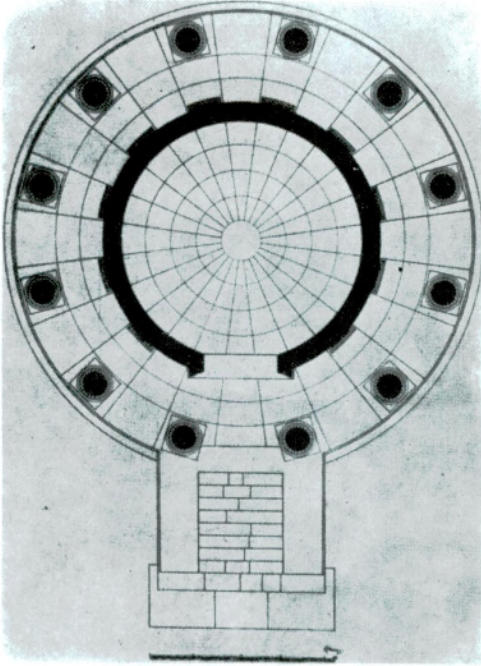
Res. 10 — Side agora'sının plânı.

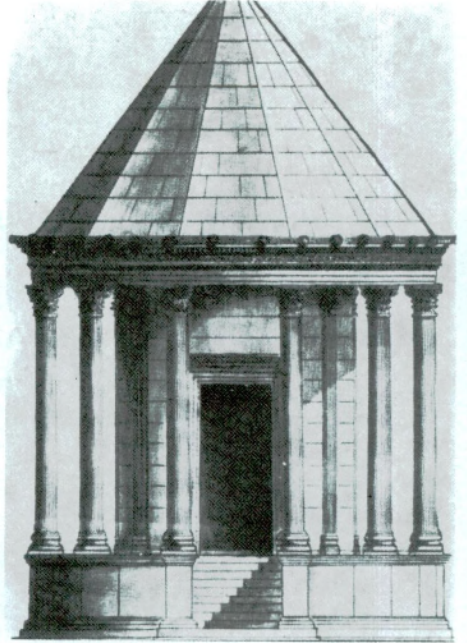
Res. 11 — Side agora'sının batı tarafı ve giriş kısmı.

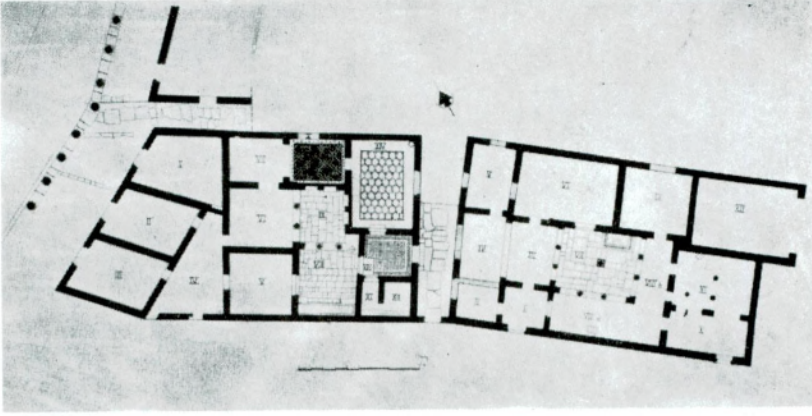
Res. 12. — Side. Agora meydanındaki yuvarlak mâbed.

Res. 13 — Side. Yuvarlak mâbedin plânı.

Res. 14 — Side. Yuvarlak mâbedin restitüedilmiş şekli.

Res. 15 — Side. 1 ve 2 no.lu evlerin plânı.

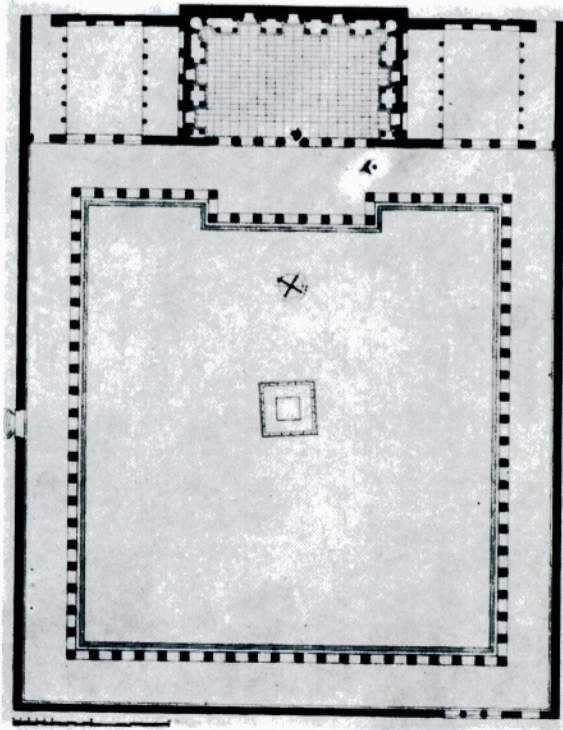

Res. 16 — Side. 2 no.lu ev.

A. M. Mansel

Res. 17 — Side. M binası.

Res. 18 — Side. M binasının plânı.

Res. 19 — Side. M binasının köşe höcrelerinden biri.

Res. 20 — Side. Aynı köşe höresinin üst kısım süsleri.

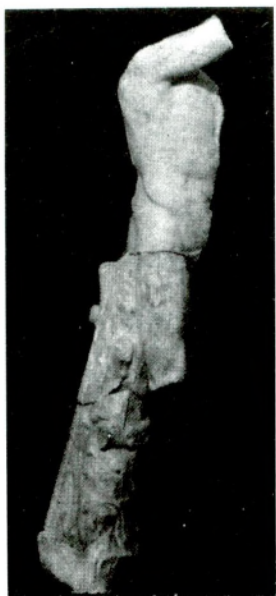
Res. 21 — Side. M binasının tavan levhalarından biri.

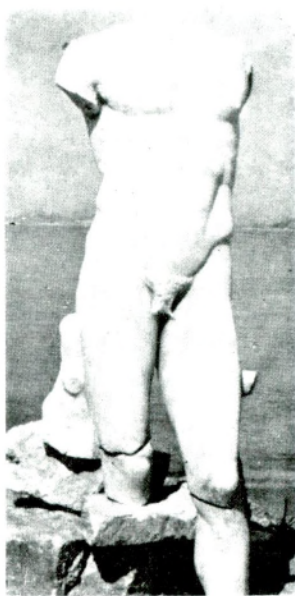
Res. 22 — Side. M binasında bulunan imparator heykeli.

Res. 23 — Side. M binasında bulunan genç erkek başı.

Res. 24 — Side, M binasında bulunan Apollon heykeli.

Res. 25 — Side, M binasında bulunan Hermes heykeli.

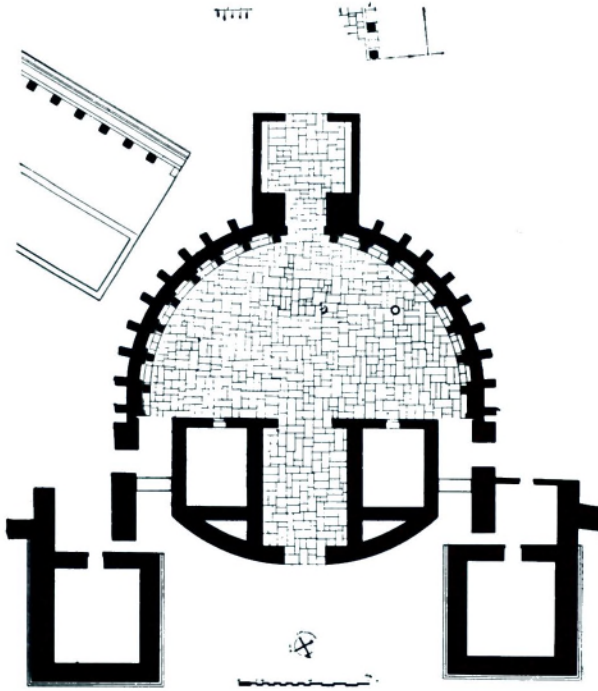
Res. 26 — Side, M binasında bulunan Nike heykeli.

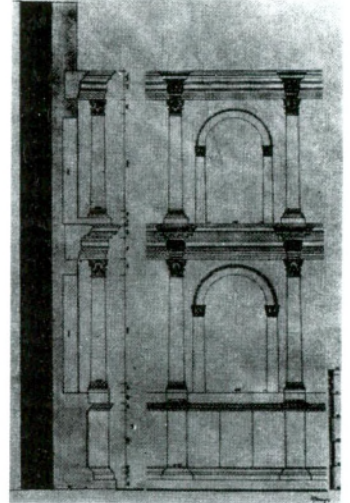
Res. 27 — Side, M binasında bulunan Hygieia heykeli.

Res. 28 — Side. Şehir kapısının gerisindeki avlu.

Res. 29 — Side şehir kapısının plânı

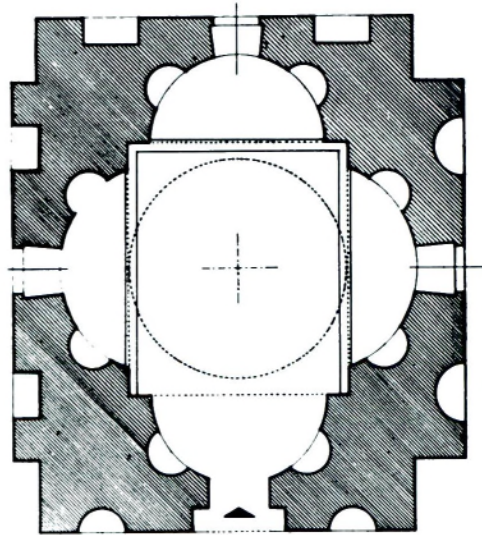
Res. 30 — Side şehir kapısı avlu duvarının Romalılar devrine ait sütun mimarisi

Res. 31 — Side. Doğu nekropolünde bulunan mausoleum'un kazıdan önceki durumu.

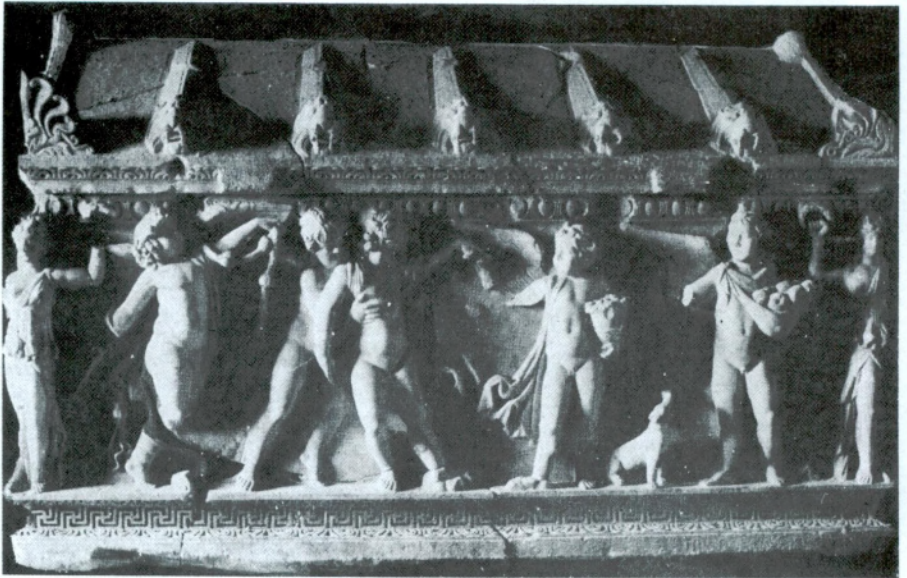
Res. 32 — Side. Aynı mausoleum'un kemer ve kubbe sistemi.

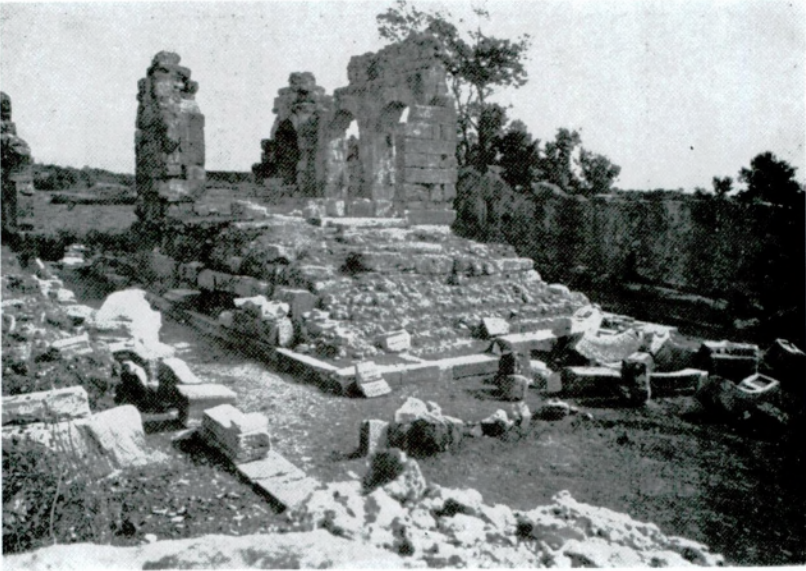
Res. 33 — Side. Aynı mausoleum'un planı.

Res. 34 — Side, Doğu mausoleum'unda bulunan lâhdin kısa tarafı.

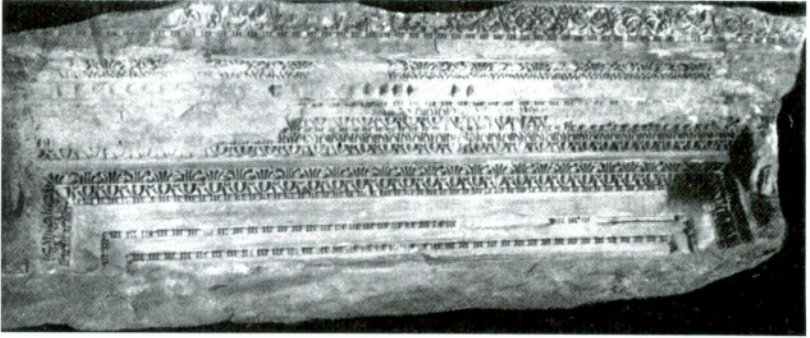
Res. 35 — Side, Doğu mausoleumunda bulunan lâhdin uzun tarafı.

Res. 36 — Side. Batı nekropolündeki mausoleum.

Res. 37 — Side. Batı mausoleum'unun avlu revakları.

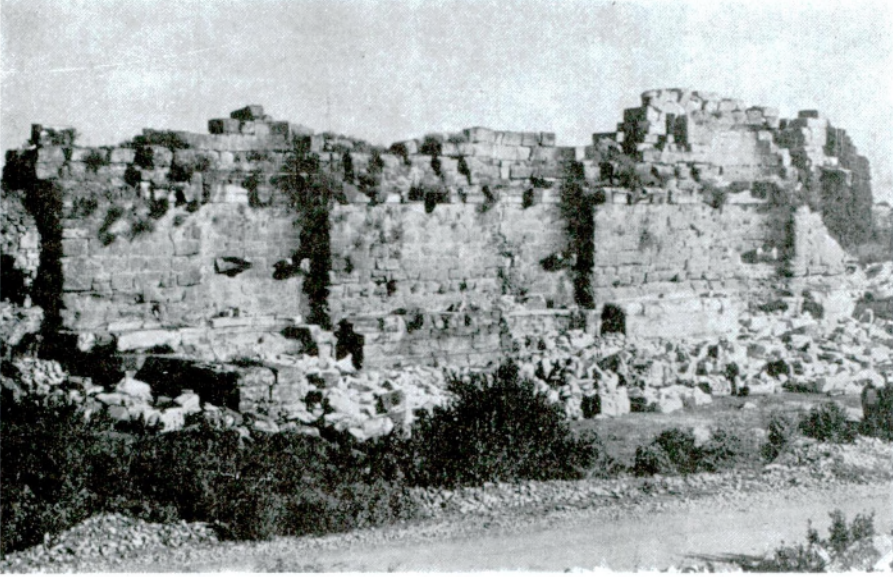
Res. 38 — Side, Batı mausoleum'unun kapı lentosu.

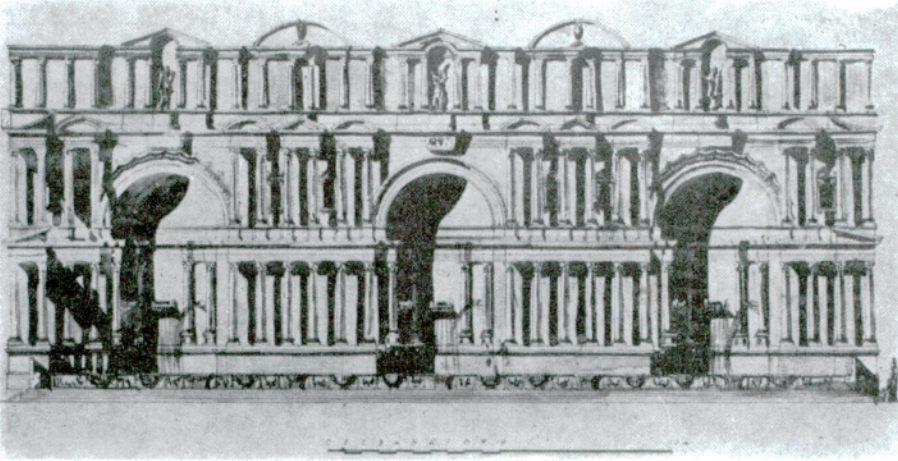
Res. 39 — Side, Aynı binanın friz parçası.

Res. 40 — Side, Aynı binaya ait başka bir friz parçası.

Res. 41 — Side, Nymphaeum; kazı esnasındaki durum.

Res. 42 — Side Nymphaeum'unun restitüe edilmiş cephesi (Prof. P. Verzone).

Res. 43 — Side, Nymphaeum'da bulunan İxion kabartması.

Res. 44 — Aynı binanın tavan levhalarından biri.

Res. 45 — Aynı binanın bir diğer tavan levhası.

Res. 46 — Side, Şehir kapısı civarında bulunan Nike heykeli.

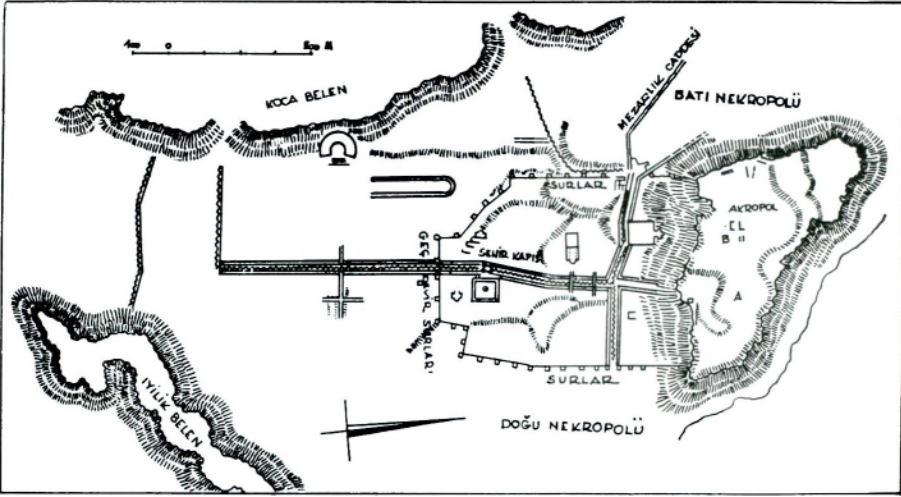
Res. 47 — Deniz kenarında mâbedler civarında bulunan bazalt kazan.

Res. 48 — Side. Tiyatronun skene binası cephesine ait bir tavan levhası.

Res. 49 — Side. Tiyatronun skene binası kazılırken.

Res. 50 — Perge'nin şehir plânı.

Res. 51 — Perge'nin batısında nekropol araştırmaları.

Res. 52 — Perge. Batı nekropolünde bulunan Eros'lu lâhit.

Res. 53 — Perge. Batı nekropolünde bulunan girlandlı lâhit

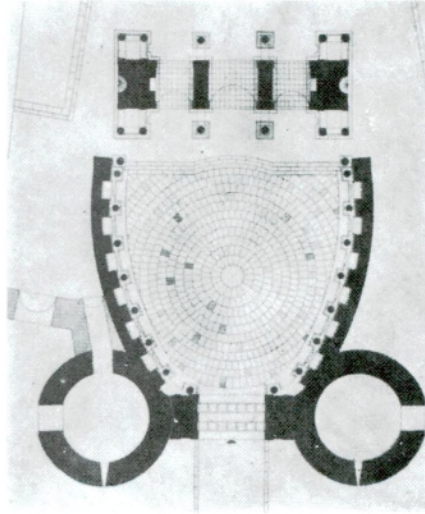
Res. 54 — Perge. Doğu nekropolünde bulunan girlandlı ve maskeli lâhit.

Res. 55 — Perge şehir kapısı.

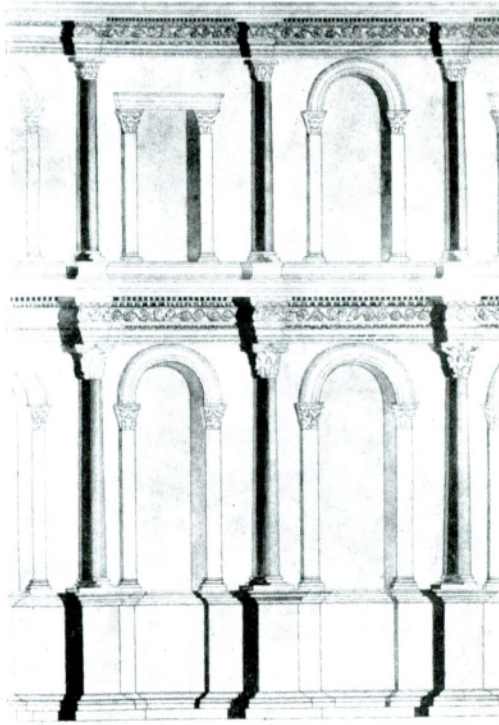
Res. 56 — Perge şehir kapısı kulelerinin eski hali (Lanckoronski I, res. 48).

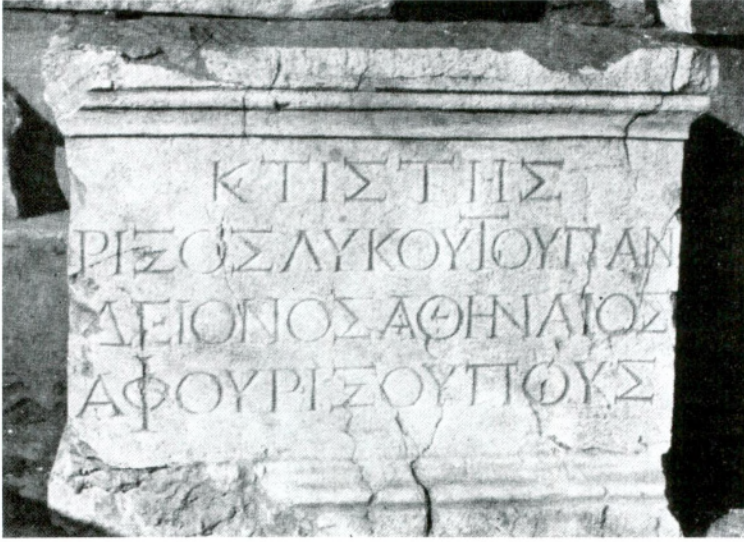
Res. 57 — Perge şehir kapısının plânı.

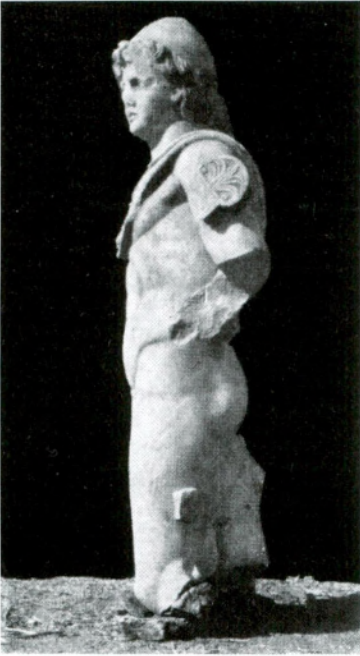
Res. 58 — Perge Şehir kapısı avlusu.

Res. 59 — Perge. Şehir kapısı avlusunun Romalılar devrine ait duvar tezyinatı

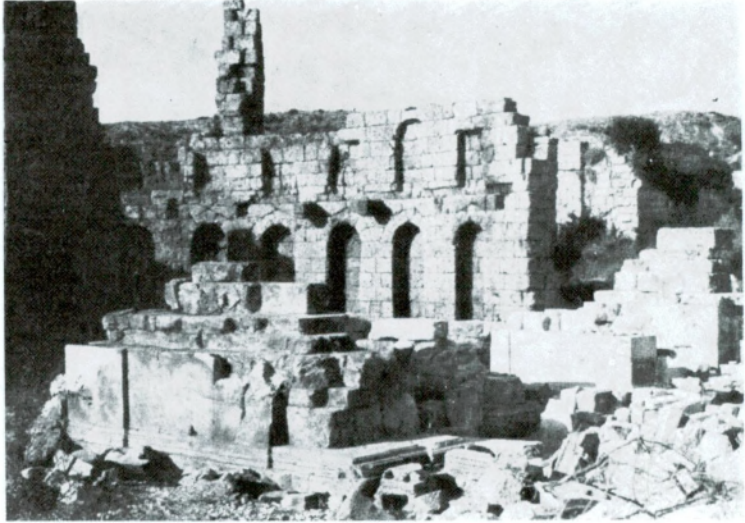
Res. 60 — Perge, Şehir kapısı; Rixos'un heykel kaidesi.

Res. 61 — Perge şehir kapısı.
Dioskur heykeli.

Res. 62 — Perge şehir kapısı.
Afrodit heykeli.

Res. 63 — Perge şehir kapısının gerisindeki üç gözlü tak.

Res. 64 — Perge. Tak civarında bulunan zırlı erkek heykeli.

Res. 65 — Perge. Tak civarında bulunan giyimli kadın heykeli.

Res. 66 — Perge. Tak civarında bulunan Tykhe başı.

Res. 67 — Perge. Tak civarında bulunan Plotina'nın heykel kaidesi.

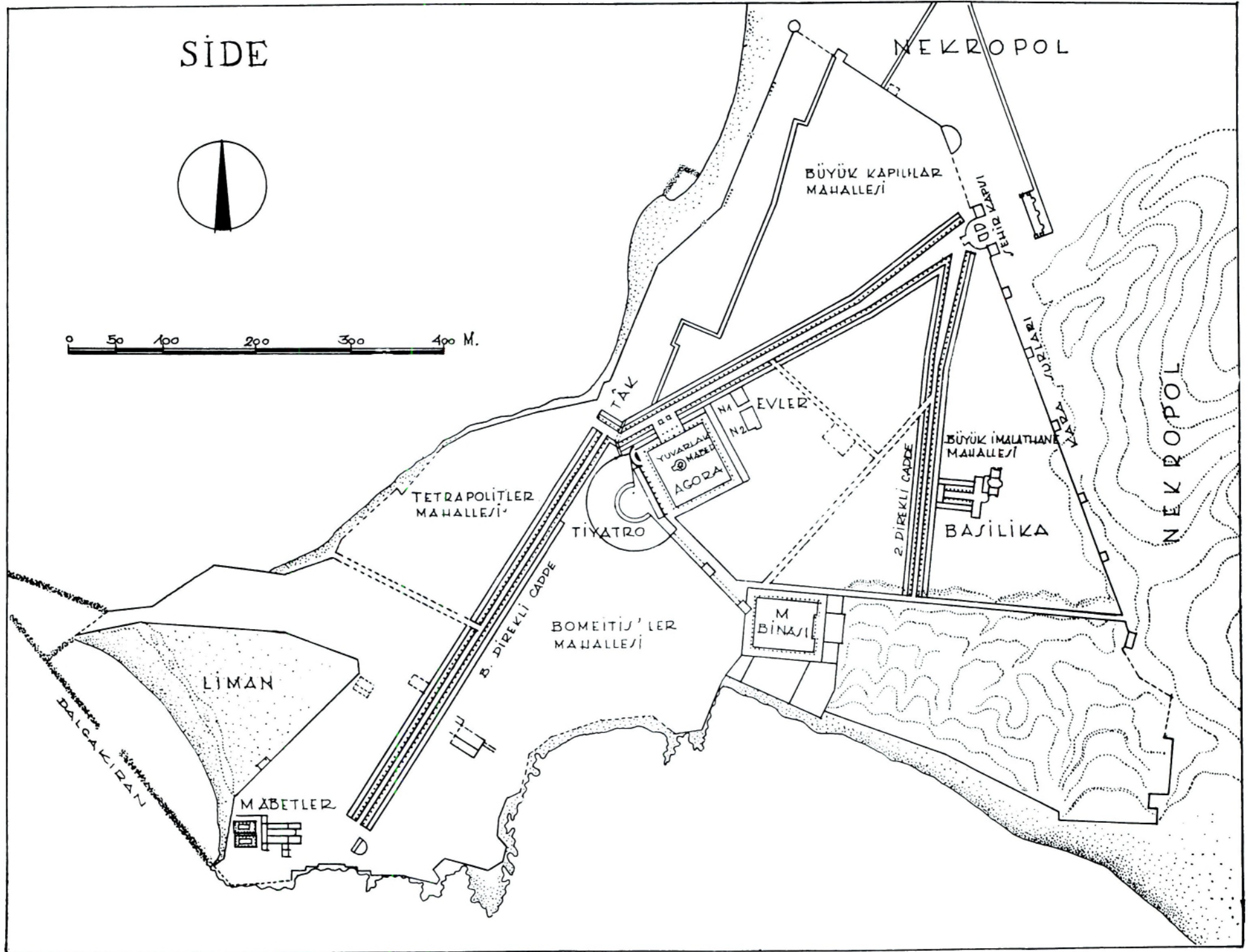
Res. 68 — Perge. Tak civarında bulunan Matidia'nın heykel kaidesi.

Res. 69 — Perge. Direkli caddede bulunan oturan kadın heykeli.

Res. 70 — Perge. Büyük direkli cadde kazılırken.

Res. 1 — Side'nin şehir plânı

şeklinde iki mezar vardır ki Bizanslılar zamanına ait oldukları anlaşılan bu mezarların dış kısımları mermeri taklit eden fresklerle süslü idi. Kuzey ve güney apsidlerinin içine, herhalde Bizanslılar zamanında, tuğladan ve üzerleri tonoz kemerle örtülü birer mezar oturtulmuştur. Güneydeki mezarın duvarlarında freskler vardı (çelenk, vazo içinde çeşitli çiçekler, tavuskuşu, ağaç üzerinde kuşlar). Doğu apsidinin altında iki tonoz kemerli odadan ibaret bir hipoje, doğu ve kuzey apsidleri arasındaki filayağının içinde ise küçük bir mezar odası bulunmuştur ⁵¹.

Kısmen ayakta duran ikinci mezar anıtı batı nekropolünde, kara surundan takriben 400 m. mesafede ve denize yakın bir yerdedir ⁵². Bu anıt podium'lu bir "prostulos" şeklinde olup kemerli portiklerle çevrili bir meydanın ortasında bulunmaktadır (res. 36). Bina plânı bakımından bir dikdörtgen teşkil etmekte (22,30 m. × 11,20 m.) ve güney-batıya yöneltilmiş bulunmaktadır. İki metre yüksekliğindeki podium altta ve üstte silmeler ve ön tarafta âbidevî bir merdiven ihtiva ediyordu. Asıl bina bir önportik ve onun gerisinde bulunan dikdörtgen bir salondan ibaretti. Önportik, stylobat ta dahil olmak üzere, tamamiyle sökülmüş olduğundan plânı hakkında kesin bir fikir edinemiyoruz. Fakat büyük bir ihtimalle burada arka arkaya dörder sütunlu iki sıra bulunduğunu, başlıkların Korint nizamında bulunduğunu ve sütunların postament'ler üzerinde durduğunu söyli-

⁵¹ Bu mausoleum'un plânına nadiren rastlanmaktadır. Prianesi'nin bir resminde bize kadar gelen bir mezar binası (E. H. Swift, *Roman Sources of Christian Art*, lev. 16) yahut Montana tarafından resmedilmiş başka bir mezar anıtı (bk. A. Grabar, *Martyrium I*, s. 601, res. 59) analogi olarak gösterilebilir, fakat şu farkla ki bunlarda apsidler dışarıya doğru çıkıntı teşkil etmekte, binaenaleyh binanın cephelerinde görülmektedir. Apsidlerin, Side'de olduğu gibi, binanın dikdörtgen çerçevesi içine alındığı Ortaçağ doğu Anadolu manastır kiliseleri için bk. Grabar, *adı geçen eser*, s. 606, res. 63-64. Yelpaze şeklinde açılan tuğla kemerlerden müteşekkil kubbenin en yakın benzeri Spalato'daki Diokletianus türbesinin kubbesidir (bk. J. Durm, *Die Baukunst der Etrusker. Die Baukunst der Römer*. 2. tabı. Handbuch der Architektur II 2, s. 273 v. d., res. 296 v. d. Bunlardan başka Grabar, *adı geçen eser*, album lev. 3, no. 2 deki Adam'ın resmi). Zannımıza göre Side mausoleum'u da Diokletianus devrine aittir.

⁵² Kısa kazı raporları: Mansel, *Belleten* 16, 1952, s. 437; 17, 1953, s. 435; 18, 1954, s. 400; *Fasti Archaeologici* 6, 1951, s. 267, no. 3378; 7, 1952, s. 220, no. 2733; *Anatolian Studies* 2, 1952, s. 16; 3, 1953, s. 10; 4, 1954, s. 20; *Anadolu* 2, 1955, s. 58 v. d.; *Türk Arkeoloji Dergisi* 6/1, 1956, s. 5 v. d., res. 1 v. dd. Mellink, *American Journal of Archaeology* 59, 1955, s. 238.

yebiliriz. Yan geçitlerden daha geniş olduğu anlaşılan orta geçidin üzerinde, kazı esnasında bulunan müteaddit mermer arşivolt parçalarının gösterdiği gibi, içi kasetlerle süslü bir tonoz kemer vardı. Cephede ise üçgen alınlığın alt kısmında saçaklık yarım daire şeklinde kıvrılıyor, bu suretle bir "Suriye alınlığı" husule geliyordu. Yedi ton ağırlığında ve zengin tezyinatlı lentosu (res. 38) zamanımıza kadar iyi durumda gelen âbidevî bir kapıdan esas salona giriliyordu ki bu salonun duvarları içten ve dıştan mermerle kaplı ve muhtemelen bir mermer frizle (res. 40) süslü idi. Uzun taraf duvarlarının içinde üzerleri kemerli höcreler (arcosolium) vardı ki bunların birtakım lâhidler ihtiva ettikleri anlaşılıyor. Zemin ortada geometrik motifler meydana getiren beyaz ve kenarlarda kırmızı mermer levhalarla kaplı idi. Salonun üstü iç kısmı mermer kasetlerle süslü muazzam bir tonoz kemerle örtülü idi. Dışta duvarlar üç tarafları kabartmalı payelerle teşhiz edilmişti ki bunlar, önportikteki sütunlar gibi, Korint başlıkları taşıyor, postament'ler üzerinde duruyor ve önportik saçaklığının devamı olan bir saçaklık taşıyordu. Arka cephede dört paye tarafından taşınan üçgen bir alınlık bulunuyordu.

Bu bina, zemini bir zamanlar mermerle döşeli olan büyük bir avlunun (27,10 m. × 42,65 m.) ortasında ve mihverinde yer almaktadır. Avlunun üç tarafını revaklar çeviriyordu. Bunları teşkil eden paye ve sütunlar kemerler, bu kemerlerin ise halen mevcut pendantiflerin açıkça gösterdiği gibi, yuvarlak yahut oval kubbeler taşıyordu (res. 37). Yan revakların gerisinde üzerleri tonoz kemerle örtülü ikişer odadır. Arka taraf payelerle takviye edilmiş bir duvarla kapanmıştı. Batı revakının zemini mozayiklerle süslü idi. Bu tarafta, mimarisinin tesbitine imkân olmıyan bir giriş binası (prophylon) yer almaktadır. —Bu avlunun önünde ikinci dikdörtgen bir avlu (63,65 m. × 92,70 m.) vardır. Bu avlu basit duvarlarla çevrilmişti, fakat batı yani deniz tarafında heybetli bir fasada sahip bulunuyordu: ortada bir kolonad ve onun ortasında Suriye alınlıklı bir giriş binası; sağda ve solda kuleler; kulelerden sonra kapalı duvarlar ve bunların arasına yerleştirilmiş kolonadlar.

Bu zengin, fakat daha eski devir binalarından getirilmiş taşlar ve mimarî parçalarla yapılmış olan bina, etrafındaki kubbeli revaklardan dolayı Roma'daki Romulus mausoleum'u ile dikkate değer bir benzerlik göstermektedir. Plânını eski bir resimden öğrendiğimiz bu bina M. s. 310 yahut 311 tarihinde yapılmış olup yu-

varlaktı; revaklar ise haçvari kemerlerle örtülmüştü⁵³. Side anıtı önportikinin şeklinden dolayı Spalato'daki Diokletianus türbesine, üzeri kasetli bir tonoz kemerle örtülü sella'sından dolayı aynı saraydaki dört sütunlu mâbede benzemektedir. Deniz kenarındaki fasad ise, tabii çok daha küçük ölçüde, aynı sarayın deniz cephesinin bir taklididir. Esas binaya ait mimarî parçalar (yüksek ve üç kademeli arşitrav, basık bombe friz [res. 39], geniş ve yassı konsollar ve saire) ve tezyinat bizi yine aynı saraya götürmekte, bu suretle bu binanın M. s. 3. yüzyıl sonlarında yapılmış olduğunu açıklamaktadır⁵⁴. Bu mezar anıtının içinde ve civarında birçok lâhit parçaları (ekserisi Sidamara tipinde) bulunmuştur.

1954 ve 1955 senelerinde yalnız Side'nin değil, belki Anadolu'nun en büyük "Nymphaeum"u (res. 41) kazılmıştır⁵⁵. Surun dışında ve "büyük kapı"nın karşısında yer alan bu bina apsid şeklinde ve içinde üçer tane çörten ihtiva eden üç büyük höcreye sahip 50 m. uzunluğunda bir fasad duvarı ve bu duvarın önünde bulunan 9 m. x 45 m. eb'adında bir havuzdan ibarettir. Kazı esnasında çok ve çeşitli ve bazıları gayet büyük ve ağır mimarî parçalara rastlanmış, ölçüleri ve süsleri bakımından üç esas gruba ayrılan bu parçalardan binanın cephesinde üç katlı, havuzun yan duvarları üstünde ise iki katlı bir sütun mimarisi bulunduğunu istidlâl etmek mümkün olmuştur ki bu hususta Prof. P. Verzzone tarafından çizilmiş olan restitüsyon resmi (res. 42) bir fikir vermektedir. Süsleri bakımından enteresan

⁵³ Meselâ bk. G. Rivoira, *Roman Architecture*, s. 217 v. dd., res. 266. E. H. Swift, *Roman Sources of Christian Art*, lev. 16.

⁵⁴ Diokletianus türbesinin önportikinde orta nefin üzerinde Niemann'ın kabul etmiş olduğu kasetli tonoz kemer (G. Niemann, *Der Palast Diokletians in Spalato*, s. 70 v. dd., lev. 12/14) Side anıtı tarafından teyid edilmiş bulunmaktadır. Termessos'taki Korint mâbedinin önportikindeki orta nefin üzerinde de aynı şekilde bir tonoz kemer bulunmuş olması ihtimal dışı değildir (bk. J. Durm, *Die Baukunst der Etrusker. Die Baukunst der Römer*, 2. tabı, s. 601, res. 681). Sella'sının üzeri büyük bir kasetli tonoz kemerle örtülü olan Spalato mâbedi için: Niemann, *adı geçen eser*, s. 80 v. dd., dd., res 103/104 ve Durm *adı geçen eser*, s 604, res. 685. Tonoz kemerin iyi bir resmi: C. M. Ivekoviç, *Spalato (Dalmatiens Bau-und Kunstdenkmale IV)*, res. 11. Sarayın deniz üzerindeki cephesi için: Niemann, *adı geçen eser*, lev. 18 ve Durm, *adı geçen eser*, res. 580. Winter, *Kunstgeschichte in Bildern I²*, s. 187, no. 1.

⁵⁵ Lanckoronski I, s. 139 v. dd. lev. 30/31. *RE. XVII 2*, s. 1518 v. dd. (Reuther). Kısa kazı raporları: Mansel, *Bulleten* 18, 1954, s. 400 v. d., *Anadolu* 2, 1955, s. 59 v. d.; *Anatolian Studies* 5, 1955, s. 22; *Türk Arkeoloji Dergisi* 6/1, 1956, s. 7. Mellink, *American Journal of Archaeology* 59, 1955, s. 238.

olan parçalar arasında boğa başları ile mücehhez Korint başlıkları, balıklar (res. 44) ve ΙΕΡΟΣ ve ΟΙΚΟYΜΗΝΙΚΟΣ yazılarını ihtiva eden mükâfat torbaları (res. 45) ile süslü tavan levhaları zikrolunabilir. Havuzun önünde kurnalar ve bunların yanlarındaki yivlerin içine geçirilmiş kabartmalı levharlar vardı ki Petersen tarafından görülmüş ve târif edilmiş olan bu levhalara ⁵⁶ bir yenisini katmak mümkün olmuştur: bu levhada Ixion'un tekerleğe gerilerek cezalandırılması sahnesi tasvir edilmiştir (res. 43) ⁵⁷. Roma'daki Septizonium'un bir prototipi olduğu anlaşılan bu enteresan nymphaeum yakında Prof. Verzzone tarafından yayınlanacaktır.

Nymphaeum civarında, surun hemen önünde, Bizans devrine ait bir kapının yanında bulunmuş olan tabii büyüklüğün üstünde üç Nike heykeli (res. 46), üslûpları bakımından, hellenistik olup bir zamanlar ya Nymphaeum'da, yahut ta daha büyük bir ihtimalle, şehir kapısında duruyorlardı.

1954 te A. Akarca'nın idaresi altında M. ö. 7. yüzyıla kadar çıktığı anlaşılan şehrin muhtelif yerlerinde, eski kültür tabakalarını tesbit etmek üzere, bazı sondajlar yapılmıştır ⁵⁸. Fakat hiç bir yerde bozulmamış tabakalara rastlamak mümkün olmamıştır. Bu ameliye esnasında çok miktarda Roma keramiği (bilhassa "Bergama" nev'inden keramikler), az miktarda hellenistik keramik bulunmuştur. Daha eski devirlere ait yalnız birkaç parça elde etmek mümkün olmuştur. Şimdilik öyle görünüyor ki Romalılar zamanında geniş ölçüde vukubulan imar faaliyeti pek kalın olmadığı anlaşılan daha eski tabakaları tahrip etmiştir. Belki ileride yapılacak araştırmalar bu hususta bizi daha fazla aydınlatacaktır. Side'de şimdiye kadar bilinen en eski eser deniz kenarında, mâbedlerin civarında duran bir bazalt kazan olup dış cephesini süsleyen lotos çiçek ve goncaları ile temayüz etmekte

⁵⁶ Lanckoronski I, s. 140 v. dd., res. 101 v. dd.

⁵⁷ Sayıları pek fazla olmayan Ixion tasvirleri son zamanlarda E. Simon tarafından bir araya getirilmiş ve incelenmiştir: E. Simon, *Oesterreichische Jahreshfte* 42, 1955, s. 5. v. dd. Bütün bu tasvirlerden bazı noktalarda ayrılan Side kabartması tarafından şu dergide yayınlanmıştır: *Anatolia, Revue annuelle d'Archéologie de l'Université d'Ankara* 2, 1957, s. 79 v. dd., lev. VII v. dd.

⁵⁸ Strabon'a göre (XIV, 668) Side Aiolis'teki Kyme'nin bir kolonisidir. Arrianus tarafından naklolunan hikâye (*Anabasis* 1, 26, 4) ilk zamanlar Yunan halkının bu şehirde sayıca pek az olduğunu gösterir. Bk. 1947 *Side raporu*, s. 14 ve *RE*. II A 2, s. 2208 v. d. (Ruge).

(res. 47), muhtemelen Kuzey Suriye'den ithal edilmiş M. ö. 8.-7. yüzyıla ait bir eser olarak karşımıza çıkmaktadır ⁵⁹.

1955 senesinde Dr. Jale İnan, bay R. Devres'in maddî yardımı ile tiyatronun sahne binasının fasadını temizlemeğe başlamıştır. Muhtemelen iki katlı bir sütun mimarisi ile süslü olan bu fasadı açmak, mimarî parçaların çokluğu ve büyüklüğü yüzünden (res. 48-49), ilk zamanlar büyük müşküllerle karşılaşmıştır. Fakat aktörlerin üzerinde oynadıkları sahnenin altında kapılar ve bunların arkasında agora meydanına açılan menfezler bulunması ve buralardan enkazın dışarıya nakledilmesi üzerine fasadın bir kısmı açıldığı gibi binanın bodrum katına girilmiş ve buraların iyi bir durumda olduğu tesbit edilmiştir. Önümüzdeki senelerde bu ameliyeyi daha geniş ölçüde devam ettirebileceğimizi ümid ediyoruz.

Aynı sene zarfında nisbeten iyi bir durumda bize kadar gelmiş olan ve payeler yahut kemerler tarafından taşınan iki katlı seçirdim yolları ile temayüz eden kara surları ⁶⁰ y. mimar M. Beken tarafından incelenmiş ve röleve edilmiştir. Bu sayede Anadolu'nun bu önemli tahkimat manzumesinin karakteristik vasıflarının meydana çıkacağını ümid ediyoruz.

Bu on senelik kazı faaliyeti esnasında yüzlerce kitabe bulunmuştur ki bunlar Prof. C. E. Bosch ve onun ölümünden sonra Prof. G. E. Bean tarafından incelenmiş ve kısmen mufassal kazı raporlarında neşredilmiştir ⁶¹. Bunlardan şehrin topoğrafyası için bilhassa önemli olan bir kaçını zikrederim: şehrin muhtelif yerlerinde su yolunu tamir eden Bryonianos Lollianos ve karısı Quirinia Patra'nın heykelleri yazılı kaideler üzerinde duruyordu. Büyük direkli cadde üzerindeki takın civarında (bk. s.218) "Tetrapolit"leri zikreden üç kaide bulunmuştur. "Megalopylit"ler" tarafından rezkolunan bir heykel şehir kapısının

⁵⁹ Petersen (Lanckoronski I, s. 133) bu eserin deniz kenarındaki mâbedin bir akroteri olduğu kanaatindedir. Paribeni-Romanelli ise (*Monumenti Antichi* 23, 1914, s. 120 v. dd.) bir başlıktan bahsetmektedirler. Zannımıza göre burada bir taş kazan bahis mevzuudur ki bu kabil, fakat daha sade kazanlara Sisam'da Hera mâbedinde rastlanmıştır (*Athenische Mitteilungen* 55, 1930, ilâve lev. XI/XII). Malzeme ve şekil bakımından Kuzey Suriye geç Hitit sanat çevresine ait olduğu anlaşılan Side kazanına benzer bir parça için bk. B. C. Woolley, *Carchemish* III, lev. 69 e. Bu entresan eseri yakında neşretmeği ümid ediyorum.

⁶⁰ Lanckoronski I, s. 129 v. d. da bunların kısa bir târifi vardır. Aynı zamanda bk. RE. III. 1, s. 192 (Droysen). Surun Beaufort' da (*Karamania*, s. 193) yanlış bir resmi vardır.

yanında, "Bomeites"ler tarafından vakfolunan diğer bir heykel ise tiyatronun güneyinde duruyordu ⁶¹. Aynı seriden üçüncü bir heykel kaidesine şehrin doğusunda, ikinci direkli cadde üzerinde rastlanmıştır ki kitabesinden üzerinde duran heykelin "Büyük imalâthane" gerusia'sı tarafından yaptırıldığını öğreniyoruz ⁶². Bu kitabelerden Side'nin M. s. 3. yüzyılda (çünkü kitabeler bu zamana aittir) birtakım mahallelere ayrıldığı, bu mahallelerin şehrin başlıca anıtlarına göre (dört koşumlu araba, büyük kapı, sunak, büyük imalâthane) adlandırıldığı, her mahallenin şehir gerusia'sı (ihtiyarlar meclisi) ile karıştırılmaması gereken özel gerusia'lara sahip olduğu anlaşılıyor. Bu mahalle taksimatına paralel olarak şehir ahalisinin "phyle"lere ayrılmış olup olmadığı kesin olarak bilinmiyor ⁶³.

Büyük direkli cadde üzerindeki takın yanında, ikinci şehir suruna ait bir kulenin üzerinde bulunan kulplu bir levha içindeki kitabe ⁶⁴ bu kulenin (ve muhtemelen bütün bu sur kısmının) Attius Philippus adında bir şahıs tarafından yaptırılmış olduğunu bildirmektedir. Başka bir yerde ismi geçmeyen bu zatın "birinci derecede parlak komes" (κώμης πρώτου βαθμοῦ) olarak gösterilmesi onun Büyük Konstantin zamanına ait bir vali olduğunu ve ikinci suru yaptırdığını açıklamaktadır.

Diğer bir kitabe şehir kapısının dışında, Nymphaeum'un civarında durmakta ve Nymphaeum ile kapı arasındaki meydanın M. s. 5. yüzyılda "Arkadius forum'u" adını taşıdığını bildirmektedir ⁶⁵. Bu husus, M. s. 4. yüzyılda yarı yarıya küçülmüş olan şehrin 5. yüzyılda yeniden geliştiği ve genişlediğini, hattâ surun dışına taşıtığını ispat etmesi bakımından büyük bir önem taşımaktadır.

Side limanı dalgaların getirdiği kumlarla dolduğundan onu temizlemek darbimesel haline gelen güç ve neticesiz bir iş telâkki

⁶¹ 1947 Side raporu, s. 46 v. dd. (no. 1-44); 1948 Side raporu, s. 79 v. dd. (no. 45-80)

⁶² 1947 Side raporu, s. 48 v. dd., 54 v. dd. (1, 2, 6, 7 no.lı kitabeler) ve bu hususta J. ve L. Robert'in mütalâaları: *Revue des Études Grecques* 64, 1951, s. 193 v. dd. ve 1948 Side raporu, s. 79 v. d. (45 no.lı kitabe).

⁶³ 1947 Side raporu, s. 57 v. d. Bk. L. Robert, *Comptes-rendus de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres* 1951, s. 254 v. d. R. Martin, *L'Urbanisme dans la Grèce antique*, s. 203, not 4.

⁶⁴ 1947 Side raporu, s. 75 v. d. (kitabe no. 29).

⁶⁵ 1947 Side raporu, s. 77 (kitabe no. 32). Bu hususta J. ve L. Robert'in mülâhazalarına da bk.: *Revue des Études Grecques* 64, 1951, s. 194 ve L. Robert, *Comptes-rendus de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres* 1951, s. 254. Burada τὸ φόρον (vergi) değil, fakat bir ὁ φόρος (forum, agora) bahis mevzuudur.

ediliyordu. Fl. Arcianos Alypius adında bir şahıs Side için hayatî bir önemi olan limanı temizletmek üzere büyük bir bağışta bulunmuş olacak ki ona bir heykel dikilmiştir ⁶⁶.

En nihayet agora'nın doğu kapısı civarında bulunan iki dilde yazılmış bir kitabeyi (bilinguis) zikrederim. Burada hellenistik devre ait, fakat Romalılar zamanında kullanılmış bir heykel kaidesi bahis mevzuudur. Bu kaide bir satırlık Side, dört satırlık Yunan kitabesi ihtiva etmekte ve Apollodoros'un oğlu Apollonios'un kendi heykelini bütün tanrılara (πᾶσι θεοῖς) vakfetmiş olduğunu bildirmektedir. Tek satırlı üçüncü bir kitabe ise heykeli yapan sanatkârı açıklamaktadır: Artemon'un oğlu Sideli (M)naseas. 1914 te Paribeni ve Romanelli tarafından Side'de bulunmuş olan ikinci bir "bilinguis" ve Side sikkeleri üzerindeki yazılara başvurmak suretile bu kitabeyi neşretmiş olan Prof. T. H. Bossert bazı harfleri tesbit etmek ve böylece yazı karakterine daha fazla yaklaşmak imkânlarını elde etmiştir ⁶⁷.

P E R G E

Pamphylia'nın önemli iç şehirlerinden Perge'de ⁶⁸ (res. 50) çalışmalar 1946 senesinde batı nekropolünde yapılan küçük bir sondajla başlamıştır ⁶⁹. Şehrin batı kapısından batı istikametinde uzanan

⁶⁶ 1948 Side raporu, s. 87 v. d. (kitabe no. 54). Side limanının temizlenmesinin ne kadar güç bir iş olduğu ve darbu mesel şeklini aldığına dair: L. Robert, *Hellenica* 5, 1948, s. 69 v. dd.

⁶⁷ *Belleten* 14, 1950, s. 1 v. dd., lev. 1 v. dd. Bk. Mansel, *Fasti Archaeologici* 4, 1949, s. 294, no. 2984; 5, 1950, s. 251, no. 2847. J. et L. Robert, *Revue des Études Grecques* 64, 1951, s. 191 v. d. İlk bulunan daha kısa bilinguis Paribeni-Romanelli tarafından neşredilmiştir: *Monumenti Antichi* 23, 1914, s. 128 v. d., res. 25. Bu yazıya dair toplu olarak: J. Friedrich, *Entzifferung verschollener Schriften und Sprachen*, s. 95 v. dd.

⁶⁸ *RE*. XIX 1, s. 694 v. dd.; XVIII 3, s. 394 v. d. (Ruge). *Magie* I, 262 v. d.; II, s. 1134 v. d., not 7. A. M. Mansel, *İlkçağda Antalya bölgesi* (Antalya Üniversite Haftası), s. 15 v. dd. ve s. 40 v. d. deki bibliyografya. Şehrin harabeleri için: Lanckoronski I, s. 33 v. dd. Hıristiyanlık devri anıtları için: H. Rott, *Kleinasiatische Denkmäler*, s. 46 v. dd.

⁶⁹ Kısa kazı raporları: Mansel, *Belleten* 11, 1947, s. 166 v. d., 378; Afetinan, *Belleten* 13, 1949, s. 491 v. d.; Mansel, *Fasti Archaeologici* 2, 1947, s. 231 v. dd., no. 2064; *Anadolu* 1, 1950, s. 45 v. d. Mellink, *American Journal of Archaeology* 59, 1955, Esas neşriyat: A. M. Mansel - A. Akarca, *Perge'de kazılar ve araştırmalar* (Antalya

bir yolun sağında ve solunda, 2 - 2,5 m. kalınlığında bir toprak tabakası altında 35 tane lâhit bulunmuştur ki bunların büyük bir kısmı kalker taşından, bir kaç tanesi ise mermerden yapılmıştı (res. 51). Bu lâhitler sade, yalnız istisnâî hallerde altta silmeli sandukalar ve yumurta şeklinde akroter'lerle süslü semerdam şeklinde kapaklardan ibaret bulunmaktadır. Kabartmalı lâhitler arasında (bunlar sekiz parçadır) iki uzun tarafında madalyon içinde bir Medusa başı taşıyan Eros'lar yahut Nike'lerle süslü ve kiremitlerle örtülü semerdam şeklinde bir kapağa sahip "Pamphylia" tipinde bir lâhit bilhassa dikkate değer ⁷⁰ (res. 52). Bundan başka bucranion ve koç başları tarafından taşınan girlandları ve kısa tarafında girland'ın üzerinde güzel bir kitabeyi muhtevi bir lâhit ⁷¹ (res. 53) yahut bir kısa tarafında kalın bir meyva girlandının sağında ve solunda birbirine mütenazır olarak duran Eros grupları gösteren diğer bir lâhit ⁷² zikrolunabilir. Bütün bu lâhitlerin cadde tarafına rastlayan kısa tarafları üzerinde kitabeler mevcuttur. Bu kitabelerden lâhit sahiplerinin grekçe ve bazı istisnâî hallerde lâtince isimler, *praenomen* (önad) olarak Aurelius, Aurelia yahut Markus adlarını taşıdıklarını öğreniyoruz ki bu suretle bütün bu grubun Karakalla lâkabı ile tanınan imparator Markus Aurelius Antoninus tarafından M. s. 212 senesinde neşrolunan "Constitutio Antoniniana"dan sonra, yani 3. yüzyılın ilk çeyreğine ait olduğu meydana çıkmış oluyor. Bundan başka lâhit sahiplerinin kendilerine kayıtsız ve şartsız ait bir mülk, öldükten sonra içinde başka bir hayat sürecekleri bir ev telâkki ettikleri lâhdin kapatılması, kapağın sandukaya kenedlenmesi (*κορακοῦν* yahut *κατακορακοῦν* fiili, yahut *ἐνχορεύειν τοὺς πελεκεῖνους* formülü ile

bölgesinde araştırmalar no. 2). Bu esere dair yazılan tenkidler ve tahliller: Adameşteanu, *Archeologia Classica* 2, 1950, s. 109 v. d.; Dunbabin, *Journal of Hellenic Studies* 70, 1950, s. 93; Furlani, *Oriente Moderno* 30, 1950, s. 104; Metzger, *Revue des Études Anciennes* 52, 1950, s. 336 v. d.; Bradford-Welles, *American Journal of Archaeology* 55, 1951, s. 213 v. d.; Çambel, *Fasti Archaeologici* 4, 1949, s. 294, no. 2977. Kitabeler için bk. J. et L. Robert, *Revue des Études Grecques* 63, 1950, s. 81 v. dd.

⁷⁰ *Perge* s. 7 v. d., 47 v. d. (No. 7A), lev. 5; Mansel, *Fasti Archaeologici* 2, 1947, s. 233, res. 49. Pamphylia tipinde lâhitler için G. Rodenwaldt, *Journal of Hellenic Studies* 53, 1933, s. 181 v. dd. ve *Perge*, s. 55 v. dd.

⁷¹ *Perge*, s. 10 v. dd. (no. 8), lev. 8. Mansel, *Fasti Archaeologici* 2, 1947, s. 231, res. 47.

⁷² *Perge*, s. 5 v. d., 46 v. d. (no. 6), lev. 4, res. 13-15. Mansel, *Fasti Archaeologici* 2, 1947, s. 232, res. 48.

ifade olunmaktadır) hususunda ne kadar titiz davrandıklarını, lâhitlere tecavüzde bulunacaklar, bunların içinde yabancı cesetler vazedecekler için şehir yahut imparator kasasına ödenmesi gereken ne gibi para cezaları tesbit ettiklerini bu kitabelerden öğreniyoruz ⁷³.

Şehrin doğu nekropolünde, Toparlar köyü civarında iki lâhit daha bulunmuştur. Birincisinde girland'lar, Eros'lar ve köşe Nike'leri tarafından taşınmakta, girland'ların üzerinde çeşitli ifadelere sahip tiyatro maskeleri, kısa taraflarda Medusa başları görülmektedir ⁷⁴. Dört tarafında stilize girland'lar gösteren ikinci lâhdin, lâtince kitabesinden Aulus Junius Pastor adında bir "scriba librarii"nin hâtırasına ithaf edilmiş olduğunu öğreniyoruz ⁷⁵.

Meşhur Artemis Pergaia mâbedini bulmak üzere A. Akarca tarafından gerek akropolde, gerek İyilik Belen'in yamacındaki bir kilise harabesinde, Pace'nin bir zamanlar mâbed envanterini muhtevi meşhur kitabeyi bulduğu yerin yakınlarında yapılan sondajlardan bir netice alınmamıştır ⁷⁶.

Daha geniş ölçüde kazı ve araştırmalara 1953 den itibaren başlanmıştır. İlk olarak sağında ve solunda birer yuvarlak kule (res. 55-56) bulunan ve hellenistik olduğu anlaşılan şehir kapısı ele alınmış, kapının arkasındaki oval avlu ve onun gerisindeki âbidevî tak kazılmıştır ⁷⁷. İki kule arasında bulunan kapı odasının (5,50 m. × 3,70 m.) duvarları yassı payelerle süslü olup her iki cephesi silmeli üç münferit kemer taşıyor, kemerlerin araları ise alt kısımları kasetlerle süslü tavan levhaları ile örtülü bulunuyordu.

⁷³ Perge, s. 29 v. dd. 32 v. dd.

⁷⁴ Perge, s. 22 v. dd. (no. 34), lev. 15/16. Mansel, *Fasti Archaeologici* 2, 1949, s. 234, res. 50.

⁷⁵ Perge, s. 21 v. d. (no. 33), lev. 14, res. 60-61.

⁷⁶ Perge, s. 35 v. dd., 62 v. dd. Mâbed envanterini ihtiva eden kitabeye dair: B. Pace, *Anatolian Studies presented to Sir W. Ramsay*, s. 313 v. dd. Yalnız arapça tercümesi zamanımıza kadar gelmiş olan hatip Polemon'un "De physiognomia liber" adlı eserinden mâbedin Akropol'de değil, şehrin dışında yüksekçe bir yerde bulunduğu kesin olarak anlaşılıyor. Buna dair bk. L. Robert, *Hellenica* 5, 1948, s. 64 v. dd.

⁷⁷ Perge şehir kapısına dair: Lanckoronski I, s. 39 v. d., 60 v. d., res. 46 v. d. Kısa kazı raporu: Mansel, *Belleten* 17, 1953, s. 435; 18, 1954, s. 401; *Anatolian Studies* 4, 1954, s. 20; 5, 1955, s. 22 v. d.; *Anadolu* 2, 1955, s. 60 v. dd. *Türk Arkeoloji Dergisi* 6/1, s. 7 v. dd. res. 9 v. dd. Mellink, *American Journal of Archaeology* 59, 1955, s. 237. Şehir kapısı mefhumu ve onun dinî karakterine dair: E. B. Smith, *Architectural Symbolism of Imperial Rome and the Middle Ages*, s. 10 v. dd. Perge için: s. 40 v. d., res. 13.

Arkadaki oval avlunun bugün ortalama olarak 11 m. yükseklikte ayakta duran duvarlarının içinde ilk zamanlar (avlunun derinliği 20,35 m.; arka genişliği 17,80 m.), her tarafta 6'şar tane olmak üzere 12 adet üzerleri kavisli dikdörtgen höcre vardı ki bunların 12 tanrı heykelini ihtiva ettiği söylenebilir ⁷⁸ (res. 58). Roma İmparatorluk devrinde, Side'de olduğu gibi, bu kapı avlusu da bir şeref avlusu haline getirilmiş, yalnız burada, duvarların önüne ikinci bir duvar ilâve edilmeyip yumuşak kalker taşı oyulmak suretiyle kapının sağına ve soluna birer höcre katılmış, bu suretle alt katta bir tarafta elde edilen 7 höcreye paralel olarak ikinci katta üzerleri düz yahut kavisli 7 höcre, yine taşı yontmak suretiyle, meydana getirilmiştir (bk. res. 58). Şu halde burada da her iki tarafta 14' er olmak üzere 28 höcre ile karşılaşırız. Bütün duvar sathı ve höcrelerin içi beyaz veya yeşil mermerle kaplanmış, bunun önüne ise Korint nizamında iki katlı bir sütun mimarisi oturtulmuştur ki bu zengin duvar dekorasyonu hakkında (res. 59) bir fikir vermektedir.

Bu höcrelerin içinde yer alan heykellerden bazılarını iyi bir durumda bulmak mümkün olmuştur. Alt katta tabii büyüklüğün üstünde tanrı heykellerinin durduğu anlaşılıyor: hemen hemen tam, yalnız başsız bir Hermes; Frig külâhı ve omuzları üzerine atılmış bir pelerinle tasvir edilmiş Dioskur kardeşler (res. 61); başında defne çelengi izleri görülen çıplak bir Apollon; bir Herme üzerine dayanan ve narin vücut şekilleri ile temayüz eden yarı çıplak bir Afrodit (res. 62); bir Pan heykelinin tüylü ayak parçası; başı kısmen aslan postu ile örtülü sakallı Herakles'in üst kısmı; kırışık saçlı bir erkek başı, ilâh... ⁷⁹. Bu heykellerden başka alt ve üst kısımları profilli ve üzerleri yazılı heykel kaideleri de elde edilmiştir ki bunlar belki üst kat höcrelerinde duruyor ve Perge şehrinin efsanevî kurucularının (κτίσται) heykellerini taşıyordu. Bu kitabelerde adları geçen kurucular şunlardır: Thestor'un oğlu Kalkhas, Argos'lu; Apollon'un oğlu Mopsos, Delphi'li; Koronos'un oğlu Lapith Leonteus; Pandeion'un oğlu Lykos'un oğlu Rixos, Atinalı (res. 60); Asklepios'un oğlu Makhaon, Tesalyalı; Ialmenos'un oğlu

⁷⁸ Lanckoronski'nin plânında (s. 59, res. 46) bu höcreler yanlı olarak yarım daire şeklinde gösterilmiştir.

⁷⁹ Dioskur'lardan biri, Hermes, Apollon, Aphrodite ve genç erkek başı şu eserde neşredilmiştir: *Türk Arkeoloji Dergisi* 6/1, 1956, lev. 5, res. 15-19.

(M)inyas, Orkhomenos'lu;.....un oğlu Labos, Delphi'li⁸⁰. Bu efsanevi şahısların aralarında şehrin tarihî kurucuları, daha doğrusu şehre iyilikleri dokunan şahısların heykelleri duruyordu. Bunların kaidelerine ait kitabeler Perge'li M(arkos) Plankios Varos (Marcus Plancius Varus) ve G(aios) Plankios Varos'u (Gaius Plancius Varus) zikretmektedir ki bunlardan birincisi kendini Plankia Magne'nin (Plancia Magna) babası, ikincisi ise aynı kadının kardeşi olarak göstermektedir⁸¹. Marcus Plancius Varus tanınmış bir şahsiyettir: Vespasianus zamanında Bithynia valiliğinde bulunmuş ve Nikaia'da (İznik) kemerli bir tak inşa eylemiştir⁸². Bu son kitabeler Plankia Magna'nın önemli bir kadın olduğunu ve şehir kapısının bir şeref avlusu haline getirilmesinde başlıca rolü oynadığını gösteriyordu ki 1954-1955 senelerinde avlunun gerisinde kazdığımız âbidevi taka ait kitabeler bu hususu tamamiyle teyid etmişlerdir.

Oval avlunun arka tarafının hellenistik devirde ne şekilde olduğunu bilmiyoruz. Büyük bir ihtimale göre bu taraf kapalı idi ve Side'de olduğu gibi bir geçit odası ihtiva ediyordu. Avlu bir şeref avlusu haline getirildikten sonra bu kısım kaldırılmış, onun yerine üzerine dört

⁸⁰ Şu halde burada, herhalde Kyklos nostos'larındaki (RE. XI. 2, s. 2426) efsanevi şahıslarla ilgili birtakım kahramanlar gösterilmiştir ki bunlar Truva harbinden sonra kara yolu ile güney-batı ve güney Anadolu bölgelerine gitmişler ve bu bölgelerde birtakım şehirler kurmuşlardır. Perge kapısındaki tasvirlerin bu efsanelerin mahallî bir versiyonu ile ilgili olduğu anlaşılıyor. Çok eski olduğu anlaşılan ve belki de Argos kolonizasyonu ile münasebeti bulunan bu versiyon bazı kahramanları Perge'ye mal etmek gayesini gütmektedir (bk. O. Gruppe, *Griechische Mythologie und Religionsgeschichte*, s. 641). Makhaon kitabesinde akropolde duran bir Zeus Mahkaonios mâbedinden, Rixos kitabesinde "Rixos'un ayağından", (mücessem bir parça? Kaya kabartması?) bahs olunmakta, bu suretle bütün bu şahısların Perge'de pek eski zamanlardan beri mevcut oldukları anlaşılmaktadır. Şimdiye kadar hiç bilinmeyen Rixos ve Labos gibi efsanevi şahıslar da enteresandır.

⁸¹ Bu kaidenin resmi: *Türk Arkeoloji Dergisi* 6/1, 1956, lev. 6, res. 20.

⁸² M. Plancius Varus'a dair: *Prosopographia Imperii Romani* II, s. 42, no. 334 ve RE. XX 2, s. 2015 v. d. (Hoffmann). Bazı müdekkikler ve bu arada Hoffmann tarafından da ileri sürülmüş bir fikir, yani Varus'un Asia valisi (*proconsul Asiae*) olduğu keyfiyeti, Bosch'un tesbit ettiği gibi, bir Nikaia sikkesi üzerindeki yazının yanlış okunmasından neş'et etmiştir (NEIKAIEIΣ yerine ΠΙAMEIΣ); bk. C. Bosch, *Die kleinasiatischen Münzen der römischen Kaiserzeit* II, 1, 1, s. 87, not 83. Aynı eserde 87 de Varus'un M. s. 78/9 senelerinde Bithynia valisi olduğu bildirilmektedir. Varus tarafından İznik'te yaptırılan kemerli kapı (bugünkü Lefke kapısı) ve kitabesi için A. M. Schneider—Karnapp, *Die Stadtmauer von Iznik* (İstanbul Forsch ungen. IX), s. 22 v. d. ve s. 45 deki 11 no.lu kitabe.

kademeli bir merdivenle çıkılan bir plâtfom üzerinde âbidevî bir tak bina edilmiştir (res. 57, 63). 20 m. uzunluk ve 9,10 m. genişlikte olan anıt iki büyük ve bunların arasında iki dar filayağının meydana getirdiği ortada 3,40 m., yanlarda 2,50 m. genişliğinde üç kapıya sahip bulunmakta, kapıların üzerlerinin kasetlerle süslü tonoz kemerlerle örtülü olduğu anlaşılmaktadır. Kalker taşı bloklarından yapılmış ve mermerle kaplanmış olan yan ayakların cephelerinde yüksek pluteum üzerinde aedícula'lar, yan taraflarında yuvarlak ve dikdörtgen höcreler yer alıyordu. Orta ayakların önünde Korint nizamında sütunlar yüksek postamentler üzerinde duruyor ve bunların hizasında çıkıntı yapan saçaklığı taşıyordu. Tezyinat ve ölçüleri bakımından iki gruba ayrılan mimarî parçalar bu takım iki katlı olduğunu, üst katta kesik bir alınlık bulunduğunu göstermektedir. Tropaion'lar taşıyan Nike'ler bu üst kısımlarda duruyordu.

Bu tak Antalya'daki Hadrianus kapısı ile büyük bir benzerlik göstermektedir⁸³; yalnız Perge'de orta kapı yan kapılardan daha geniş, dolayısıyla daha yüksektir ve yan ayaklar cephelerinde aedícula'larla teçhiz edilmiştir.

Anıt her iki cephesinde ve herhalde alınlığın içinde bir "tabula ansata" içine tunç harflerle yazılı biri lâtince, diğeri grekçe birer kitabe ihtiva ediyordu ki bu kitabelerden Plankia Magna'nın bu takım anaşehrine (*patriae, πατρίδι*) ithaf ettiğini öğreniyoruz⁸⁴. Kazı esnasında grekçe ve lâtince kitabeli kaideler üzerinde durdukları anlaşılan zırhlı elbiseli (res. 64) yahut çıplak erkek ve giyimli kadın heykellerine (res. 65) rastlanmıştır. Kitabelerden bu heykellerin Plankia Magna tarafından "Diana Pergensis", "Genius Civitatis", "Divus Nerva", "Divus Traianus", "Diva Marciana", "Diva Matidia",

⁸³ Lanckoronski I, s. 20 v. dd., lev. 5 v dd. Bibliografya için: *RE. A 1*, s. 452 v.d. (Kähler).

⁸⁴ Avlu mimarisi ile yakın ilgisi bulunan bu tak daha ziyade anıtsal üç gözlü bir kapı olarak karşımıza çıkmakta, imparatora değil, Perge şehrine ithaf edilmiş bulunmaktadır. Antalya'daki Hadrianus kapısında da arşitrav üzerine tunç harflerle yazılmış bir ithaf kitabesi bulunuyordu (*Corpus Inscriptionum Latinarum* III, no. 4339. Lanckoronski I, s. 154 v. d., no. 4). Petersen tarafından (Lanckoronski'nin eserinde) kitabenin bozuk olan son kısımlarında [*πατρι*] *πατριδ[ος]* yerine *πατριδ[ι]* okunması hususunda ileri sürülmüş olan bir faraziye, zannımıza göre, Perge kapı kitabesi tarafından teyid edilmektedir. Binaenaleyh Antalya kapısı da zengin bir vatandaş tarafından yalnız imparator Hadrianus'a değil, fakat vatanına yahut anaşehrine ithaf edilmişti.

(res. 67) "Plotina (Augusta)" (Diva değil) (res. 68), "Sabina Augusta" ve "Hadrianus Augustus" a ithaf edilmiş olduğunu öğreniyoruz. Mevcut heykelleri kitabeli kaidelerle birleştirmek, böylece imparatorluk devri Anadolu ikonografyası için önemli ipuçları elde etmek enteresan, fakat halli oldukça güç bir mesele olarak karşımıza çıkmaktadır. Kitabeler sayesinde takın ve avlu dekorasyonunun tarihini kesin olarak tesbit etmek mümkün oluyor ki bütün bu inşaat Traianus ile karısı Plotina'nın ölüm seneleri, yani M. s. 117 ile 122, yahut daha dakik olarak, Plotina ile Matidia'nın ölüm seneleri, yani 119 ile 122 seneleri arasına rastlamaktadır⁸⁵. Plankia Magna hakkında biri "ihtiyarlar" tarafından, (bu kitabe civarda hamam olduğu anlaşılan bir binanın önünde durmaktadır) diğeri ise "bule" ve "demos" tarafından (bu kitabe takın arka cephesinde bulunmuştur) rekzedilmiş heykellere ait iki kitabeli kaide bilgi vermektedir: bu kitabelerde bu kadın M. Plancius Varus'un ve "şehrin kızı"⁸⁶ (Θυγάτηρ τῆς πόλεως), "demiurgos" (δημιουργός)⁸⁷, Artemis'in ve kaydı hayat şartıyla Tanrılar anasının rahibesi (ιερεία τῆς Ἀρτέμιδος, ιερεία Μητρὸς θεῶν διὰ βίου)⁸⁸ olduğu bildirilmektedir. Şu halde kesin olarak tarihlendirilmiş olan bu anıtlar ve bunların heykeltraşlık süsleri Anadolu'nun sanat tarihinde önemli bir yer almağa namzed bulunmaktadır.

1955 senesinde takın gerisindeki kaldırımlı meydan temizlenmiş, bu arada taka ait yeni mimarî parçalar bulunduğu gibi Tykhe başından (res. 66) başka imparator Hadrianus'un bir başına da rastlanmış-

⁸⁵ Bu tarihleme 4 satırında (*trib. p*)*otestate* IV (yani M. s. 121) ibaresini muhtevî, Harianus'a ithaf edilmiş bir heykel kaidesi kitabesi tarafından teyid edilmektedir.

⁸⁶ Şehre büyük bağışlarda bulunmuş olan kadınlar için kullanılan terim. Bk. *RE. XIX 1*, s. 698.

⁸⁷ Şehrin bu en yüksek memurluğunu kadınların da işgal edebileceğini bu suretle tesbit etmiş bulunuyoruz. Bk. *RE. XIX 1*, s. 698.

⁸⁸ Hemen aynı kitabeyi ihtiva eden, fakat "geraios'lar" (Γεραῖοι) tarafından Plancia Magna için rekzedilmiş bir heykel kaidesi kapı civarında hamam olduğu anlaşılan büyük bir binanın (Lanckoronski I, s. 40, res. 28 deki plânda G) girişinin sağında durmaktadır. Bu kaide üzerinde Plancia Magna'nın heykelinin alt kısmı in situ olarak bulunmuştur. Plankia'nın mezarı ise antik devir şehir kapısının güneyinde (Lanckoronski I, s. 34, res. 26 da V harfi ile gösterilen yerde) bulunmuştur. Podium'lu bir mâbed şeklinde olduğu anlaşılan bu binanın üst kısımlarına ait parçalar bugün ortadan kalkmıştır. Sadece iki mermer arşitrav parçası mevcuttur ki bunların üzerinde şu kitabeyi okumak mümkündür:

— — — Πλανκίου Οὐά[ρου καὶ] [π]όλεως Θυγά[τηρ].

tır. Halen devam etmekte olan ameliye 20 m. genişliğinde bir orta kısım, iki tarafta 5 m. derinlikte portikler ve onların gerisinde dükkânlar, ortada bir su kanalı ihtiva eden büyük direkli caddenin (res.70) açılmasını istihdaf etmektedir ⁸⁹. Bu cadde üzerinde ve direkler arasında kitabeler ve heykeller duruyordu. Kazı esnasında bulunan en önemli eserler arasında kucağında bir çocuk tuttuğu halde bir koltukta oturan bir kadın (res. 67), Polyklet üslûbunda bir erkek torsu, nefis bir işçilikle temayüz eden ve M. ö. 4. yüzyıl orijinalini taklid eden bir erkek başı, M. s. 3. yüzyıla ait bir erkek portresi ve en nihayet 1956 da bulunmuş olan "Kapitol Afrodit'i" tipinde bir Afrodit heykeli zikrolunabilir.

Bütün bu buluntular, zannımıza göre, Anadolu'nun yalnız arkeolojisi ve antik sanatı için değil, aynı zamanda eski kültürü için birinci derecede belgeler teşkil etmekte ve Anadolu topraklarından ne gibi önemli eserler çıkarmak mümkün olduğu hakkında bize bir fikir vermektedirler. Bu kazıların yapılmasını mümkün kılan müessese ve şahıslara bir kerre daha teşekkürlerimizi sunarız.

⁸⁹ Bk. Lanckoronski I, s. 41 ve R. Martin, *L'Urbanisme dans la Grèce antique* s. 210, 217.

BYZANTION NEKROPOL'ÜNE ÂT İKİ MEZAR STEL'İ

Doç. Dr. Z. TAŞLIKLIOĞLU

Asıl mevzuumuz olan kitabelerin tetkikine girişmeden önce, bu kitabelerin âit oldukları Byzantion Nekropol'ünün yerini tanıtmak her halde faydalı olacaktır. Son zamanlara kadar bu Nekropol hakkındaki bilgimiz E. Mamboury'nin turistik mahiyette vermiş olduğu malûmattan ibaret kalmıştı¹. Fakat, son yıllarda muhtelif yerlerde yapılan kazılar neticesinde, nekropol'e âit bol malzeme elde edilmiş ve bugün bu malzeme İstanbul Arkeoloji müzesinin büyükçe bir salonunu doldurmuş durumdadır². Bu çok kıymetli nekropol eşyası (1943-1950) yılları arasında, Üniversite merkez binası arkasındaki Hukuk ve İktisat Fakültelerile, eski Zeynep Hanım konağının bulunduğu yerde Edebiyat ve Fen Fakültelerinin temel kazıları sırasında ele geçmiştir. Muhtelif vesilelerle İstanbul Arkeoloji Müzesi arkeoloğu Nezh Fıratlı tarafından kıymetlendirilmeğe çalışılan bu yeni malzemeye göre, esas hudutları, bu günkü Sultan Ahmet-Beyazıt meydanı-Üniversite merkez binası ve hattâ Vezneciler-Lâleli olan nekropol'ün M. ö. IV. asırdan M. s. III. asra, yâni Büyük Konstantinos zamanına kadar kullanıldığı anlaşılmaktadır³.

Şimdi asıl mevzuumuza gelelim :

1 — Stel : “*Cenaze ziyafeti*”ni tasvir eden bu stel, Beyazıt Camiinin tamiri dolayisile oradaki taş yığınları arasında bulunmuştur⁴. Taş,

¹ Ernest Mamboury, *İstanbul Touristique*, 1951, s. 246.

² *Resimli Rehber, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yunan, Roma ve Bizans Heykeltıraşlık ve Mimarlık eserleri koleksiyonları*, 1953. s. 4, 5.

³ Nezh Fıratlı, *Cahiers Archéologiques* V, 1951, s. 67-71; *Bulleten* Cilt XVI, Sayı 61 Ocak 1951, s. 17 v.d.; 5. Türk Tarih Kongresindeki Tebliği. Henüz yayınlanmayan bu malûmatı şifahi olarak bizzat Nezh Fıratlı'dan aldım.

⁴ Bu mezar taşı, Edebiyat Fakültesi San'at Tarihi doçentlerinden Dr. Semavi Eyice'nin gayretile elde edilmiştir. Taşı arkadaşımıza hediye eden tamir müteahhidine göre, taş Silivri'den getirilmiştir. Halen Edebiyat Fakültesi, San'at Tarihi Bölümünde bulunmaktadır. Bu taştan faydalanmama imkân veren arkadaşım Semavi Eyice'ye teşekkür ederim.

dikdörtgen şeklinde bir mermerdir. Yüksekliği 0,60 m., genişliği 0,42 m., kalınlığı 0,07 m., harf yüksekliği 15 mm. dir. Üzerinde 0,34 m. yüksekliğinde ve 0,31 m. genişliğinde “Cenaze ziyafeti”ni temsil eden bir kabartma vardır. Kitabesi de, bu kabartmanın hemen üst kısmında 0,8 m. genişliğindeki bir satır üzerine, üç satır halinde yazılmıştır. Gerek kitabenin yazı karakterlerinin hususiyeti, gerekse kabartmasının işleniş tarzı, bu stel’in geç Hellenistik devre âit olduğunu göstermektedir.

Taşın Selymbria’dan (bugünkü ismi Silivri’dir) getirilmiş olduğunu yukarıda söylemiştik. Üzerindeki kitabenin Dorik lehçe ile yazılmış olduğuna bakılırsa, bu lehçe, hem Byzantion’da hem de Selymbria’da kullanıldığı için, onu Selymbria’ya maalemk belki doğru olur. Fakat, elimizdeki bu kabil mezar stel’lerinden bir kısmını incelediğimizde⁵, motif ve işleniş tarzı bakımından bu stel’in, Byzantion stel’lerine çok benzerlik arzettiği görülür. Esasen, taşın yüzde yüz Selymbria’dan getirilmiş olmasını kabul etmek isabetli olmasa gerekir. Çünkü, çeşitli yerlerden getirilen ve aynı zamanda caminin kendi taşlarından mürekkep bir yığın arasında bulunmuştur. Byzantion nekropol’ü hudutları dahilinde bulunan bütün eski yapılarda, Bizans devrine ve daha eski devirlere âit sütun ve taş parçalarına rastlanmaktadır. Maamafih, böyle bir mezar taşının Byzantion nekropol’ü hudutları dışına da çıkarılmış olduğu da düşünülebilir. Bu Byzantion eseri Selymbria’ya götürülmüş olabilir. Ayrıca, taşın, yeni yapılar dolayısıyla bir yerden diğer bir yere nakli her zaman olan şeylerdir. Byzantion karakter ve hususiyetini taşıyan bu stel’in Byzantion nekropol’ünden çıkmış olması herhalde çok muhtemeldir. Bizim taşın da her mezar stel’inde görüldüğü gibi, arka kısmı kabaca yontulmuştur. Fakat, bu kısmın aşınmış ve düzleşerek parlak bir hal almış olması da, onun, vaktile yerinden alındığını, sonra da başka bir yapıda kullanıldığını ortaya koyar. Fakat kabartma kısmı alta gelmek üzere, stel, herhalde döşeme taşı olarak kullanılmıştır. Kabartmadaki insan tasvirlerinin burunları ve bazı âzaları kırılmıştır. Şu halde, bu stel’in menşei ile ilgili uzak, yakın çeşitli mütalâalardan sonra, onu, herhalde, Selymbria’dan ziyade Byzantion nekropol’üne bağlamak daha yerinde bir görüş olacaktır, kanaatindeyim.

⁵ Krş. Gustave Mendel, *Catalogue des Sculptures grecques, romaines et byzantines* III, Constantinople, 1914, No. 980, 995, 996, 1000, 1001, 1002, 1003, 1008.

Stel'deki tasvir :

Aslında üç akroterion'la nihayet bulmuş olması muhtemel olan bu stel, bir ailenin günlük hayatından bir sahneyi tasvir etmektedir. Aşağı yukarı stel'in orta kısmını kaplamış durumda olan sahne, bir kadın, bir erkek ve iki hizmetçiden ibaret dört kişiyi ihtiva eder. Erkek arka plândadır, bir tunika ve bir de bol manto giymiş, ve sol dirseğini yüksekçe bir yastığa dayamak suretiyle, yekpare bir sedir üzerinde oldukça kalınca bir şilteye yaslanmış vaziyettedir. Vücudunun dörtte üçü sola dönüktür. Sol elinde bir kupa vardır. Sağ elile de, yatağının ayak ucunda, ön plânda, gene yekpare ve arkalıksız bir iskemleye oturmakta olan bir genç kadına çelenk uzatmaktadır. Kadın ise, bir khiton ile gayet zarif bir himation giymiş olduğu halde, erkeğin tam karşısında oturmaktadır. Sol elile başının iki tarafından yeldirme gibi omuzlarından aşağıya kadar inen himation'unun sol yakasını düzeltmektedir; sağ elini de, kendi halinde, sağ dizinin üstüne bırakmıştır. Bu kabartma, bizde, bir genç kadının kocasına en tabii günlük hizmetlerinden olan yemek hazırlama sahnesi tesirini uyandırmaktadır. Her ikisinin de yüzleri tanınmayacak kadar kırıldığı için, nereye baktıkları tesbit edilemiyor. Kadının yanında, biraz daha ön plânda, ayakta, yere kadar inen bir tunika giymiş, yüzü diğerleri gibi yıpranmış küçük bir hizmetçi kız görünmektedir. Elinde bir (yün) sepeti vardır. Yatağının baş ucunda da, emirlere âmade vaziyette, ellerini göbeğinin üstüne bağlamış, burnu ve yüzü kırık bir erkek çocuğu görülür. Yatağın önünde, ortada, tek ayaklı bir masa ⁶ vardır, üzerinde dört yiyecek çeşidi bulunmaktadır. Burada kadının tasviri, erkeğe nazaran hem daha irice, hem de daha ön plânda yer almış olduğu için, Mendel Kataloğundaki bazı kabartmaların tasvir edilişlerinin ⁷ tam tersine olarak, bu stel'in sedire yaslanmış erkeğe değil, bilâkis kadına âit olduğu kuvvetle muhtemeldir. Zira, bu hususu kabartmalardan ziyade, stel'in üzerindeki kitabeden öğrenmekteyiz. Stel'in kime âit olduğunu sıhatli bir şekilde tesbit etmek için, yalnız stel'deki kabartmaya değil, aynı zamanda bilhassa kitabeye ehemmiyet vermek lâzımdır ⁸.

⁶ Bu kabartmanın mühim taraflarından birisi de, "*mensa tripes*" yâni üç ayaklı masa yerine, bu türlü cenaze ziyafetlerini tasvir eden kabartmalarda, hemen hemen hiç rastlanmamış olan veyahut da pek nâdir görülen tek ayaklı bir masanın aynı maksatla kullanılmış olmasıdır.

⁷ Krş. Güstave Mendel, *ayn eser* III, No. 979, 985, 997, 1001, 1004, 1007.

⁸ Krş. Güstave Mendel, *ayn. eser* III, No. 981, 982, 1001, 1002, 1005, 1015.

Stel'in alt kısmında, çok muahhar zamanlara âit olduğu anlaşılan siyahımtırak renkte mürekkeple çizilmiş bir haç işareti mevcuttur. Bu haçın sağ ve sol tarafında 'Ι(ησοῦ)ς Χ(ριστὸ)ς (=yâni *Hazreti İsa*) kelimelerinin kısaltılmış şekilleri ve alt kısmında da iki heceye bölünmüş olarak νικᾷ (=yâni *gâlip geliyor*) fiili ile tamamlanan "*Hazreti İsa gâlip geliyor*" cümlesi okunmaktadır. İlk bakışta, bu ibare, stel'in ikinci defa olarak kullanılmış olduğuna bir emare gibi görünürse de, bu doğru değildir. Çünkü, bu işaret ve yazılar, son derece basittir.

Stel'in kitabesi :

Φιλήτας τᾶς
'Απολλοφάνηος θυγατῆρ δὲ
Νουμηνίου τοῦ Μακάριος.

Kelime kelime tercümesi :

"*Apollophanes'in Phileta'sı ve Makaris oğlu Numenios'un kızı, Phileta'nın (mezarıdır).*"

Bu kitabede şu üç garabet göze çarpar :

a) Stel'in üzerindeki epigrafi'nin simetrisizliği, yâni yazının, taşın tam ortasına gelmiyerek, sola kaçmış olması,

b) Ölü Phileta'nın iki babalı görünüşü,

c) θυγατῆρ kelimesindeki gramer hatası.

Şimdi bu hususları ayrı ayrı inceleyelim :

a) Hemen hemen bütün stel'lerde görüldüğü üzere, bir stel'in kitabesinin yazılacak sahasının umumiyetle stel'in orta kısmına düşmesi lâzımdır, yâni kitabenin yerinin intihabında simetri'yi bilhassa nazarı itibare almak gerekir. Halbuki, tetkik mevzuumuz olan bu kitabede böyle bir simetri'yi bulamıyoruz. Aynı simetri'sizliği bu

Mendel'in bu numaralarına âit stel'lerindeki kitabelere göre, mezarlarda birden fazla ölünün bulunduğunu açıkça ifade edildiği halde, Mendel aynı mezarlar için birer ölü göstermektedir; 1014 numaralı kitabede ise bir ölüden bahsedildiği halde Mendel iki ölü göstermiştir; aynı eserin bilhassa 974 numaralı kitabesi calibi dikkkattir; Burada kabartmanın tasvirinde hakikaten isabet vardır. Fakat şunu tebarüz ettirmeliyiz ki, kabartma bir kaç kişiyi değil, bilâkis bir tek şahsı tasvir etmektedir, ve yatağa uzanmış olan bu şahsın da kadın olduğu besbellidir. Binaenaleyh, kitabe ile kabartmanın isabeti işte bu keyfiyetten ileri gelmiştir.

kabartmanın paralelini teşkil eden Mendel kataloğundaki bazı kitabeli kabartmalarda da görmek mümkündür⁹. Bu kabartmalarda da kitabe, sağ tarafta yazılacak müsait yer olduğu halde, bu yer boş bırakılarak ikinci satıra geçilmiştir. Bizimkinde de aynı hali görüyoruz. Bundan dolayıdır ki, kitabeyi yazan taşçı, sun'i bir müdahale neticesinde bu boş yeri doldurmak mecburiyetinde kalmış, yâni, elimizdeki stel'de, boş bırakılmış olan kısma, ikinci satırın sonundan *θυγατήρ δὲ* kelimelerile tekrar devam edilmesi, bu kısmın sonradan bir ilâve olduğu zannını vermektedir. Halbuki bu hususiyeti, Mendel kataloğundaki paralel stel'lerde göremiyoruz. Yâni, bu kabartmalı stel'lerin sağ taraflarında yazılacak müsait yer olduğu halde, burası boş bırakılıp, ikinci satıra geçildikten sonra, aynı satırda, herhangi bir devâm vaziyeti görülmemektedir. Bundan da anlaşılıyor ki, kabartmamızdaki anormal vaziyet, doğrudan doğruya, sonradan ilâve edilmiş olan ek cümleden ileri gelmiştir.

b) Kitabeye göre, Phileta iki babalıdır. Tabii biri kendi öz babası ötekisi ise üvey babasıdır, ve böyle olması da lâzımdır ki, bu takdirde kitabede geçen *θυγατήρ δὲ* ifadesinin *κατὰ θυγατροποιίαν* yerine yazılmış olduğunu anlamak her halde yerinde olur ki, o zaman Numenios'un hakikaten bir babalık vazifesini görmüş olduğuna kanaat getiririz.

c) Bu türlü mezar kitabelerinde umumiyetle ölünün ismi ya mülkiyet ifade eden *Genetivus Possessivus*, yahut da *Nominativus* veya *Vocativus* olarak geçer. Bu kitabede de ölü, *Genetivus* halindedir, ve mezarın, ölü Phileta adında bir kadına âit olduğunu göstermektedir. Halbuki, kitabenin ikinci satırında, Phileta'ya âit olan *θυγατήρ* kelimesi *Nominativus* halinde bulunuyor ki, gramer bakımından yanlıştır. Aslında bunun da *Genetivus Possessivus* halinde bulunması lâzımdı. Kitabeyi hakkeden ustanın, sadece *Φιλήτας τῆς Ἀπολλοφάνης* yâni "*Apollophanes'in kızı Phileta'nın (mezarıdır)*" cümlesini yazmak istediğini, hattâ böyle yazmış olduğunu tasavvur edebiliriz. Fakat ihtimal, o zaman henüz hayatta olan ikinci babası Numenios'un vâki bir isteği üzerine, taşçının, hemen devam ederek, *θυγατήρ δὲ Νουμηρίου τοῦ Μακάριος* yâni "*Makaris oğlu Numenios'un kızı*" şeklinde bir ilâve ile, kitabeyi tamamladığını düşünebiliriz. Zaten kitabelerde bu türlü ilâvelerin yapıldığına sık sık rastlanmaktadır. Üvey baba Makaris oğlu Numenios'un, her halde kızı kendinin büyütmiş olduğu hakkın-

⁹ Krş. Güstave Mendel, *ayn. eser.* III, No. 979, 985, 986.

daki arzusu üzerine, taşçı, kitabeye $\theta\upsilon\gamma\alpha\tau\acute{\eta}\rho \delta\epsilon \text{Νουμηνίου τοῦ Μακάριος}$ ibaresini eklemiş olabilir. Böylece, Kitabenin hakiki ve tam mânası da anlaşılmiş olur. Fakat, bu takdirde dahi kitabede gramer hatası mevcuttur ki, bu hata, kitabeyi hakmeden ustanın ihmalinden doğmuş olabilir. Zaten taşçı ve bu gibilerinin lüzumu kadar okuma yazma bilmedikleri de düşünülebilir. Bu bakımdan, kabartmamızda görüldüğü vechile, taşçının, *Genetivus* yâni $\theta\upsilon\gamma\alpha\tau\rho\acute{\omicron}\varsigma$ yerine *Nominativus* yâni $\theta\upsilon\gamma\alpha\tau\acute{\eta}\rho$ yazmış olmasına hiç şaşmamalıyız. Bu ve bu gibi yanlışlıklara her zaman rastlamak mümkündür. Yalnız, bizim burada, kitabenin hakiki mânasını verebilmek için, yanlış olarak yazılmış $\theta\upsilon\gamma\alpha\tau\acute{\eta}\rho$ kelimesinin $\kappa\alpha\tau\grave{\alpha} \theta\upsilon\gamma\alpha\tau\rho\omicron\upsilon\iota\alpha\nu$ yerine kullanılmış olduğunu, biraz evvel de söylediğimiz gibi, kabul etmemiz icap eder ki, o zaman Numenius'un bir babalık vazifesini yapmış olduğunu düşünerek, $\Phi\iota\lambda\eta\tau\alpha\varsigma \tau\acute{\alpha}\varsigma \text{'Απολλοφάνηρος}$ yâni "bu mezar *Apollophanes'in* kızı *Phileta'mındır*" diye yazılmış olan ibareye, Numenius'un isteği üzerine kitabenin devamı olan $\theta\upsilon\gamma\alpha\tau\acute{\eta}\rho \delta\epsilon \text{Νουμηνίου τοῦ Μακάριος}$ yâni "Makarıs oğlu Numenius'un evlâtlığı" kelimeleri ilâve edilmiştir, kanaatindeyiz.

Kitabenin son satırının son kelimesini teşkil eden Μακάριος 'a gelince, cümledeki yeri icabı, bu kelimenin, Üçüncü Çekime dahil bir ΜΑΚΑΡΙΣ Özel isminin *Genetivus*'u olması icap eder. Cümledeki vazifesi icabı *Genetivus* halinde bulunan bu kelime, yâni ΜΑΚΑΡΙΣ Özel ismi Klâsik devirde hiç kullanılmamıştır. Hattâ Hellenistik devrin devamı müddetince de görünmez. Yalnız, elimizdeki kitabenin zamanına rastlayan geç Hellenistik devrinde ilk defa olarak şimdi karşımıza çıkmış bulunmaktadır.

Μακάριος (= Μακάρις) diye bir Özel isim *CIG*'nin şu iki kitabesinde geçmektedir :

$\text{Εὐχὴ Ἰαλαφίνου καὶ Σευήρας}$
 $\text{Μακάρις υἱὸς αὐτῶν ἐκλήρωσεν}^{10}$.

$\text{Θρέψε πάτρη Ῥώμη κλυτὸς ἠνίοχος Πολυνείκης}$
 $\text{υἱὲ δύο Μακάριν Τατιανόν τε κάσιν}^{11}$.

Fakat, bu metindelerde geçen Μακάρις ve Μακάριν kelimelerinin, kitabeler Hristiyanlık devrine âit olduğu için, bu devirde daha çok

¹⁰ *CIG* IV, 8803.

¹¹ *CIG* III, 6274.

müteammim olan Μακάριος Özel isminin kısaltılmış şekli olduğu, üzerlerindeki Ton işaretlerinden anlaşılmaktadır¹². Bu itibarla, Μακάριος'un kısa şekli diye kabul edilen Μακάρις ismi hakkında bugüne kadar hiçbir mutalâa ne yürütülmüş ne de başka bir ΜΑΚΑΡΙΣ Özel isminin mevcudiyeti düşünülmüştür. Binaenaleyh, şimdi, üzerinde çalıştığımız, kitabenin ele geçişinden sonra, Μακάριος = Μακάρις ve Μακάριον = Μακάριον kelimelerinin kitabemizde geçen ΜΑΚΑΡΙΟΣ ile hiçbir ilgisinin bulunmaması lâzım geldiğini zannediyoruz. Ve aynı zamanda gene bu ΜΑΚΑΡΙΟΣ ifadesinin *Nominativus*'unu teşkil eden ΜΑΚΑΡΙΣ'İ, Μακάριος'un kısa şekli olan Μακάρις'ten tamamen farklı buluyoruz ve bunu bilhassa tebaruz ettirmek isteriz.

2 — Stel.- 1944 senesinde Edebiyat ve Fen Fakültelerinin temel hafriyatı sırasında ele geçmiş olup, bu gün Edebiyat Fakültesi Klâsik Filoloji Bölümünde muhafaza edilmektedir.¹³ Cinsi mermerdir. Şeklen, aşağıdan yukarıya doğru hafifçe daralan bir dikdörtgendir. Yüksekliği 0,52 m., genişliği 0,34 m., kalınlığı ise 0,8 m. dir. Üzerinde 0,32 m. yüksekliğinde ve 0,28 m. genişliğinde bir "Cenaze Ziyafeti"ni tasvir eden kabartma vardır. Bu kabartmanın hemen üst kısmında gayet güzel, okunaklı bir kitabe mevcuttur. Bu kitabe bize, bu taşın,

¹² Malûm olduğu üzere, Roma ve geç Roma devirlerine âit kitabelerde, *Nominativusları* (—ιος) ve (—ιον) ile nihayet bulan bir çok Özel ve Cins isimlerin (—ις) ve (—ιϋ) şeklinde kısaltılmış olduklarına, sık sık rastlanmaktadır. Meselâ, 'Απολλώνιος un kısaltılmış şekli 'Απολλώνις olarak geçer. Keza, Αῤῥήλιος'un da Αῤῥήλις; sonra arada bir Cinsiz κενοτάριον yerine κενοτάριον yazılıdır. Ve aynı zamanda da, dikkat edilirse, bu isimlerin kısaltılmış şekilleri *Proparoksytonon*'durlar, yani Ton İşareti olan *Acutus*'larını sondan üçüncü hece üzerine almışlardır. Kısa şekillerinin bazılarında da (meselâ, Αῤῥήλις, 'Απολλώνις) kaide icabı *Circumflexus* Ton İşaretini aynı hece üzerinde, gene *Acutus* olarak muhafaza etmişlerdir. Yukarıda vermiş olduğumuz *CIG* kitabelerinde geçen Μακάριος = Μακάρις Özel ismi Aksantüasyon bakımından *Properispomenon* olmayıp, *Paroksytonon* bir kelime olduğundan (zira, bu kelimenin ikinci hecesindeki (α) kısadır) verilen bir iki misalin dışında mutalâa edilmelidir. Maamafih, yukarıda *CIG*'nin birinci kitabesinde geçen *Nominativus* halindeki Μακάρις Özel isminin, Μακάριος'un kısa şekli olduğu, (—ιος) son hecesinin (—ις) şeklinde yazılmış olmasından anlaşılmaktadır.

¹³ Vaktile, mevzu bahis Fakültelerin temel kazıları sırasında meydana çıkarılıp, ehemmiyetsiz diye bir kenara atılmış bulunan mezar stel'i Fen Fakültesi elektrikçisi Bay Aziz Sun'un gayretleri sayesinde muhafaza altına alınarak, zayi olunmasına mâni olunmuştur. Aziz Sun dostumuzdan, uzun zamandır evinde muharfaza altında bulundurduğu bu mezar taşının inceleme ve neşretme fırsatını elde etmiş bulunmaktan dolayı kendilerine teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

Naksos isminde bir zatın mezarına âit olduğunu göstermektedir. Nitekim, üzerindeki kabartmada da kitabenin muhteviyatını aynen okumaktayız. Kabartma, bir vedâ sahnesini tasvir ediyor. Âile reisi Naksos, gayet müteessir, sol elinde bir içki kadehi olduğu halde, son defa olarak uzanan sağ elile karısının elini sıkarken görülmektedir. Sakalsız, genç, dinç bir yolcudur. Yüzünde hakikaten bir ayrılık hüznü okunmaktadır. Sirtında bir tunika ile bir de bol manto vardır. Üzerinde uzanmış olduğu yatağının önünde üç ayaklı bir masa (*mensa tripes*) vardır. Bunun üzerinde çeşitli yiyecek ve meyve görünmektedir. Yatağının ayak ucunda karısı olan genç bir kadın arkalıksız bir iskemleye oturmuş olduğu halde yolcunun, kendini yalnız bırakmasından mütevellit bir hüznle bitap vaziyette görünmektedir. Güzel bir khiton, bir de başının iki yanından aşağıya kadar düşen bir himation giymiştir. Sol elile bu himation'un sol yakasını düzeltmektedir. Oturduğu iskemlenin hemen yanında küçük bir hizmetçi kız vardır ki elinde kutuya benzer bir şeyle bekler vaziyette tasvir edilmiştir. Bunun tam karşısında, yatağın baş ucunda da bir erkek çocuğu (hizmetçi) durmaktadır; arkası efendisine kısmen dönük olduğu halde müteessir tavrile hakikaten acındırıcı bir hali vardır. Karı koca ve iki de hizmetçiden müteşekkil bu vedâ sahnesi, bir zevcenin, kocasına hayatta iken yaptığı günlük hizmetlerinden bir tanesini ifa etmektedir ki bu da, birinci kabartma gibi, geç Hellenistik devir san'atkârlarının bir eseri olsa gerektir. Motif, her ikisinde de aynıdır. Yalnız, işleniş bakımından bu stel, birinciye nazaran daha az itina görmüşe benzemekte ve daha kaba ve basit bir manzara arz etmektedir. Bu bakımdan, birinciye nazaran bu taş, daha muahhar bir zamana bağlamak belki doğru olursa da kitabelerinin mukayesesinde, bu fikir herhalde ikinci plâna düşecektir. Çünkü bunun kitabesi birinciye nazaran daha güzel ve daha klâsiktir. Şu halde birinin kabartma, ötekinin yazı bakımından daha klâsik gibi görünmesi bir hâdisedir. Yalnız bu iki eseri de kıymetlendirip bir zamana, bir devre bağlamak icap ederse, bunların her ikisinin de geç Hellenistik devre maletmek gayet yerinde olur. Birbirine olan tefevvuklarına gelince, bu da bence, bir eskilik, bir yenilikten ziyade, bir atelye, bir ustanın işleyiş farkından ileri gelmiş olsa gerektir.

Kitabesi :

Νάξος Σωσία Χαῖρε .

Tercümesi : "Sosias'ın oğlu Naksos, güle güle (git)".

Bu kitabenin tercümesine dikkat edecek olursak “*Naksos güle güle (git)*” ibaresinin bir Nida Cümlesi olduğunu görürüz. Grekçesinde de aynı ifadeyi bulmamız lâzımdır. Halbuki, yukarıdaki ifadede bu mâna varsa da, Naksos kelimesi *Vocativus* yazılacak yerde *Nominativus* olarak yazılmıştır. Maamafih, bu yazılış yanlış sayılmaz; zira, bu şekillere Eski Yunan Edebiyatında da rastlamak mümkündür. Buradaki *Nominativus* hali *Vocativus* mânasında kullanılmıştır, ve kitabelerde de sık sık geçer ¹⁴.

¹⁴ Krş. Gustave Mendel, *ayn. es.* III, No. 985.

ÜÇ SELÇUKLU ÂBİDESİ DOLAY HAN, KESİK KÖPRÜ KERVANSARAYI VE HAN CAMİİ

TAHSİN ÖZGÜÇ-MAHMUT AKOK

1953 yılındanberi Kayseri ve civarındaki Selçuklu âbidelerini tetkik etmekte olan Kültepe Hafriyat Heyeti, 1956 yılının Eylül ayında da Dolay Han, Kesik Köprü yanındaki kervansaray ve Kayseri içindeki Han Camii üstünde de çalışmıştır. Şimdiye kadar basit krokileri dahi neşredilmemiş olan bu anıtların, bugün, kesitlerini, cephe rölevelerini ve restitüsyonlarını sunmak imkanına malik bulunuyoruz.

Til köyünde bulunduğu için neşriyatta, yanlışlıkla, Til Kervansarayı olarak adlanan, fakat yerlilerin eskidenberi Dolay Han dedikleri bu kervansaray hakkındaki ilk kısa haberler 1933 ve 1942 yıllarını geçmemiştir¹. Her iki müellif de, haklı olarak, kervansarayın bir Selçuklu eseri olduğundan şüphe etmemiştir. Til Nevşehir'in, aşağı-yukarı, 30 kilometre Güney doğusundadır. Buraya Nevşehir istikametinden gelindiği takdirde, Nevşehir-Niğde şosesinden Kaymaklıda (eski Eneği) ayrıldıktan sonra toprak yolu takiben (Res. 6) 13 kilometre Güney doğudaki Til'e (eski Manayı) ulaşmak mümkündür. Niğde'den gelindiği takdirde, şoseyi Derin Kuyu'da bıraktıktan sonra, Kuzey doğu istikametinde giden toprak yolu takiben Til'e erişilir. Han köyün dışında ve Güney doğusundadır (Plân: 1; Res. 1-5). Yalnız kapalı kısmı korunmuştur. Önündeki bazı duvar izleri bir avlunun ve ona bağlı teşkilâtın varlığına işaret sayılırsa da, bunu kazmadan, temelleri meydana çıkarmadan önce isbat etmek mümkün değildir. Yaşlı köylülerden bazıları, kapalı kısmın önünde bir avlu ve etrafında da kapalı oda ve revakların bulun-

¹ *Avni Candar*, Ankaradan Nevşehir'e yolda ve Nevşehir havalisinde gördüklerim, Ankara 1933, s. 15-16, Lev. 14'de istifade edilemeyen bir fotoğraf neşredilmiştir; *K. Bittel*, *Kleinasiatiscbe Studien*, İstanbul 1942, s. 42, not: 44. (Kısaltuluş: Studien).

duğunu ifade etmektedir. Cephe istikametinde suyu bol bir çeşme vardır. Ârizalığa görülen kayalık arazinin önündeki düz, müsait bir sahaya kurulmuştur. Yapı taşı hemen yanındaki taş ocaklarından temin edilmiştir. Hanın cephe ve arka duvarları korunmuş ise de, iki yan duvarı yıkılmıştır. Bu makalede, yakın bir istikbalde ortadan kalkacak olan, bu eser kurtarılmaya çalışılacaktır.

Avlusuz, yani, yalnız kapalı kısımdan ibaret olan hanın içinde enliliğine ve uzunluğuna dörder sıra halinde tertiplenmiş 16 taş ayak vardır. Girişin ortasına raslıyan kısım hanın, tonozu en yüksek olan, orta nefini temsil etmektedir (Res. 2,4). Bunun sağ ve solundaki ikişer yan nef ortadakine amut olarak tonozlanmıştır (Res. 3). Bu, orta nefe nazaran, beş tonozun sağda, beşinin de solda olduğunu gösterir. Portal karşısındaki arka dıvara bağlı son kısım müstesna, tonozların yüksekliği birbirinin aynidir. Yan neflerdeki bu son iki kısmın kemerleri diğerlerinden daha alçak olup, tonozları da daha yüksektir. Bununla beraber, kesitte de görüldüğü gibi, yükseklikleri orta nefinkine erişmemiştir. Orta nef, bir çok Selçuklu kervan-saraylarında görülenlerin aksine, kubbesizdir. Ayrıca yüksek tonozu muntazam silmeli üzengilere basan iki takviye kemeriyle tutturulmuştur (Res. 3-4). Yan neflerin aralarındaki alçak ve kalın ayaklar murabbâî plânlı; tonoz kesitleri ile kemerler de yarım daire biçimlidir. Orta nefde biri cephede ve kapı üstünde, diğeri arakada olmak üzere, mazgal şeklinde iki ışık menfezi vardır. Bir yanda korunan tek menfez bu yönlerin de mazgallı olduğunu göstermektedir. Pencereleer şakulî olup, yanları şivlidir. Tonozların basık kemerler üstündeki iki kesme taş sırasından, yani üzengiden sonraki kısmı kalın ve kumlu bir siva ile örtülüdür. Bunun sebebini, asıl tonoz kısımlarının moloz taştan inşa edilmiş olmasında aramalıdır. Taban sekileri sökülmiş, sonraları, yeniden takviye edilmiştir. Kapı, basık kemerli, geniş ve çok basit bir giriş halindedir (Res. 1 ve 5). Kemerde, münavebe ile değişen, kırmızı ve açık renkli taşlar kullanılmıştır. Han cephesinde süslü antik taşlar, ikinci defa olarak, kullanılmıştır. Hanın hiç bir tarafında herhangi bir kule izi yoktur. Orta nefin tonozu, dışarıdan, kalkan tarzında girintili, yani hafif basamaklı olarak inşa edilmiştir (Res. 2). Hanın içi ve dışı kesme taşla kaplıdır. Kemerleri de çok muntazam örgülüdür. Kesme taş işçiliği bu civardaki Alay Han², Sarı Han³, veya

² Belleten 81, s. 140.

³ Belleten 79, s. 379 v.d.

Ağzıkara Handan⁴ ziyade, söz gelimi, Öresun Handaki⁵ taş tekniğine daha yakındır. Handa inşaî bir dekor ve kitabe mevcut değildir. Bu bakımdan tarihini, kat'î olarak, tayin etmek mümkün değildir. Bununla beraber, bu Selçuklu kervansarayının yukarıda tarifi yapılan tekniği, plânı ve tanzimine göre, XIII. asrın son yarısına veya en geç son çeyreğe ait olduğunu düşünüyoruz. K. Bittel, hanın kurulduğu coğrafya bölgesi münasebetiyle, Aksaray ile Karahisar'ı birbirine bağlayan bir Doğu-Batı yolunun mevcudiyetine, haklı olarak, işaret etmişti⁶. Hakikaten bu hanın bulunduğu mıntakadan Karahisar'a (Bu günkü Yeşil Hisar)⁷ ve oradan da XIII. asrın son safhasına ait güzel Selçuklu âbideleriyle şöhret bulan Develi'ye (Everek)⁸ erişmek çok kolaydır. Bu kara yolu, bugün de işler bir haldedir. Bundan başka Dolay Handan Beylikler devrinin güzel eserlerini koruyan ve aşağı-yukarı 25 kilometre uzaklıkta bulunan Taşkın Paşa veya Damsa'ya ulaşmak da mümkündür. Dolay Han her iki istikamete giden yolların kavşak noktasına inşa edilmiştir.

Kesik Köprü Kervansarayı (Plân: 3; Res. 7-15):

Kırşehir'in 18 kilometre Güneyinde, Kesik Köprü denilen ve Anadolu'daki Selçuklu köprülerinin en ünlüsü olan köprünün yanında ve bugünkü Kesik Köprü köyünün içinde, uzun zamandanberi malum, bir kervansaray bulunmaktadır⁹. Hem köprünün, hem de kervansarayın kitabeleri, yerlerinde durmalarına rağmen, maalesef, bugüne kadar neşredilmemiş, ayrıca hanın da mimarî etüdü yapılmamış ve maksada uygun fotoğrafları neşredilmemiştir¹⁰. Han — şeklinde bir plâna sahiptir. Avlu portalı Güneye (Res. 15), kapalı kısmı ise Doğuya müteveccihdir. Portal, avlunun dar cephesi

⁴ Yıllık Araştırmalar Dergisi (Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Sayı: 5, Ankara 1957) s. 93 v.d.

⁵ Belleten 81, s. 141 v.d.

⁶ Studien s. 42, not: 14.

⁷ A. Gabriel, Monuments turcs d'Anatolie I, 1931, s. 100.

⁸ Belleten 75, s. 377 v.d.

⁹ Bu hususta bk. Studien s. 42 ve bilhassa 11. not.

¹⁰ K. Bittel'in de yazdığı gibi (Studien s. 42, not: 11 ve 12), hem Avni Candar'ın (bk. not: 1 s, 10, Lev. A, 1-2) hem de Cevat Hakkı Tarım'ın (Kırşehir Tarihi üzerinde araştırmalar I, Kırşehir 1938, s. 201, Lev. 8) kitabındaki fotoğraflar ilmi bir araştırmaya yardım edebilecek durumda değildir. K. Erdmann 1955 yılında Kesik Köprü kervansarayı üstünde yaptığı tetkiklerin neticesini neşretmiştir (Notizen Inneranatolischen Karavansaray, Kunst des Orients II, 1955 s. 9-10 ve güzel bir fotoğrafı da Res. 5'de. Bu etüdün kısaltılışı: K. Erdmann.)

ortasında ve büyük kitlesiyle dışarıya doğru çıkıntılıdır (Res. 7-8). Basık kemerin giriş kısmının kemer taşları, oyma ve kabartma olarak, girift hendesî motiflerle süslenmiştir. Kemerin üstündeki iki taş sırasının üstünde ve iki kenarda, bundan başka kemer taşlarının iki kenarındaki taşların üstünde süslü birer gülçe vardır. Portal çerçevesini teşkil eden silmeler, muhtelif sathlar halindedir. Çerçevenin iki dış kenarında yuvarlak birer yarım sütun vardır. Şimdi yıkılmış olan kapı kemeri, Sivri kemer şeklinde olup, stlaktitli kubbe biçiminde değildir. Alınlıkta kornişli bir taş çerçevenin varlığı, kapı kitabesinin yerini gösteriyorsa da, bu kitabe kayıptır. Portalın iki yanında, sade bir şekilde süslenmiş, birer niş bulunduğu, yerinde kalan, küçük kalıntılardan anlaşılmaktadır. Portalın avluya açılan geçidi uzun bir tonozla örtülü olup, içeri bakan kısmı çift ve sivri kemer şeklindedir. Geçidin Batı ucuna açılan bir kapıdan hanın mescidine girilir. Kapı geçidine amut olarak tonozlanan mescid kapısının lentosu derin oymalarla süslüdür. Büyük taş mihrabın dış ve iç çerçeveleri, süslü mihrap kubbesinin üstünde ve iki müselle-sî sahadaki birer gülçe, mihrabın iki kenarındaki süs sütuncukları oymalı ince hendesî motiflerle bezelidir (Res. 13). Mihrabın iki yanında lambalık (çırağlık) mahiyetinde büyükçe birer niş vardır (Res. 14). Her ikisinin de yarım kubbeleri ve kubbe çerçeveleri hendesî motiflerle müzeyyendir. Burada, fevkalâde, ölçülü bir şekilde işlenmiş örgü motifini görüyoruz. Mescidin Batı duvarına, şakulî ve yanları şivli olmak üzere, iki ışık menfezi-pencere açılmıştır. Bugün bunlardan biri büyütülmüş ve kapı haline getirilmiştir. Mescit hanın, her haliyle, şekli aslisini muhafaza eden ince bir bölümünü teşkil etmektedir. Portalın doğusundaki hancı odası çok harap durumdadır. Bu da kapı geçidine amut olarak tonozlanmıştır. Kapısı, mescidin-kinin aksine, avluya açılmaktadır.

Hanın en harap kısmı avlunun Kuzey ve Doğu yönleridir. Burada, yerinde yaptığımız araştırmalar neticesinde avlunun Kuzey cephesi, yani, portalin karşısına düşen kısmının 6 taş ayağın üzerine basan sivri kemerli, tonozlu, avluya açık revaklar halinde olduğunu öğrendik ve plânımıza da o şekilde işledik. Avlunun tamamen yıkılmış olan Batı cephesinin Güney batı köşesinde kapı geçidine paralel olarak tonozlanmış küçük bir kısım korunmuştur¹¹. Bu kalıntı uzun yönde

¹¹ K. Erdmann, Res. 5.

de avluya açık revakların veya kapalı odaların bulunduğu işaret etmektedir. Avlunun içine ve mescidin Kuzey duvarına bağlanmış durumda inşa edilmiş olan ve dama çıkışı temin eden taş merdivenin duvar içindeki basamak izleri, bugün dahi, bellidir (Res. 9).

Dışarıya doğru çıkıntılı ahır kapısı, üzengilerinde sola müteveccih iki arslan kabartmasına bastırılmış, kaşlı kemer şeklindedir (Res. 9-10). Bu kapıda mihrabiye yoktur. Yan söveleri, kemer ayakları şeklinde, düz olarak inşa edilmiştir. Girişin basık kemeri silmeli ayaklara basmaktadır. Dört satırlık mermer kitabe, basık kemerin üstünde ve tetkikini çok güçleştirecek kadar yüksektedir. Kapalı kısımda uzunluğuna 2, enlililiğine 5 sıra halinde tertiplenmiş 10 adet taş ayak vardır. Üç neflidir. Diğerlerinden daha geniş ve daha yüksek tonozlu olan orta nefin sağ ve solundaki birer nef ortadakine muvazi olmak üzere, uzun bir şekilde, tonozlanmıştır. Dört köşeli taşlarla örülmüş olan bu 10 kısa direk ve üstlerindeki 12 sivri kemer nefleri birbirinden ayırır. Kubbesiz olan orta nef tonozu, her direk balâsında görülen ve muntazam silmeli üzengilere basan 5 takviye kemeriyle tutturulmuştur (Res. 11). Yan neflerin tonozları da üzengileri olmayan ikişer takviye kemerlidir. Ahırın Kuzey ve Güney duvarlarının yüksek kısımlarına şakulî ve yanları şivli ikişer pencere açılmıştır¹². Hanın her iki kısmındaki sivri tonozların yalnız üst seviyeleri, Til kervansarayında da gördüğümüz gibi, moloz taşdan yapılmıştır. Bunlardan bir çoğu, bugün dahi, sıvalarını muhafaza etmektedir. Kervansayın her tarafı, içi-dışı, çok düzgün işlenmiş kesme taşlarla kaplıdır. (Res. 11, 15). Esas yapı malzemesini teşkil eden andezitin işlenmesi çok kolaydır. Bunlar arasında gayet az miktarda da olsa, kireçtaşı ve bir kaç tane de bazalt blok görülmektedir. Hanın çevre duvarları dışında, dayanak mahiyetinde çıkıntı teşkil eden dört köşeli kuleleri vardır (Res. 12). Korunan çörtlenleri basit, oyuk taşlar halindedir. Üstü, kara dam tarzında, toprak örtülüdür. Kapalı kısmın Güney duvarındaki iki pencereden birinin üstünde, uzaktan iyice teşhis edemediğimiz bir takım kabartmalar görülmektedir (Res. 12). Ağzıkara Handa olduğu gibi, burada da, bu tipe giren kervansaraylardakinin aksine, kapalı kısmın avlunun soluna yapılmış olmasının sebebinin K. Erdmann'ın da, haklı olarak, işaret ettiği gibi¹³, arazinin vaziyetinde

¹² Plânımızda Güney duvarındaki iki menfez gösterilmemiştir.

¹³ K. Erdmann, s. 10.

aramalıdır. Bina, heyeti umumiyesiyle, 1-1.50 metreye kadar toprağa gömülüdür. İki bölümün birbirine, yani, avlunun kapalı kısma bağlandığı noktalara iyice dikkat edilirse avlulu ön kısmın kapalı ahır kısmına sonradan eklendiği, diğer bir tabirle, önce kapalı kısmın, sonra diğerinin inşa edildiği anlaşılır. Bu iki kısmın inşası arasında, rakamla ifade edilememekle beraber, çok az bir zamanın geçmiş olacağı düşünülebilir.

Kervansarayın ve köprünün kitabelerini Vakıflar Umum Müdürlüğü Arşiv ve Neşriyat Müdürü sayın M. Zeki Oral fotoğraflarına ve yerinde aldığımız kopyalarına dayanarak ve köprü kitabesinin kırık yerlerini de Kadı İzzettin'in elde ettiği vakfiyesindeki elkabı ile tamamlayarak okumuş ve aşağıdaki metinleri tesbit etmiştir. Çalışmalarımızı çok kolaylaştıran meslekdaşımızın bu kıymetli yardımlarına müteşekkirimiz. Han dört satırlık şu kitabeye

- 1 - عمر بعمارة هذالخان المبارك في ايام دولت السلطان الاعظم
غياث الدنيا والدين
- 2 - ابو الفتح كيخسرو بن قلع ارسلان ناصر امير المؤمنين على يد العبد
الضعيف المحتاج الى
- 3 - رحمة الله تعالى جبرائيل بن جاجا احسن الله عاقبة في الدنيا
[وحسنة] في الاخره
- 4 - في التاريخ شهر المحرم المفتح سنه سبع وستين وستمايه

göre, Anadolu Selçukîlerinden IV. Kılıç Arslan oğlu III. Keyhusrev zamanında Kırşehir emiri ve Selçuk vezirlerinin nüfuzlarından olan Bahaeddin Cacabey oğlu Nureddin Cebrail bey tarafından 667 yılının Muharrem ayında yapılmıştır. Avlulu kısmın da aynı vali tarafından yaptırılmış olması, hakikata en yakın bir ihtimaldir¹⁴. Bu yeni kitabe ile Kırşehir valisi Nureddin Cebrail ibni Caca tarafından bina edilmiş çok mühim bir Selçuklu abidesini de tanınıyoruz.

¹⁴ Bilindiği gibi, Kesik Köprü kervansarayını yaptıran valinin Kırşehir'de de bir medresesi ve türbesi vardır (Ali Saim Ülgen, Kırşehirde Türk Eserleri, Vakıflar Dergisi II, 1942 s. 254-256; W. Ruben, Belleten 44, s. 606 ve Aydın Sayılı, Belleten 44, s. 673).

Kervansarayaya 300 metre mesafedeki köprü, Anadolu'daki Selçuklu köprülerinin en monümentallerinden biridir¹⁵. 13. Sivri kemerlidir (Res. 16). Ayakları sağlam buzkıranlarla / mahmuzlarla takviyelidir. Üç satırlık büyük mermer kitabesi, köprü üstünde hususî surette hazırlanmış taş kaideye basan bir mermer çerçeve içine yerleştirilmişse de, sonradan nehire düşmüştür (Res. 17-18). Biz kitabeyi nehirin hemen kenarında bulduk. Bu kitabeye

1 — رسم بعمارة هذه القنطرة المباركة في [ايام الانخان (!) . . .] السلطان
الاعظم عزالدنيا والدين ابي الفتح كيكائوس بن كيخسرو برهان امير المؤمنين
اعلى الله شأنه

2 — [1] لمولى ال[ص]احب الاعظم الاتابك المعظم [ناظم] مصالح العالم
[ناصر الانام زبدة الايام عزالدين ابوالمعالى محمد ظهير آل سلجوقى
وامير المؤمنين

3 — [1] عز الله نصره واعلى قدره فى شهور سنه سته واربعين وستايه
حامداً لله ومصلياً على نبيه [محمد] واله وسلم تسليماً كثيراً

göre köprü, II. Keyhusrev oğlu II. Keykâvus'un birinci defa saltanatı (644-647) zamanında Sahibi olan Kadı İzzettin Mehmet tarafından 646 yılında yaptırılmıştır. Buna göre, kervansaraydan daha eskidir¹⁶. K. Bittel, haklı olarak, Kesik Köprü ve kervansarayının Aksaray'dan Kırşehir'e giden yol üstünde bulunduğunu yazmakta, fakat Aksaray istikametinde ikinci bir kervansarayın bilinmediğini de sözlerine ilâve etmektedir¹⁷. Biz ileride Kesik Köprü-Aksaray arasını, ayrıca, tetkik edeceğiz.

Han Camii (Plân: 3; Res. 19-23):

A. Gabriel eserinin Kayseri âbidelerini içine alan ilk cildinde *khan djamii* dediği 33 numaralı âbideyi neşretmek imkanını bu-

¹⁵ 1. ci nota bakınız.

¹⁶ Sayın M. Zeki Oral bize Kadı İzzettin Mehmed'e ait bundan başka bir kitabeye raslanmadığını, yalnız Konya'da camii, türbesi ve camie ait vakfiyesi bulunduğunu, ve Kadı İzzettin'in İlhanilerden Bayçu ile Konya-Aksaray arasındaki Alaeddin kervansarayını mevkiinde yapılan harpte şehit düştüğünü, lütfen, bildirdi.

¹⁷ Studien s. 42.

lamamıştı¹⁸. Esasında tipik bir Selçuklu hanı olan bu âbidenin bugün bir kısmı yün deposu, bir kısmı yol, geri kalanı da cami olarak kullanılmaktadır. Uzun zamandanberi üstünde durduğumuz bu âbideyi, kapalı kısmına giremediğimizden ve dört tarafını da kesif bir şekilde evlerle kaplı olmasından dolayı, tetkik edemedik. 1957 Yazında şehirden hava meydanına ve Talas'a giden ana caddenin genişletilmesi ve imar hareketleri sebebiyle bir çok evlerin yıkılması aynı caddenin sağında bulunan hanın ve çevresinin açılmasını, temizlenmesini sağlamıştır (Res. 19). Han, henüz, bir yol ve içine girilmesine mani teşkil eden bir depo olmaktan kurtarılamamıştır. Buna rağmen, biz eseri istenildiği şekilde incelemiş bulunuyoruz. Bu tetkikatımız esnasında hanın yalnız cami kısmının içi ve dışı tamir edilmekte idi. Hanı Anadolu Selçuklu kervansaraylarını, sistemli şekilde, tetkik etmekte olan K. Erdmann'da görmüş, kısaca, tasvir etmiş ve iki güzel fotoğrafını yayınlamıştır¹⁹. Han, yalnız, kapalı kısımdan ibarettir. Portalın bulunduğu cephede dört ayağa basan ve birbirinden kemerlerle ayrılan, üstleri tonozlu, öne açık revaklar şeklinde, beş gözlü bir kısım vardır (Res. 21-22). Bunlardan kapı karşısına raslayan orta tonoz, diğerlerinden daha yüksektir. K. Erdmann, haklı olarak, bu tertibin yollar üzerindeki kervansaraylarda görülmediğini ifade etmiştir²⁰. Hanın basık kemerli, mimarî dekoru olmayan kapısı orta göze açılmıştır (Res. 22). Camiin mihrabı, halen, kapatılmakta olan bu kapıya yerleştirilmektedir. Revaklı kısmın, bir tanesi kapı şeklinde kullanılmakta olan dört penceresi sonradan açılmıştır. İçinde enliliğine 4, uzunluğuna 6 sıra halinde tertiplenmiş 24 adet taş ayak vardır. Kapı mihrabı üzerindeki uzun tonozlu orta nefin sağ ve solundaki ikişer nef, ilkinde amut olmak üzere, tonozlanmışlardır. Bunlar iki cephede yedişer hücrelidir; ve birbirlerinden murabbaî direkler ve kemerlerle ayrılmışlardır (Res. 23). Kademeli tonozlarla örtülen orta nef, diğerlerinden daha yüksektir (Res. 20). Orta nefin bu yüksek tonozlu kısımları giriş kapısının üstünde ve bugün camii diğer kısımdan ayıran divarın arkasına, yani, ortaya isabet etmektedir. Orta nefin, plânlarımızda

¹⁸ *Gabriel I*, 1931, s. 17, Res. 2.

¹⁹ *Beobachtungen auf einer Reise in Zentralanatolien im Juli 1953* (Archäologischer Anzeiger 69, 1954 s. 169, Res. 8-9).

²⁰ *K. Erdmann*, *Beobachtungen*, s. 609.

Res. 2

Res. 1

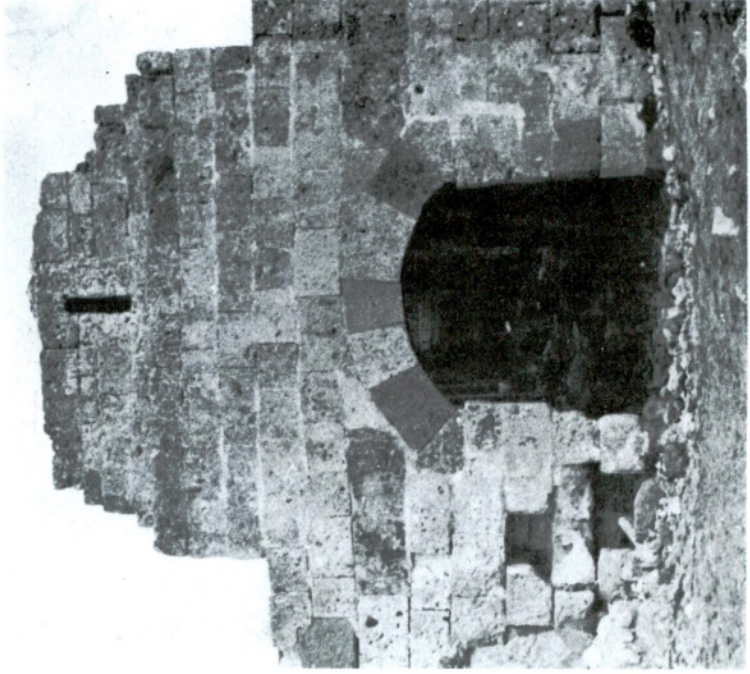
1

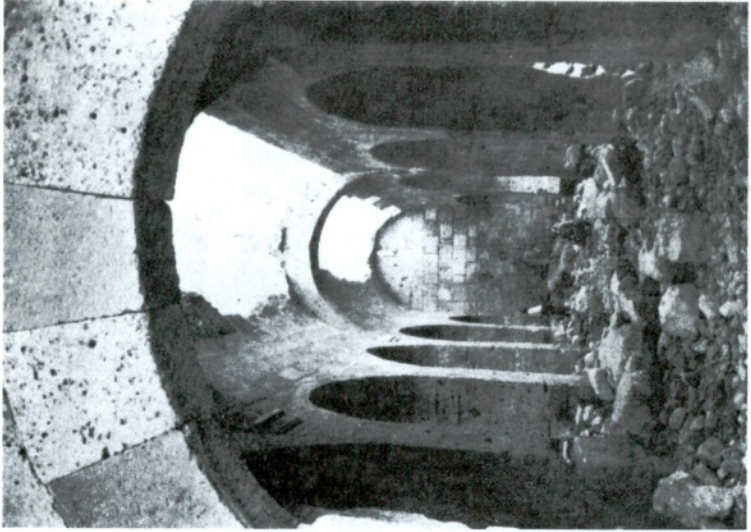
2

3

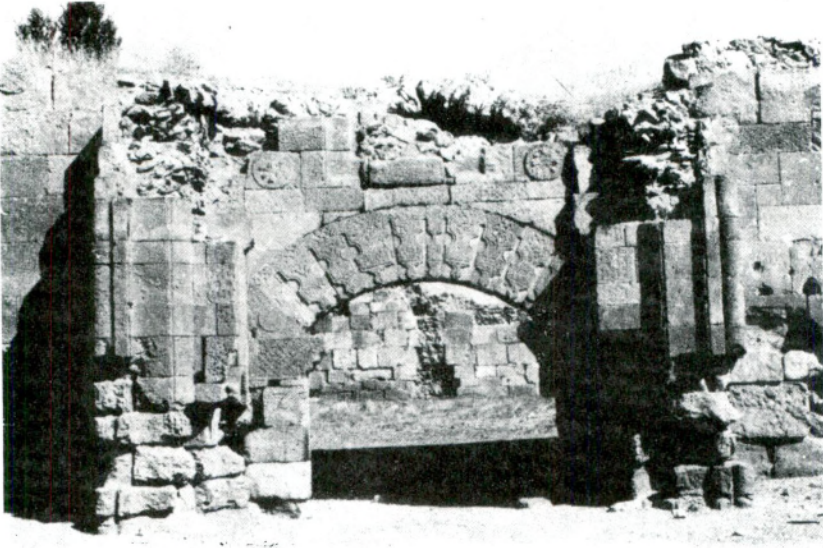
5

4

6

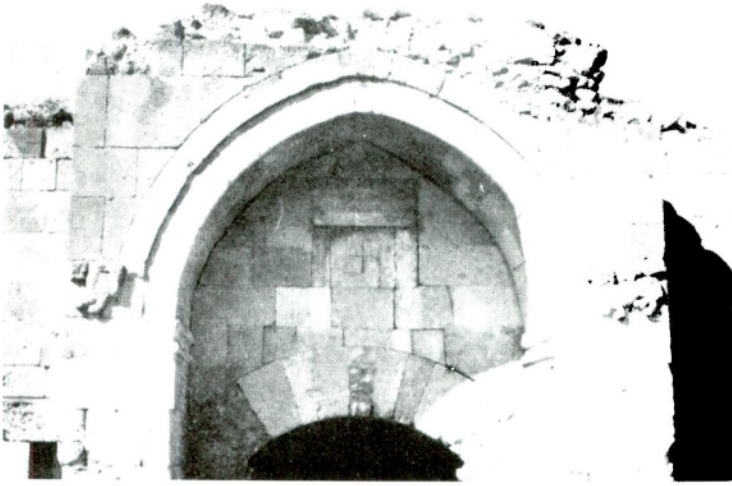
7

8

9

10

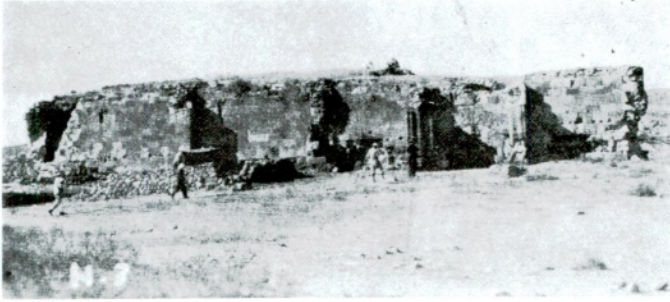
11

13

14

15

16

17

18

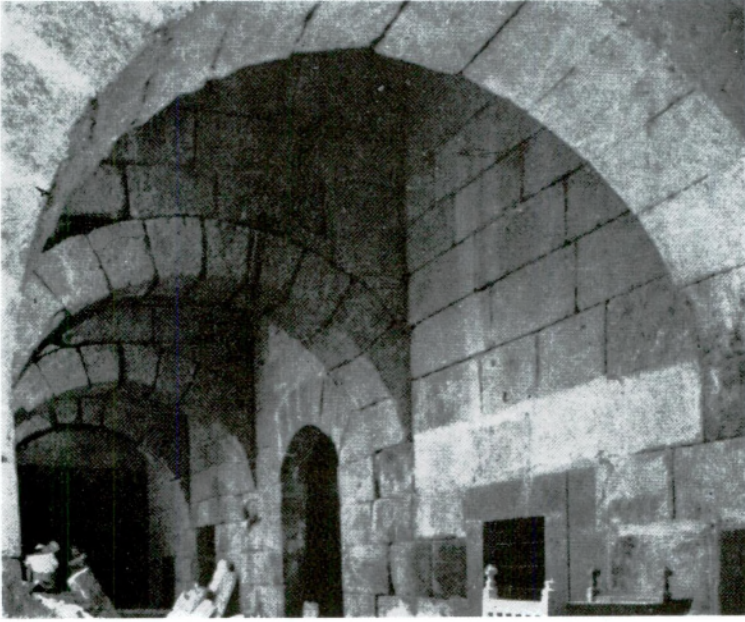
19

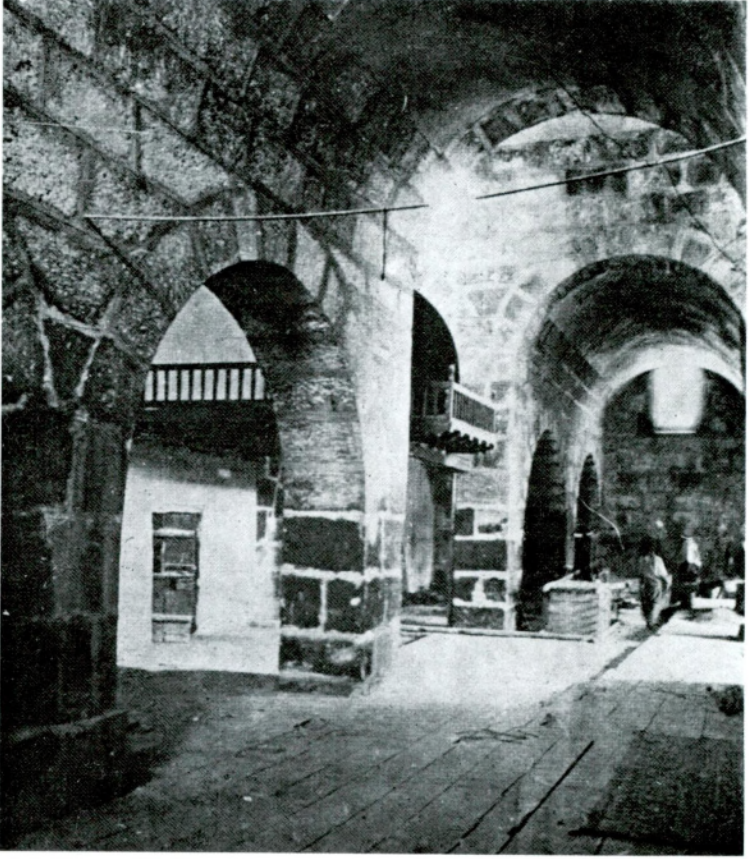
20

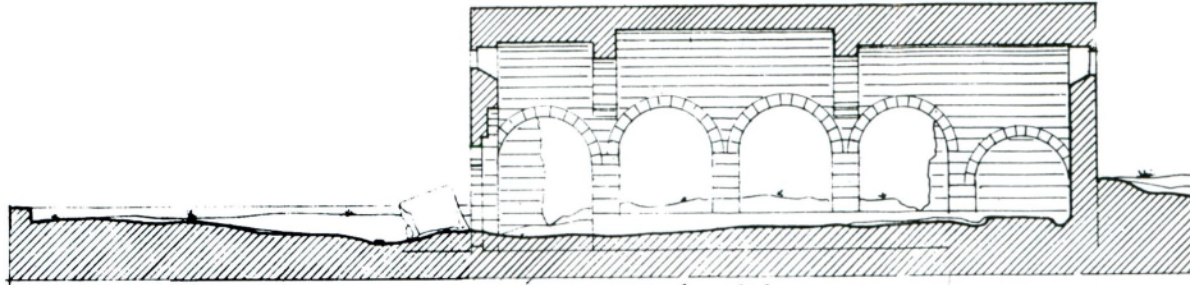
21

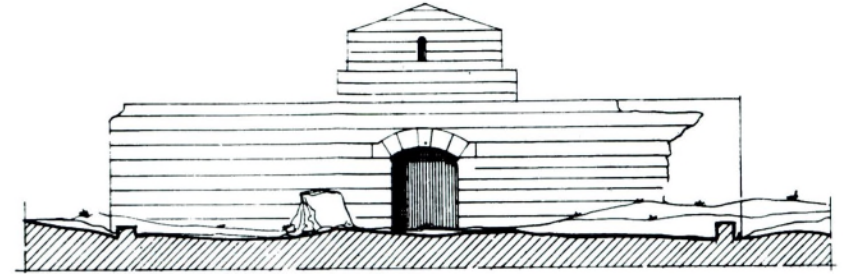
22

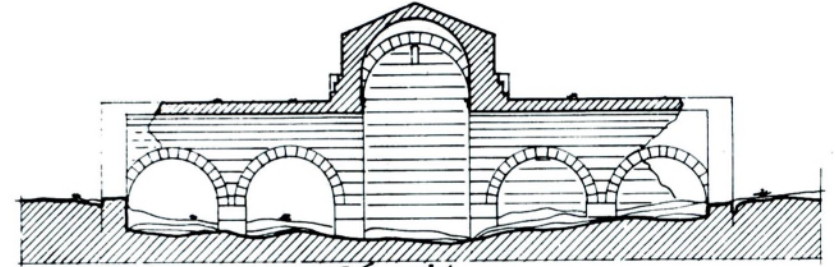
Dolay Hamı "Fıl Hamı, Kayseri

A-A KESİTİ

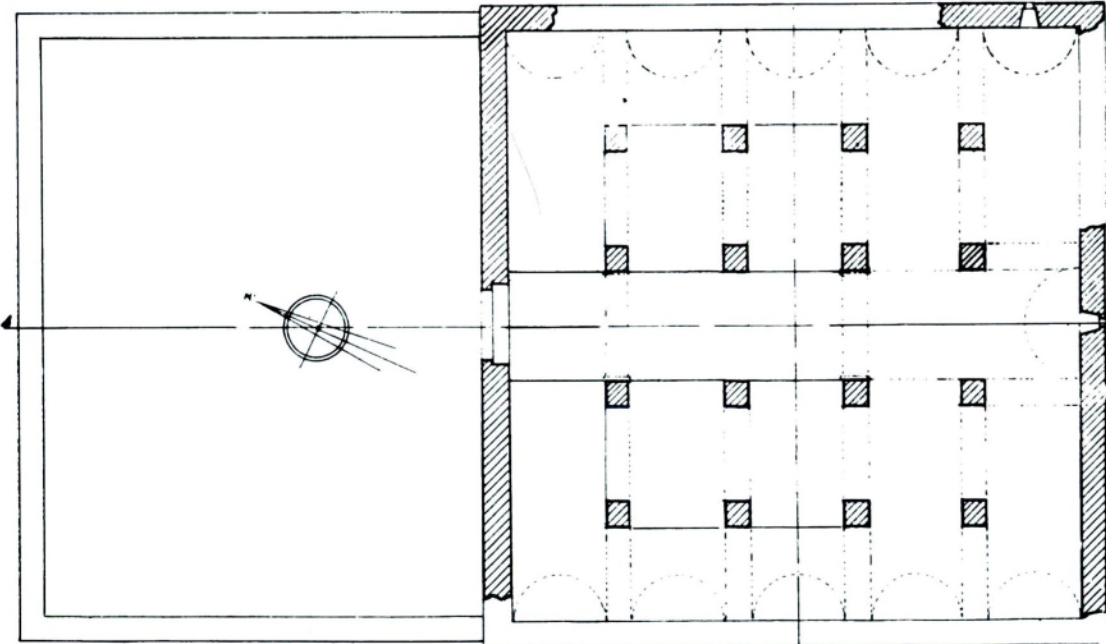
ÖN CEPHE

3-3 KESİTİ

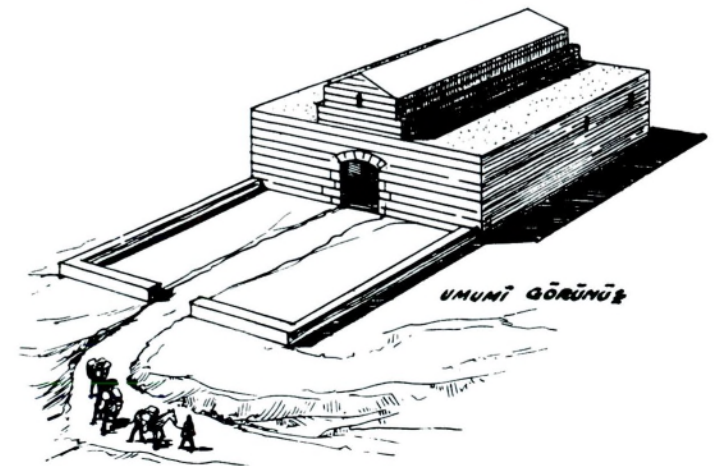

M. AKOK
1938

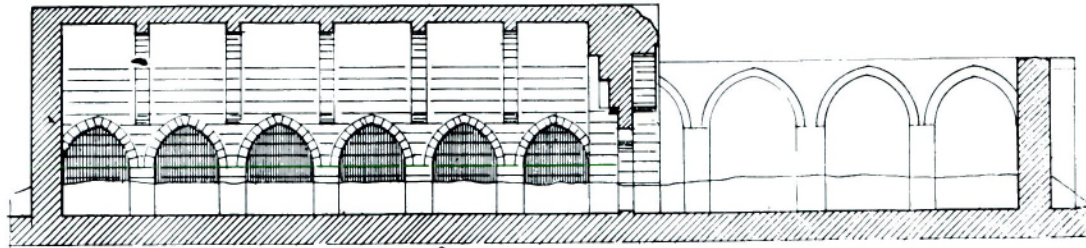
PLAN

5

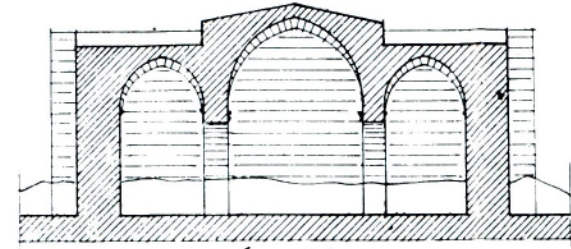
UMUMİ GÖRÜNÜŞ

Kesik Köprü Kervansarayı - Kırşehir.

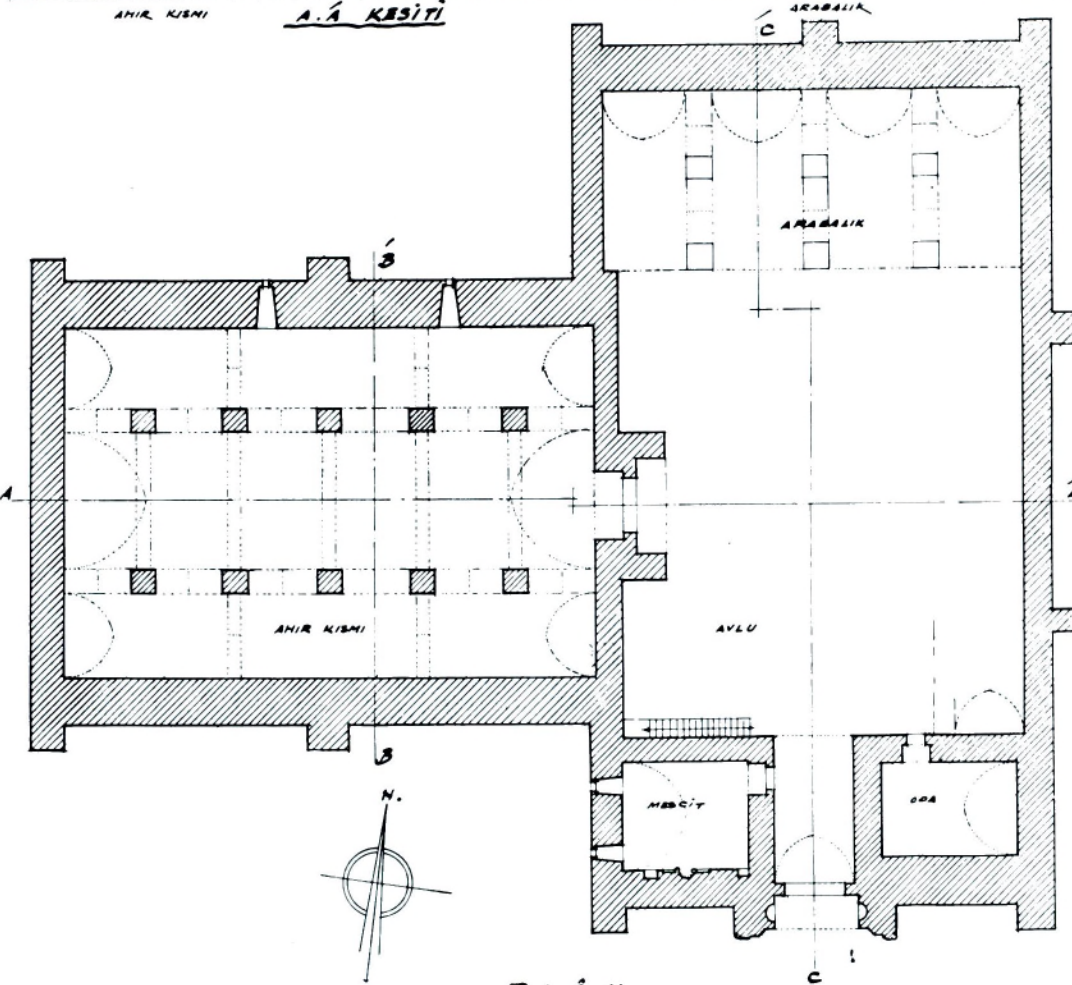

AHIR KISMI

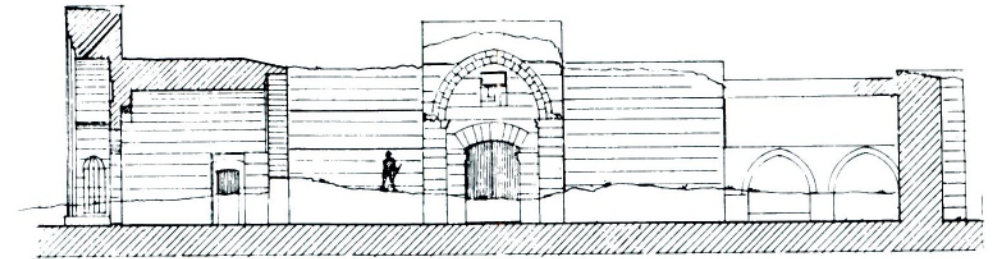
A-A KESİTİ

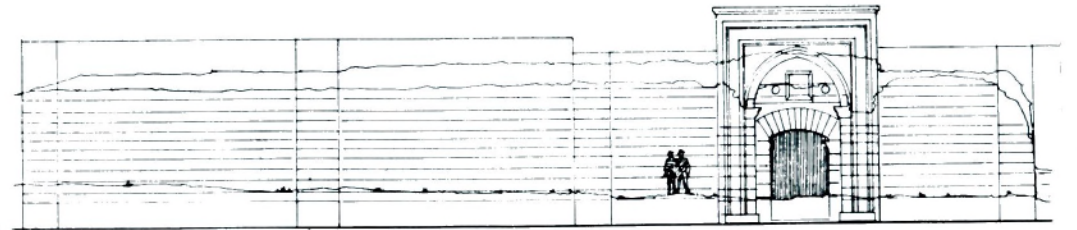
3-3 KESİTİ

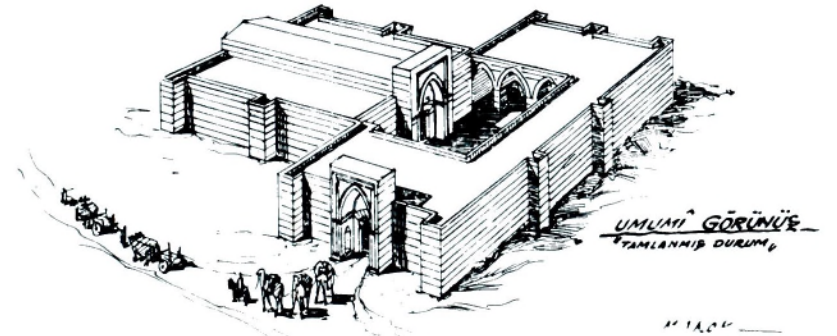
PLÂN

C-C KESİTİ

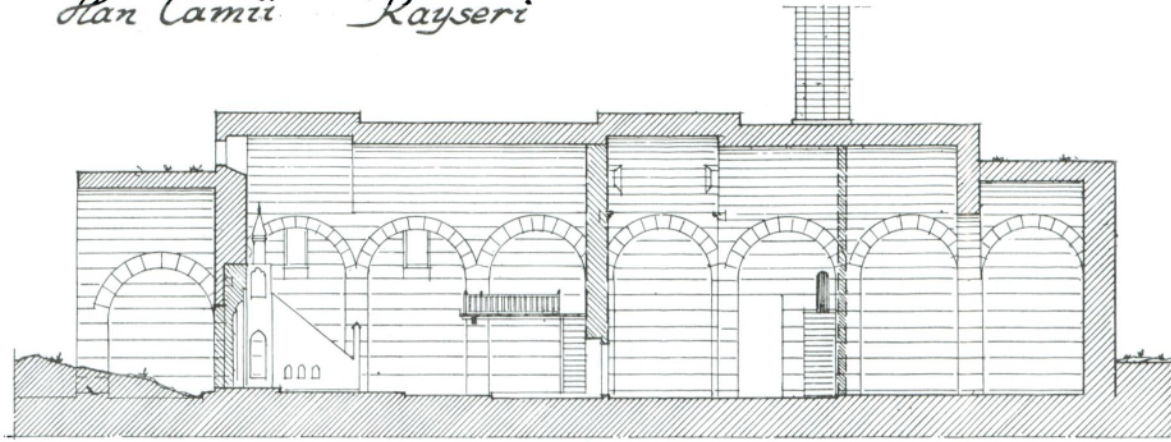
GÜNEY CEFHESİ

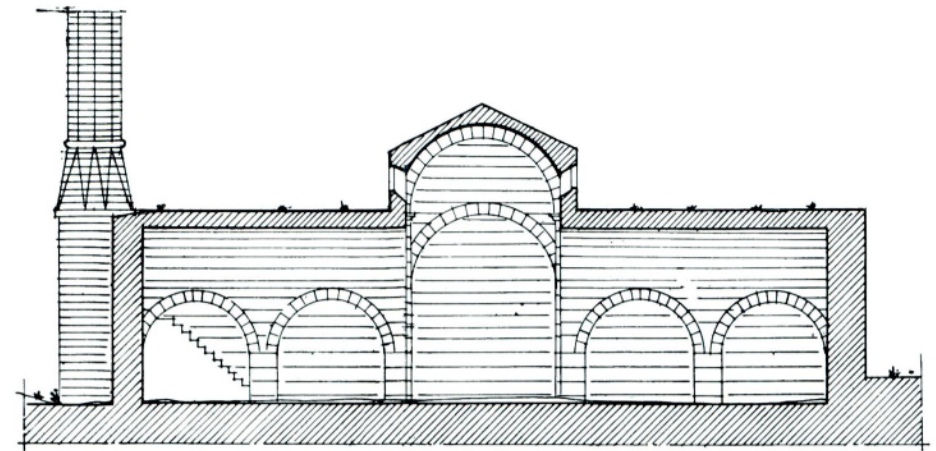
UMUMİ GÖRÜNÜŞ
YANLIŞ DURUM

1/100

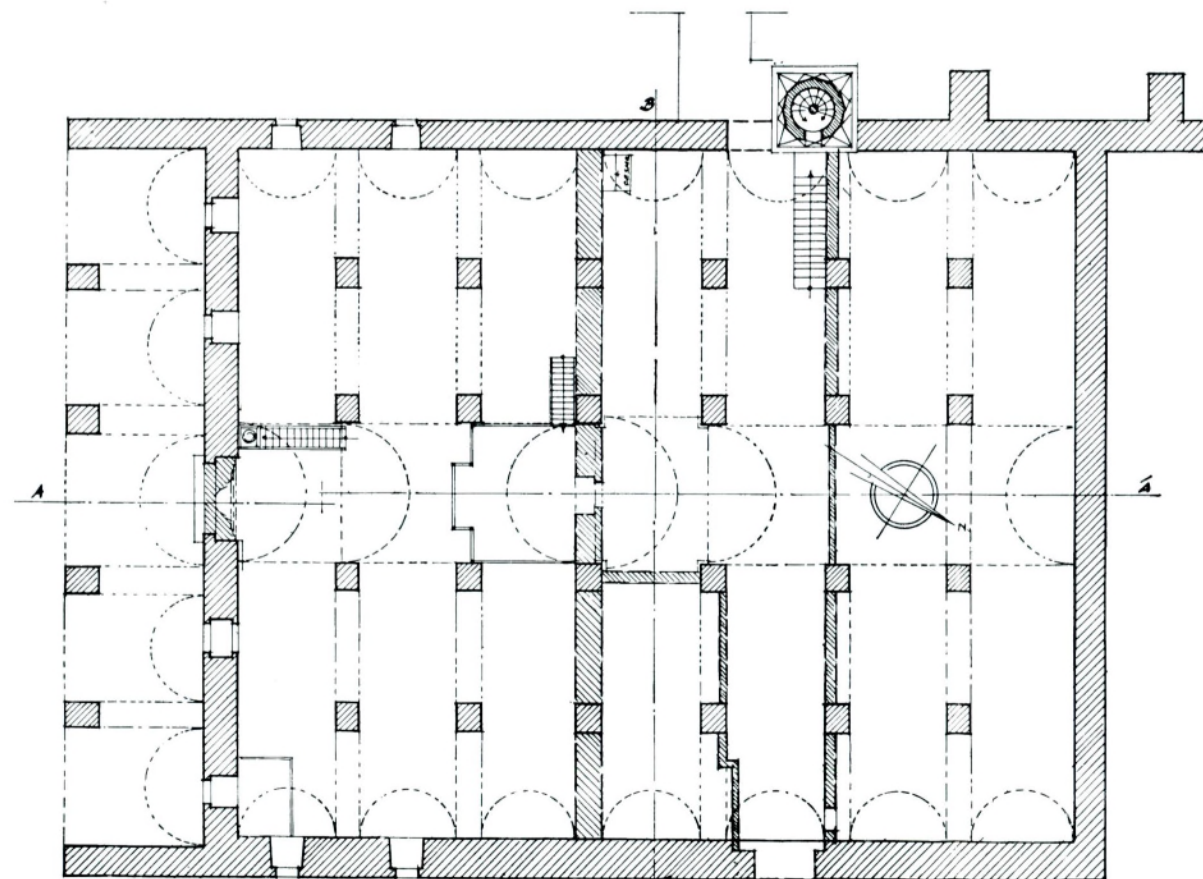
Han Camii Kayseri

A.A KESİTİ

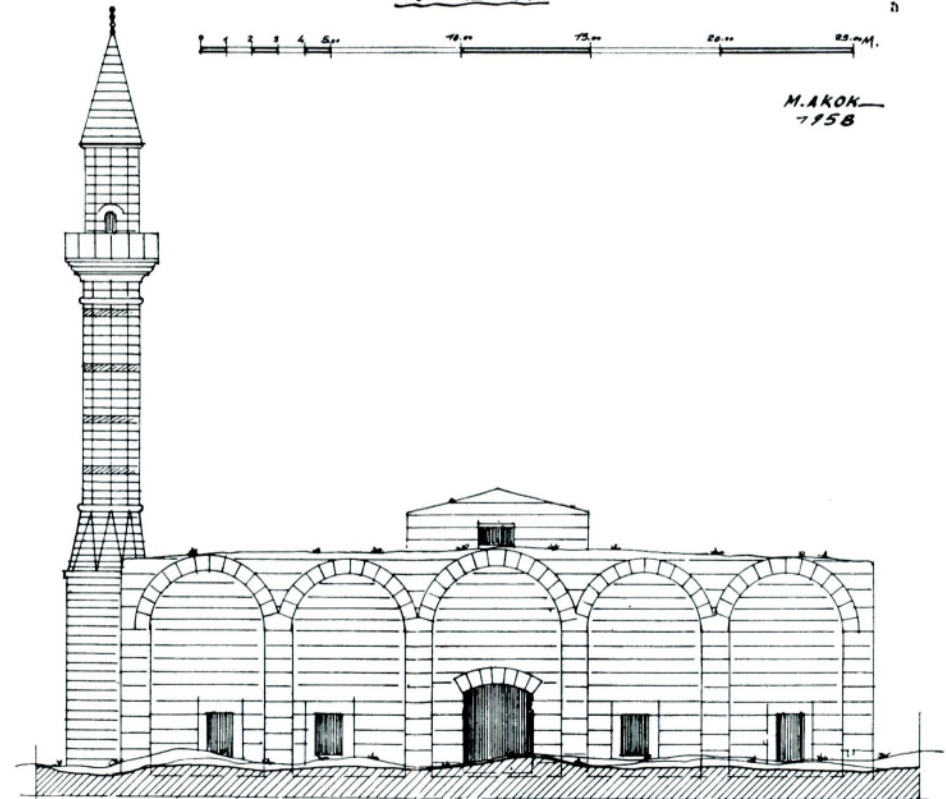
B.B KESİTİ

PLÂN

M.AKOK
1958

ÇEPHE

gösterildiği şekilde, kademeli tonozlarla örtülü olması, han camiinin hususiyetidir. Orta tonoz kubbesiz, fakat 6 pencerelidir. Bu da hanın mühim bir hususiyetini teşkil eder. Hanın cami olarak kullanılan kısmındaki pencereler ve ortasından geçen yolun iki ağzındaki yan kapılar sonradan açılmıştır. Binanın içi ve dışı iyi yontulmuş, çok iri kesme taşlarla kaplıdır (Res. 20, 23). Üstü toprak örtülüdür. Esas malzeme yumuşak andezittir; bazalta çok ender raslanmaktadır. Tonozların yüksek kısımları, burada da adi taştan yapılmış olup, üstleri sıvanmıştır. Cami olarak kullanılmağa başlandıktan sonra, içinden geçen bugünkü yolun bir kenarına minare, binanın içine de merdiven inşa olunmuştur. Hanın Batı divarı Kuzeye-şehre doğru 3.5 m. kadar uzamış ve her hangi bir binaya bağlanmaksızın kesilmiştir. Bu çıkıntı ve minarenin kuzeyindeki beden divarı kısmı mustatîlî iki büyük kule ile takviye edilmiştir.

Han, kitablesiz olmasına rağmen, yukarıda izah ettiğimiz bütün hususiyetleriyle tipik bir Selçuklu eseridir. Onu, K. Erdmann'ın da işaret ettiği gibi²¹, teknik, plân ve üslup bakımından, 13. Yüz yılın avlusuz Selçuklu kervansaraylarından ayırmak mümkün değildir. Selçuklu şehrinin hemen dışına inşa edilmiş olan bu han şehir kapıları kapandıktan sonra gelen kervanların barınmasına mahsustur. Han camii, bu manası bakımından da, üstünde dikkatle durulmağa değer bir eserdir²².

²¹ K. Erdmann, Beobachtungen, s. 69.

²² Bu makale baskıda iken, Doçent Dr. A. Temir'in Nur el-Din Caca'nın 1272 tarihli Arapça-Moğolca vakfiyelerini neşre hazırladığını öğrendik. Müellif bize, vakfiyelerde Kesik Köprü adının geçmediğini, yalnız K₁ (Kırşehir) nüshasının 35. satırındaki طرطلو كو برو (Tı-tıklı Köprü) nün Kesik Köprü ile ilgili olmasının kuvvetle muhtemel görüldüğünü, lütfen, bildirdi.

THE POEMS OF THE TURKISH PEOPLE, WHO RULED IN NORTHERN CHINA IN 4-5 TH CENTURIES A. D.

By

Dr. MUHADDERE N. ÖZERDİM

INTRODUCTION

After the third century A. D., China became separated into two distinct political and cultural divisions i. e. the Northern and Southern. In Northern China (Shansi, Shensi, Hopei) certain Turkish people, Tibetans and Hsien-pis were ruling; whereas in the south one Chinese clique after another seized power, so that dynasty followed dynasty until 580, and then an united China came into existence.

The Northern people especially Turks, developed a new culture by fusing their indigenous culture with the ancient Chinese culture. But however, they could not help submitting to Chinese civilization. On the other hand the Chinese were not entirely indifferent towards these foreign culture, and they borrowed certain elements. This was largely due to the fact that high literary standard during the reign of the Han dynasty was later on, lost through wars and invasions. The Chinese culture which lost its vitality, could resist the culture of invading people and thus had to carry on a precarious existence until the T'ang dynasty.

This period of upheavals due to political disintegration left its mark on the literature of that time and in consequence no great work was created. This political division caused the literature of the North to be different from that of the south.

Nothing however, has been written about the literary work of these Northern people¹. Chinese sources provide us with the text of "Hu" poems which are the only literary documents we have about these people². These poems which are referred to as Northern verse in Chinese literature were written by Turkish people (T'o-pa) who ruled in northern China in fourth and fifth centuries. A. D.

Having collected these poems from Chinese sources I have made an analytical study of them, and tried to show their influence on Chinese literature. The existence

¹ It is not mentioned about the poems of the Northern people in the works such as :

H. A. Giles : A History of Chinese literature. London, 1901.

W. Grube : Geschichte der Chinesischen Literatur. Leipzig, 1902.

H. A. Giles : Gems of Chinese literature. Shanghai, 1923.

R. Wilhelm : Die Chinesische Literatur. Postdam, 1926.

² See, for "Hu" poems;

Yüeh-fu shih-chi:chap. 21, p. 211-212 a b;

chap. 25, p. 231-236 a b';

chap. 79, p. 541;

chap. 86, p. 589.

ting Chinese sources are limited and the information they provide us is insufficient. We shall, however, endeavor to understand from these poems, the characteristic features of the inner world of these people.

Before dealing with the Northern-literature I wish, for comparison to say a few things about the Southern-literature.

As far as artistic qualities are concerned the southern literature, was richer than and superior to the Northern-literature. But its on the whole devoid of feelings and rather artificial. Symetry, paralellism and alliteration, seem to have been their main literary concern. Every word was subjected to strict scrutiny and often the most esoteric ones preferred. Consequently, the language was deprived of its original delicacy of meaning and when translated into a foreign language, it often produced a monotonous effect.

The Sung period (420-471) was the greatest in all that history and, Ho Sun, Fan Yün, Hsien Yün-lin, Yen Yen-chih, Pao Chao, Hsien Chao are the most famous poets. In the reign of Linag Wu-ti a new movement begins to show itself in poetry. In this period the emperors themselves wrote poetry. Their favourite being, "the five word meter scheme" and Yüeh-fu. They wrote mostly short verses, and most of which consisted of twenty words and four lines.

Side by side with this kind of poetry, flourished folk poetry. Most of the folk poetry is to be found in the Yüeh-fu. These are lyrics of the present Kiangsu provinces. Among the Tzu-yen (child and night) lyrics are the most exquisite. The characteristic trait of these lyrics being that they are love poetry, sentimental and recited by women. They are first recited and then music accompanies them.

Besides poetry, other branches of literature such as, history, formal writings, essays, translations, petition, criticism, legislations and ordinances have also developed greatly.

Northern - literature : While the southern-literature developed itself within its own boundaries, in the North quite a different kind of literature, calling itself Northern-poetry came into being. The simplicity and naturalness of sentiment, their power of passion and heroic feelings mark these poems.

For a long time these poems were kept in obscurity, they came into light with the help of the, "History of literature, the so called" *Pai-hua wen-hsüeh-shih*", produced under the auspices of Dr. Hu Shih. We often come across these poems in the Yüeh-fu and in the lyrics accompanied by flute, in the reign of Liang³.

In the Yüeh-fu, it is reported that, these poems were 66 in number, but most of them have been lost⁴. I myself found only 24 poems, besides these, found also 9 poems composed by Chinese poets in the same style. And also 2 "Ts'ih-lo" and one "salt song".

³ See, *Yüeh-fu shih-chi* : Chap.21, P. 211-212 a-b.
 — —. 25, P. 213-236 a-b.
 — —. 79, P. 541 a-b.
 — —. 86, P. 589 a-b.

⁴ See, *ibid* : Chap : 21, P. 211 b.

Among these it is notable to record that one Mu-lan tsih (Mu-lan song) is a very important poem.⁵

During the Han dynasty all these songs are called "Heng-ch'ui" later on they were called Ku-ch'ui. They fall into two groups⁶.

I. Ku-ch'ui group : played by flute and reed. It was used on the way, when the emperor took a journey and at the palace Ceremonies. During the reign of HanWu-ti this music was only allowed to be played by the seven governors of the seven provinces.

II. The Heng-ch'ui group : Played by horns. The horn being a musical instrument, similar to that used by Hsiung-nus.

Chang Ch'ien brought some songs from Hsi-liang, when he returned from his western expedition. But only one, Mo-ho-tou-lo left. This song played by flute, and not Chinese. It is said that Lui Yen-nien (a poet who lived during the Han dynasty) changed all these songs, and made 28 various songs. The empor wanted to use these as a military music. Afterwards this music was allowed to be played to the frontier generals as symbols of honour. Later songs for the big horn were also composed⁷.

The Liang period (502-556) Heng-ch'ui songs, played by drum and horn, fall into two groups⁸:

I. Chi-yü group (cannot be translated) : Has 36 songs.

II. Ko-ku group (cannot be translated) : Has 30 songs.

So there are altogether 66 songs.

These Heng-ch'ui songs have been also used in Sui dynasty. There are 4 groups⁹. I. Wang-ku group (Wang cannot be translated. Ku, is drum) :

This group used wang-ku, metal gong, big drum, small drum, long horn, horn and big horn. There are 15 songs for the big drum, 9 songs for the small drum, 7 for the big horn.

II. Nao-ku group (small bell and drum) :

The musical instruments are, drum, flute and reed. There are 12 songs in this group.

III. Ta Heng-ch'ui group (Big Heng-ch'ui) :

Horn, drum, flute, reed, pi-li, Chia (hu-chia, made, of reed), t'ao-p'i-pi-li are the musical instruments used. There are 29 songs.

IV. Hsiao Heng-ch'ui group (Küçük Heng-ch'ui) :

Musical instuments are, the horn, flute, reed, pi-li, chia, t'ao-p'i-pi-li. There are only 12 songs in this group.

During the T'ang dynasty, these had been used at the capital for the imperial ceremonies and for military training. They are 4 groups¹⁰.

⁵ see, *ibid* : Chap : 25, P. 231-236 a-b.

— —.79, .P. 541 a-b.

— —. 86, P. 589 b.

⁶ - ⁷ see, *ibid* : Chap : 21, P. 211 a.

⁸ See Yüeh-fu shih-chi : chap. 21, p. 211 b.

⁹ See *ibid* : chap 21, P. 211 b.

¹⁰ See *ibid* : chap. 21, p. 211 b-212 a.

I. Ku-ch'ui group (Drum and flute) :

The musical instruments are like that of the group of Wang-ku of the Sui dynasty. But there is no big horn. The songs in this group have ten varieties and some of them are for cavalaries. There are 15 songs for big drum, 9 for small drum and no songs for metal gong.

II. Yü-pao group (cannot be translated) :

The musical instruments are like that of the Sui dynasty. There are 18 songs in this group.

III. Nao-ch'ui group (small bell, used in the army) :

This group also is like that of the Sui dynasty. Altogether there are 7 songs.

IV. Ta Heng -ch'ui group (Big Heng-ch'ui) :

The musical instruments are like that of the Sui dynasty. And there are 24 songs.

V. Hsiao Heng-ch'ui group (small Heng-ch'ui) :

The musical instruments are like that of the Sui dynasty. No songs.

Some musical instruments as we have seen in these groups are the Hsiung-nu's musical instruments. These are ¹¹:

Pi-li : This is a Hsiung-nu musical instrument and made of bamboo or rushes. It is used for military music and also played for sad songs. It has nine holes and looks like the Hu-chia.

Hu-chia : This is also a Hun music instrument. Half of it is narrow and the other half in large and short. It plays melencoly songs. In Korea, Kansu and Shansi it is still used as an instrument in military music.

P'i-p'a : The origin of this instrument came from Northern-barbarian tribes. They play it on horse back.

After the Eastern-Chin (420) dynasty the official Chinese music no longer existed. Even the T'o-pa made a turn on their ancestral music and began to use the Huns and central Asiatic music. This music also is played on horse back. The musical instruments are the Hu-chia pi-li, flute, reed. We call this musical group "Music of horn". Because all instruments were made of bull horn. Beside this, there was also a double horn which take its origin from Turkistan ¹².

Beside these music groups in China, there was also Kucha music, which came to China with invasion of Kucha by general Lu Kuang. It had 15 kinds of musical instruments. These were P'i-p'a, k'ung-hou (has 25 strings) org, flute, reed, pi-li and drum. 20 musicians made an orchestra ¹³. This music ceased after general Lu Kuang's reign and revived in the T'o-pa's time ¹⁴.

Hsi-liang (in Kansu) music began with the invasion of the western part of Huang-ho by Tai Wu-ti (420). This continued in the Chou and T'o-pa period. And it was popular in the Sui dynasty. Musical instruments were p'i-p'a, k'ung-hou, drum, flute and reed ¹⁵.

¹¹ See, for the musical instruments, Ts'ih-yüan: Vol. II. p. 23. 3; Vol. II. p. 33, 2. Vol. II. p. 155, 3.

¹² See, Yüeh-fu shih-chi : chap. 21, p. 211 a.

¹³ TPYL : No. 83, chap. 567, P 7 a b.

¹⁴ TPYL : No. 83, chap. 567, P. 9 a.

¹⁵ TPYL : No. 83. chap. 569. P. 2 a.

Kashgar (Su-le) music began in Chou dynasty (600). The musical instruments were the K'ung-hou, p'i-p'a, flute, reed, drum and pi-li 12. musicians made an orchestra¹⁶.

Sogdian (Kan-k'ou, Kan-chü) music also began in the Chou dynasty during the reign of Wen-ti who got married a Northren Barbarian princess. There were 4 kinds of musical instruments. and the orchestra had 7. musicians¹⁷.

The First Part
" P o e m s "

And the analysis of these poems

The Liang period (502-557 A.D.) Heng-ch'ui songs played by drum and horn¹⁸

The Chi-yü group : Poems written during wars.

(No title)

(chap 25, P. 231 b)

The young man wishes to be strong,
No need to have relations with friends.
Kites flying towards the sky,
A flock of sparrows going towards see waves, in pairs.

Horses have been left free on the large pasture,
Grass is fine, horses are well-fed.
Shields and iron armours,
The spears are adorned with pheasant tails¹⁹.

If those going before look at those coming behind
Would see that their iron armours are on the same level.
If those in front see those behind,
Would see that the tops of their iron swords are on the same level.

What a poor fellow he is!
Comes out of the door and feels sorry for the dead, lying on the ground.
Corpses rotten in the narrow Valley,
There is nobody to take away the white bones.

This is a poem of four stanzas. As each line consists of five words, it belongs to the group of "poems of the five words meter",

As to the rhyming form, it is not regular. Each stanza is rhymed by itself. In the first stanza; the second and the fourth lines are rhymed with the words To and Po, the original form is Ko, In the second stanza; the first and the third lines are rhymed with the words Chung and Tang, the original forms are different. In the third stanza; the second and the fourth lines are rhymed with Tang and Feng and the original form is different. In the fourth stanza; the first and the third lines are rhymed with Ch'ung and Chung, the original form is Tung.

¹⁶ TPYL : No. 83. chap. 567, p. 7 b.

¹⁷ TPYL : No. 83, chap. 567, p. 7 b.

¹⁸ Yüeh-fu shih-chi : chap 25, p. 231-256.

¹⁹ "Pheasant" has been used for many years as the symbol of heroism. A spear or a sword with a pheasant tail on the end represented a strong army. (scen W. Eberhard : Lokal kulturen in alten China. Leiden 1942. p. 93).

This poem describes an army preparing for war. Horses are good and well fed. It is a very strong army. The young fellow watches all these with longing eyes. But later on, he feels very sorry, when he sees the corpses of these soldiers who shed their bloods hoping for a great victory. One could not imagine that such a strong army has possibly defeated. A very sentimental poem, though the style is not so fine. The descriptions are vivid.

Tzu P'ao-pma
(The purple horse)
(chap 25, p. 232 a)

I set a fire, and the weedy field burned,
The wild ducks are flying together in the sky.
The young fellow is going to marry to a widow,
The strong woman is killing him by laughing.

There are trees on the high hills,
The wind is blowing and the leaves are falling.
Some one is going a thousand Li away,
I wonder whether he will be able come back.?

I followed the armies when I was fifteen years old,
I was able to come back when eighty.
O my way back I met some peasants,
I wonder who is there in the house.?

I can see your houses from away,
Cypresses are in rows in the cemetery.
Rabbits are going into their hollow in the village,
Pheasants are flying together towards the masts.

Wheats have grown in the middle of the yard,
Many sun-flowers have grown by the well.
I grind the wheat and prepare food,
"I make soup grinding the sun-flowers.,,

Food and soup have also been cooked at one time,
"I do not know to whom they have been given.,,
"I'am coming out of the door and looking at the east,
Tears are falling down, make my clothes wet. ,,

This poem is in six stanza and it is from the group of "five words meter.,,

As to rhyming form, it is rather irregular. Each stanza is rhymed by itself. In the first stanza; the second and the fourth lines are rhymed with the words Tien and Jen, the original form is different. In the second stanza; the second and fourth lines are rhymed with Ch'u and Chü, the original form is Yü. In the third stanza; the second and the fourth lines are rhymed with Kuei and Shuei, the original form is different. In the fourth stanza; The second and the fourth lines are rhymed with Lei and Fei, the original form is different. In the fifth stanza, we can find no rhyme.

in the sixth stanza; the second and fourth lines are rhymed with Shui and I, the original form is different.

This is a very pathetic poem. The language is simple, but the meaning is very effective. It was written in a delightful and popular style.

I believe the first one and this poem were written in the time of T'o-pa, when wars were too frequent.

Mu-jung Ch'ui
(chap. 25, p. 233 a)

Mu-jung is looking around, climbing up to the wall,
The soldiers of Wu are not there ²⁰.

"I myself must resist them.,,

"I killed the Han soldiers out the wall, without knowing."

Mu-jung is sorry too much, he is very sad,
He prays Buddha, burning some Scents.
He wishes to be like the sparrows on the wall ²¹,
He wishes to fly high, so that he could come out of the wall.

Mu-jung climbs up to the wall and looks out,
But none of the Wu soldirs is there.

"I'm calling my soldiers for help,
How awful and painful these things are!"

This poem is in three stanzas and it is from the group of "poems of five words meter."

Considering its rhyming form, it is regular. In the first stanza; the second and the fourth lines are rhymed with the words An and Han, the original form is Han. In the second stanza; the words Hui and Wai are ryhmed, the original form is Wai. In the third stanza; An and T'an are ryhmed, the original form is Han.

This is a poem of historical value. It tells about Mu-jung Ch'ui who comes from Mu-jung family (Hsien-pi) that founded the "Yen" dynasty in the North-East of China. He has been the general of Fu Chien, from the state of Ch'ien Chin of the Northern-Dynasties. In 582 he commanded an army in a war against the Chinese. He was in friendly terms with Fu Chien. He is a honest, brave and good natured soldiers.

In the Chin annals, it is recorded that the original name of Mu-jung is Ch'ui and his family name is Mu-jung. It was added also that in the eight years of T'ai-yüan (Hsiao Wu-ti, 373-397) he was declared to be the King of Yen ²².

²⁰ The Wu state is in Kiangsu (Southern China). Mu-jung has been Count there. The Wu soldiers were belong to him at that time.

²¹ This is the Wall of the Yeh city in southern Honan. Here Mu-jung was surrounded and defeated in 384-85 by Liu Lao-chih, one of the commanders of Eastern Chin.

²² See, Yüeh-fu shih-chi : chap. 25 p. 233 a.

This poem describes a war that took place 384-85. Though a brave soldier, Mu-jung is too much grieved by the death of his enemies. And he admits that this things (wars) are very painful.

As the main subject in this poem is the Mu-jung, it should have been written during his time or a little later.

This is a lyrical poem. Words are well chosen, the language and the style are carefully worked upon.

The Ko-ku group :

I am plucking off the willow branch
(chap. 25, p. 234 a)

I am riding on a horse, not using a whip,
Turning aside plucking off a willow branch.
I sit, letting my feet hang down, playing my long flute,
Those who travel are dying of sorrow.

I feel myself unhappy, cannot be happy,
Wanting to be your horse's whip,
Wanting to be your arm,
Wanting to sit at your knee, stretching out my feet.

The horses in the pasture have been let free,
I have forgotten to tie the ropes of the horses,
I follow my horses carrying the saddle on my sholder,
How can I catch these horses and to ride.

I see the yellow River in Meng-ching from far away ²³,
Willows are swinging about because of sorrow,
I came from a slave family,
Cannot understand the folk songs of Hans.

A strong lad needs fast going horses,
And horses need a strong master,
I will soon lie under the yellow pastures,
There, male and female separate forever.

This poem is in the group of "poems of five words meter" and the versification is quite regular. In the first stanza; the second and the third lines are rhymed with the words Chih and Ti. the original form is Chih. In the second stanza; the second to fourth lines are rhymed with Pien and Pien. The original form is Hsien. In the third stanza; the second to fourth lines are rhymed with Chi and Chi. The original form is Chih. In the fourth stanza; the second to fourth lines are rhymed with So and Ko. The original form is Ko. In the fifth stanza; the second to fourth lines are rhymed with Erh and Tz'u. The original form is Chih. So the first to third stanza are rhymed in the same way, other are rhymed by themselves.

Its language is simple and written in people's tongue. The style is harmonious soft and sweet. In the first stanza by the "travellers" are the slave families in China

²³ Meng-ching, is a passage on the Yellow River in Honan.

(Honnan). To be away from their country is very difficult for them, and they die for sorrow.

Its date should be rather old. It tells the sad stories of the Hsiung-nu families who were scattered here and there, before the Northern Dynasties had been established. As a result we cannot definitely give date of composition.

(No title)
(chap. 25. p. 233 a)

My elder brother is in the town,
My younger brother is out of the town.
The arrow has no strings,
The arrow has not a bow.

The food is ready,
If you are still alive,
Please come to save me,
Come to save me.

It is in two stanzas. We find here a different kind of versification. Lines consist of six and seven words. In the first stanza, the second and the fourth lines are rhymed with the words Wai and Kuai, the original form is different. In the second stanza; both the modern and old forms of rhyming are different. It is rather similar to the folk-literature patterns.

The language is simple and plain. The style is satirical and sentimental. We cannot give the exact date of its composition, but in my opinion, it should have been written in 400 A. D. when wars were too frequent.

The Chi-yü group :

Lang-yeh-wang
(The king of Lang-yeh)
(chap 25, p. 231 b-232 a)

I got a sword of five chi'h ²¹,
And hung it on the mast in the middle of the room,
I make it shine three times a day,
I tried it on the fifteenth women ²⁵,

Lang-yeh, Lang-yeh again,
The great Lang-yeh, king of the roads.
In the second and third months of the spring,
He wears a shirt and an embroidered waiscoat.

I see the western river from the eastern mountain,

²¹ Ch'ih : 1 Ch'ih is 23. cm. (see T'oung pao, v. 36, p. 2. W. Eberhard : Bemerkungen zu statistischenangaben der Han zeit).

²⁵ "The fifteenth woman" in this poem means the fifteenth child of the family. And Lang-yeh killed her.

Waters are coming down the rocks. ²⁶

The master of the family is dead, his wife wants to get married again,
How miserable the orphan is!

Lang-yeh, Lang-yeh again,

The great Lang, king of the roads.

The deer longs for the long grass and cries²⁷,

Unhappy people return to their village.

The twelve doors of Ch'ang-an²⁸,

The beautiful one is the Kunag-men,

The Wei river is coming down the hills²⁹

It is flowing down the Wei bridge.

Lang-yeh, Lang-yeh again,

The great king of the roads, the king of the dear girl.

In the third and the fourth months of Meng-yang,

I close the shop, and look for a cool place.

The guests trust upon the landlord,

They wish to get hold of the landlord's power,

The wild tiger rests on the great mountain,

And wants that pine trees should grow.

The wild horses have been tied by their manes,

Their bodies seem like dragons from far away,

Who could drive away these horses?

There is only Kuang-ping-kung.

This poem is in six stanzas and it is from group of five words meter. In *Ku-chin yüeh-lu*" (book of old and new music) it is indicated that there should be two more lines as: ³⁰

In the eleventh month of freezing winter,

I am going to my sweetheart and ask for a cold drink.

It is also noted that some editions have been made as: ³¹

Who could drive away these horses?

There is only Kuang-ping kung who could do this.

²⁶ "Rocks" (P'an-yo): It is adopted from Kao-t'an-fu, (written during the first Han dynasty) and from Huai-nan-tzu, (written later) (see, Pei-wen yüen-fu. vol. 5. p. 390).

²⁷ "The deer cries" (Lung-ling): It is found in Shih-ching and in the poems of Su Wu (lived during the Han dynasty). It could have been quoted from them (see, Pei-wen yüen-fu, v. 2. p. 1115, 2).

²⁸ One of the doors in the North-West of Ch'ang-an is Kuang-hua -men. One of the twelve doors mentioned here under the name of Kuang-men, should be this one.

²⁹ The Wei river: A branch of Huang Ho, ending in Kansu,

³⁰ *Ku Chin Yüeh-lu*. was written by the monk Chin-chiang (608 A. D.) (see, catalogue of Sui dynasty, I. 12 A).

The versification is not regular. In the first stanza; the first and the third lines, (Tao-So) in the other seven stanzas, the second and fourth lines are rhymed with each other (wang-Tang; Chien-Lien; Wang-Hsiang; ya-Hsia; Wang-Liang; ch'iang-chiang; Lung-Kung). The original form of rhyming in the second, fourth, sixth and the seventh stanzas is Yang. Those of the others are different.

The title is "the king of Lang-yeh,,. Lang-yeh is the original name of the Eastern part of the province of Shantung. There are eight Lang-yeh kings. It is probable that this one is Chang-sun Fei who reigned in 398 A. D.³².

In the last stanza, Kuang-ping-kung is mentioned. In Chin Annal, it is reported that, he is Yao Pi, the son of Yao Hsing, and the brother of Yao Hung³³. Here, we understand that he belongs to a king family. This poem is a short eulogy written for him. The style of this poem is not harmonious and soft but descriptions are lively.

In the sixth stanza, we come across the word "Meng-yang." In all dictionaries we find it as a second name of the first month. This is not a quotation. It should have the meaning of the spring as in the second stanza.

In almost every stanza, we come across the words "the great king of the rods." As it is not quotation, we shall leave it as it is.

This poem was written during the reign of Yao Pi (Hou Chin dynasty, 400 A. D.) or a little after.

the chi-yü group :

Poems about nature :

Waters flowing down the Lung hills³⁴

(chap 25 p. 233 a)

Waters coming down the Lung Hills,
Are flowing and going towards the west.
I have been thinking all my life.
And wandered in open spaces, like a wind.

I am climbing the Lung shores in the west,
I am coming back through the winding roads for ninth time.³⁵
Mountains are high, valleys are deep,
My feet slightly ache.

I am plucking off the twigs,
And walking on the finds sand.

The versification is irregular. We find here a new kind of versification. In the first stanza, the lines consist of 4-4-4-3 words. The second and the fourth lines are rhymed with the words Hsia and yeh, the original form is Ma. In the second stanza; the lines

³¹ See also, Yüeh-fu shih-chi. chap. 25, p. 231 b-232 a.

³² See, Wei Shu :26. P. 1965 d.

³³ Yao Pi (410-414): A well known general, the grandson of Yao Cha'ng who was the King of the Hou Chin dynasty. (see, Erh-shih wu-shih pu p'ien, p. 4052).

³⁴ Lung: The name attributed to Shensi and Kansu.

³⁵ "Winding roads" (Yang-ch'ang): is in Ch'ou-ch'ih (East Kansu). We can find many quotations in pei-wen yün-fu (vol. 2, p. 1052) for this place. But there is no any relation between this place and our term (Winding roads) in the second stanza.

include four words. The first and the third lines are rhymed with Fan and Shen, the original form is different. The third stanza is in two lines including four words. It is rhymed with the words Chih and Ni, the original form is different.

The form is not perfect, but the inner structure is well constructed. The words used are simple, but the meaning is powerful and full of spirit.

In my opinion, this poem should have been written in about 430 A. D., In this time the T'o-pa came near Tien-shuei, in Kansu and fought there.

Another poem of the same subject and the same title.

The Ko-ku group :

The Lung Hills

(chap 25 p. 234 b)

Waters coming from the Lung Hills,
Flowing downwards,
I have been thinking all my life,
I have wandered like wind, in open spaces.

I am going towards the beautiful city in the morning,
Arriving at the Lung Hills in the evening,
I cannot speak, as it is too cold,
I am dying of thirst.

Waters flowing down the Lung Hills,

Giving out souds like birds chirping in the dark passage.

I am looking towards Ch'in-ch'uan from far away³⁶,

My heart is aching.

Each lines consist of four words. In the first stanza; the second to fourth lines are rhymed with words Hsia and Yeh. The original form of rhyming is Ma. In the second stanza; the second to fourth lines are rhymed with T'ou and Hou, the original from is Yu. In the third stanza; the second to third lines are rhymed with Yen and Chüeh, the original form is Hsiseh.

This poem has been written in a different meter, in quatrains. During the Han Sui and T'ang, dynasties quatrains did not exist. In Shih-ching, the poems consist of four words. In later periods T'ao Ch'ien (T'ao Yuan-ming, 365-427 A. D.) only wrote such kinds of poems. Furthermore, this form has been used in folksongs and proverbs. We can say that this is a thypical folk poem.

Concerning the form and contet, it is influential. The style is lively. It tells us of someone's longing for his country. I believe that it was written in fifth centuries A. D. like other one.

Love Poems :

The Ko-ko group

Tzu P'iao-ma

(The purple horse)

(chap. 25 p. 233 b)

A branch alone cannot make a tree,
A tree alone cannot make a forest,

³⁶ Ch'in-ch'uan : A river in Shensi and Kansu.

I am thinking of your elegant waistcoat.

I never forget you.

This poem is in one stanza and written in five words meter. The original is a song. The second and fourth lines are rhymed with the words Lin and Hsin, the original form is Ch'in. It reminds me of a proverb and is a typical folk song. As it is usual with all folk songs, the first lines are about nature, then comes main subject. It has a figurative meaning too. The style is harmonious, the descriptions are vivid, and the words are lively. In my opinion, it is a poem written during the peaceful years in 500. A. D.

Ti-ch'ü Song

(chap. 25, p. 233 b)

The moon shining, shining, stars are going away,

I want you tell me now, whether you are coming or not!

The title cannot be translated. It must be a forcing word. It shows a new kind of versification. The lines consist of six and seven words. It is rhymed with the words To and Wo, the original form is Ko. It has a fine and delicate style. It is a typical folk song. It is probable that it was written in the same period as the one given above.

Mu-jung-Chia, tzu Lu ch'i-yu, ku-ko

(chap 25, p. 234 b)

You live in a place of ten storeys,

I am in a pavilion of nine storeys.

Your are not a yellow kite,

How could you catch the sparrow in the clouds?

It is in one stanza and the five words meter group. The original is in four stanzas. It is rather difficult to translate the title, it might be:

"The Mu-jung family is coming from Lu".

The second and the fourth lines are rhymed with the words Ko and Chiao, the original form of rhyming is Yao. The style is harmonious. "The swallows among clouds" mean the young woman who is shut up in the house. The other one is her sweetheart.

There has been buildings of nine storeys in the Yeh city (in southern Honan). It has probably been mentioned about a family who lived there. As it deals with the Mu-jung family, it should have been written in about the middle of the fourth century.

The Ko-ku group :

Yu-chou Ma-k'o yin-ko ³⁷

(Songs of the foreign horsemen in Yu-chou)

(chap. 25. p. 234 a)

The horses that run fast are soon tired,

A weary boy always complains about poverty.

³⁷ Yin ko: A kind of song.

Yu-chou- It is in the northern Hopci.

The grass turned yellow make horses weak,
 A man who has money has a good position too.

An oil-lamp is burning in the tent,
 It will soon go out.
 If we were not happy all the time,
 The spring flowers would not grow (the youth would soon pass).

The southern mountains tell that they are high,
 Yet, they are of the same height as the northern mountains.
 The young girls always talk about their goodness,
 But they are arm in arm with young men.

You have a purple dress, on,
 I have an embroidered waistcoat on.
 We are in the same bed,
 The yellow flowers grow at the back of the garden.

The yellow flowers are like saffron,
 The green snake holds a ginger bead in his mouth.
 I bid farewell to the woman in the bed,
 He gives me ten rings.

This poem consists of five stanzas. It is in the five words meter group. The first stanza: the second and the fourth lines are rhymed with the words Pin and Jen, the original form is Chen. The second stanza: the second and the fourth lines are rhymed with the words Ting and Sheng, the original form is different. The third stanza: the second and the fourth lines are rhymed with the words Ch'i and Huai, the original form is not the same. The fourth stanza: the second and the fourth lines are rhymed with the words Ch'un and Yüan, the original is different. The fifth stanza: the second and the fourth lines are rhymed with the words Tan and Huan, the original form is different. Therefore, we see that each stanza is rhymed by itself.

The first three stanzas are in the form of proverb. Other two stanzas tell, us a different part, the relation between a man and a woman. It is a folk poem that could be rarely found. The sense and the profoundness of meaning in this poem make us forget about the form which is not distinct. It has a fine style and some figurative meaning.

We read in the second line of the fifth stanza, "the green snake holds a ginger bead in his mouth". This has been a custom with the Hsiung-nu. Young girls had used to make a mark upon their arms that showed a snake swallowing ginger. As to what has been told, this mark disappeared when they married. We see this custom in this poem too.³⁸

Again it is recorded in a Chinese book that "a snake used to be in the room of a woman who has been one of the palace concubines, and this woman made a knob on her head modelling upon the snake coiled."³⁹

³⁸ See: T'oung Pao, Vol. 36. W. Eberhard. Supplement. p. 245.

³⁹ See: Hsiang-tzu pi-chi. Chap. 7. p. 16. The original has been taken from "Yeh-chung-chi" that was written in the 4th century, A. D

It seems that snakes played a great part both with the Chinese and the Hsiung-nu. We know that the Turks had the cult of snake, but I do not think that it has any connection with this. However, as it has been a custom of the Hsiung-nu, this poem seems to have been influenced by the Hsiung-nu rather than the Chinese.

The style of this poem is perfect, this indicates that it was written during the period when northern dynasties had glorious. Besides, the clothes described in the fourth stanza reminds us of the period A. D. 380 when this kinds of clothes were in fashion especially with the northern people.

In later, chapters, We shall see that Li T'ai-po, one of the famous poets of the T'ang period' wrote a similar piece of poetry.

The Ko-ku group :

Huang-tan-su

(Chap. 25. p. 232 b)

I am going back to Huang-tan-su,
I follow you, I am coming and going.
I am going back to Huang-tan-pai,
I follow you. Where could I look for you?

I am not able to say anything to you,
I turn the wheels of the cart again.
When I have had intercourse with you,
I was afraid that others would learn about it.

I am on the other side of the river, how to do away with my troubles
I am leaving Lung-chou and Kuang-chou,
I make a sail post of ivory,
I knit curtains of green silk.

What happened to the girl wearing a silk green dress?
I follow you and come back.

There are three stanzas and two lines in this poem. Each line consists of nine words. Each stanza is rhymed in an irregular way, by itself. The original forms of rhyming are not similar to each other. The original is in four parts.

In the first stanza; the second and the third lines are rhymed with the words Lai and Pai. In the second stanza; the first and the fourth lines are rhymed with the words Yen and Wen. In the third stanza; the second and the fourth lines are rhymed with the words Ch'u and Lü. In the fourth stanza; the lines are rhymed with the words Jui and Lai.

We cannot get any meaning from the title, it cannot be translated. It is not the name of a place or a quotation. It cannot be found in any dictionary either. Probably it is an expression used by people. This poem seems entirely different. As it mentions about Kuang-chou, a place in southern China, (Lung-chou is probably an island, though could not be found in the dictionary), and silks and sailing vessels, so this poem should belong to southern China.

We know that Li Yen-nien from the Han dynasty made 28 songs from Heng-ch'ui songs, and one of them was Huang-tan-su⁴⁰. But as we have no idea about this poem,

^{40,41} See. Yuch-fu-Shih chu. Chap. 25. p. 232 b.

it is not possible to compare them with each other. But it is certain that this poem does not belong to a Chinese. It is probable that it has been written by a foreigner who travelled to southern China. We know some poems written during the Han period similar to this, therefore it should have been written in the year 100, A. D. that is to say when the Hsiung-nu submitted to the Chinese after they were separated into two parts.

The style is simple and the words are not rich.

The expression "Huang-tan-pai" too, in the first stanza, the third line, cannot be translated, it is a foreign word.

The Ko-ku group :

Ti-ch'ü Song
(Chap. 25. 232 b)

Green, green, yellow, yellow,
.....

He hits and kills the wild cows,
He catches and kills the wild sheep.

He takes the cows to the valley,
He puts his own cow in front of himself.
The old woman can not marry,
Kicking about on the earth, she is praying to God.

Tse-tse, li-li,
I always think of you,
My left arm is a cushion for you
I follow and go around you (turn around you).

I pat your beard,
I look at your face,
You do not care for me.
You do not use your strength (You do not desire me).

It is in four stanzas. Each line consists of four words. The second the fourth lines of each stanza are rhymed by themselves. The original forms of hymeding is the same. The first stanza; is rhymed with the words T'ang adn Yang, the original form is Yang. The second stanza is rhymed with the words Chien and T'ien, the original form is Hsien. The third stanza is rhymed with the words Chi and Tse, the original form is Chih. The fourth stanza is rhymed with the words Se and Li, the original form is Chih.

We come across, for the second time, another poem of the same title. As it is a foreign word, the title cannot be translated, it is not Chinese. It is stated in the book "Ku-chin Yüeh-lu" that there existed eight more lines after "tse-tse, li-li".⁴¹

Second line in the first stanza also cannot be translated. Therefore it is clear that this poem has not been written by the Chinese poets, but quoted from a foreign language.

This poem is very sensibiles. The words used are simple and descriptions are rough, there is no harmony in style. It can be a folk song.

The Ko-ku group :

I am plucking off the willow branch
(Chap. 25. p. 234 a-b)

I am riding on a horse, not using a whip,
Turning aside I am plucking off a willow branch.
I am getting off the horse, playing my long flute,
Those who come and go are dying of sorrow.

There stands a date-palm in front of the door,
Which has been aware of oldness for many years,
If the old women could not get her daughter married,
How could she have a grandchild to carry in her arms?

Chi-chi, what a kind of chi-chi?
The girls are weaving clothe by the window,
I cannot hear the noise of the loom,
I can only hear the berathing of the girls.

I listen to their breathing,
And ask them waht they think about,
The old woman lets her daughter to get married,
But no news this year.

It is in four stanzas and belongs to the five words meter group. The versification is very regular. First stanza; the second and the fourth lines are rhymed with the words Chih and Erh, the original form is Chih. Second stanza; the second and the fourth lines are rhymed with the words Lao and Pao, the original form is Kao. Third stanza; the second and the fourth lines are rhymed with the words Chih and Hsi, the original form is Chih. Fourth stanza; the second and the fourth lines are rhymed with the words I and Hsi, the original form is Chih.

We come across, for the second time, another poem of the same title. It is a social poem. It describes how young girls weave on looms. Here we can understand that a woman is no more just a symbol or a means for love, but she can also take part in the society, in economical fields. The words are lively, and the expression is effective.

The Ko-ku group :

Ti-ni Song
(Chap. 25. p. 233 b.)

I put the wheats in a stone mortar as it is difficult to grind them,
As we can hardly keep the old clothes, I send them to my clever wife.
If a lad works for a thousand years, he gets what he wishes,

If an old maid does not get married, she is no more than a useless animal.

It is in one stanza. Each line consists of seven words. It is in the seven words meter group. The versification is regular. The second and the fourth lines are rhymed with the words Fu and K'ou, the original form is Yo, The title cannot be translated. We find three more stanzas under the same title, but we cannot consider

them as one poem, they are separated in various stanzas and the subjects are entirely different from each other. As a whole, they can be regarded as a description of various social events.

This is a didactic poem. Its purpose is more or less to give advice. The words are simple, it was written in ordinary style. It is a typical folk poem.

II :

(Chap. 25. p. 233 b.)

Whose daughter could have such clothes on?
She has put on the reverse side of her waistcoat, her skirt is open in front.⁴²
The girl and the boy coming from the sky stand together,
Both wish to get married.

It is in one stanza consisting of seven words. The lines are rhymed with the words Lu and Yü, the original form is Yü. It is a social and didactic poem. Allegories are vivid, the language is simple.

III :

(Chap. 25. p. 233 b)

There is a well of 100 chang depth at the top of the Hua-yin mountain,⁴³
There is water in it that freezes the bones.
The poor girl is watching her shadow reflected on the water,
She cannot see anything except her head bent down.

Each line consists of seven words. The second and the fourth lines are rhymed with the words Leng and Ling, the original form is Keng. It was written in a soft style, descriptions are also vivid.

IV :

(Chap. 25. p. 234 a.)

The shoes made of yellow straw,
Have got strings in the middle tied together with two ends.
When she is young, the poor mother has felt sorry for her son-in law,
Why did she not think of marrying her earlier and have a home.

Each line consists of seven words. The second and the fourth lines are rhymed with the words Chi and Chih, the original form is not the same. The subject dealt here with is the family life. Though the language is not perfect, the meaning is effective.

I am of the opinion that these four poems were written in about A. D. 400.
The Chi-yü group :

Chü-lu kung-chu
(The Chü-lu Princess)
(Chap. 25. p. 232 a.)

⁴² The skirt open in front: A kind of skirt open in front like a swallow's tail. Men used to wear such kinds of clothes during the Han period. (See: Yoshida Harada: Dress and personal ornaments in the Han and six dynasties. Tokyo, 1937. p. 22.) We understand from this poem that, this kind of dresses were in fashion in those days (400. A. D.) too.

⁴³ Hua-yin: A mountain in Shensi in the north of the Hua-shan mountain. chang: 2. 31 m. (See: W. Eberhard: *Toung Pao*, Vol. 36. p. 2.)

The officer's family is going to have a walk, the drum making a noise like
thunder,
A little thing is getting on cart drawn by a calf, back doors are being opened,
A girl of fifteen years old is playing guitar in front of the cart,
The other is palyng jade tymbal and dancing,
The Chü-lu princess pays compliments to the girl,
The power of the emperor is strong as hundred thousand times.

This poem consists of six lines, each one consisting of seven words. The second, fourth and the sixth lines are rhymed in the same way, (Hu-wu- Chu) the original form is (Yü). The other lines are different from others also in the original form.

In the chapter dealing with music of the T'ang annals⁴⁴ it is stated that this poem already existed in the Liang period (A. D. 313-376) and is it is similar to the songs of the Yao Ch'ang period, but more common. Yao Ch'ang is a Tibetan general who commanded a part of the army during the war in which Fu Chien fought against Chinese in 383. After Fu Chien died, He became the ruler of the Hou Chin danysty. Therefore this poem should have been written before this date, towards the middle of the third century.

This poem tells about the ceremony made in honour of a high official who sets out on a journey. In the last lines the name of the Chu-lu princess is mentioned, it is probable that "the high official" mentioned in the first line is this princess. Chü-lu is a province Ho-pei, in northern China. This princess should have been the sovereign of that province. She has had some relation with the emperor too. From the T'o-pa Annals, we undertand that the princess of Ch'ü-lu did not come from the T'o-pa family. May be she belonged to the Northern Chin. Therefore, we can say that this poem was written in about A. D. 300.

It is Written. in a soft style, which is rather analytical. The allegories are powerful and effective.

The Ko-ku group :

Kao-yang Yüeh-jen
(The Kao-yang musicians)
(Chap. 25. p. 234 b.)

The poor horse with the white nose,
The mayor and generals enter the Wine-house.
They have no money but they stay for a drink,
They made a list of their debst on the ground
Where will the glasses and the plates come from?
"My cheeks are burning,
The colour of my face is like that of a peachflower,
Nobody force me to drink."

This poem is in two stanzas, belonging to the five words meter group. In the first stanza; the socnod and the fourth lines are rhymed with the words Chia and She, the original form is Ma. In the second stanza, the second and the fourth lines are

⁴⁴ See : Yüeh-fu shih-chi: Chap. 25. p. 232 a.

rhymed with the words *Huo* and *Wo*, the original form is *Ko*. Thus, both stanzas are rhymed in a very regular way.

The main topic in this poem is the wine-house which were frequented those days by foreigners (barbarians). Barbarian girls served there as cupbearers and dancers. Even those who have had high positions in the society used to visit these places.

The style is soft and the words are vivid. The poem has a natural fluidity and written in a harmonious composition. The language is clear.

The title is "the musicians of *Kao-yang*." In the book "*Ku-chin yüeh lo*"⁴⁵ it is mentioned about a song composed by the *Kao-yang* musicians of the *T'o-pa*. However, there are so many kings of the same title in the *T'o-pa* chronicles. We cannot determine which one of those have had these songs composed. It is probable that they belong to the period of *Kao-tsung* (*Yüan-Jung*, A. D. 451-452.)

The *Ko-ku* group :

Shun-yü-wang
(The King of Shun-yü)
(Chap. 25. p. 233 b.)

I have grown up in a big river,
..... I had to grow up.
I live in an empty house all by myself,
I think of my sweetheart (my friend at home).

Hundreds of people are in the city,
Thousands of people are in the center of the city?
I think with all my heart of only one person.
Could a high wall hinder this?

This poem consists of two stanzas. It belongs to the five words group. The versification is regular. In the first stanza; the second and the fourth lines are rhymed with the words *Huang* and *Lang*, the original form is *Yang*. In the second stanza; the second and the fourth lines are rhymed with the words *Ying* and *Fang*, the original form is *Yang*.

The title is "the king of *shun-yü*". *Shun-yü* is the name of a region and a family in *Shan tung*, but it does not seem that anyone of that title has ever existed among the *T'o-pa*. Therefore we are not sure about the date of this poem.

The style of this poem is simple. Words are not well chosen and vivid. It shows one's sorrows and yearnings for his country and friends. I think that it is a folk song. The last two words in the second line of the first stanza cannot be translated. I do not think that they are a quotation or the name of a place or some other thing.

The *Ko-ku* group :

Tung-P'ing Li-sheng ko
(Mr. Li-sheng of Tung-P'ing)
(Chap. 25. p. 233 b.)

⁴⁵ See : *Yüeh-fu shih-chi*: Chap. 25. p. 234. b.

Tung-P'ing Li-sheng is the son of An-tung,
There are very few trees,
There is nobody at home to see.

It consists of three lines. There are 7-3-7 words. This is entirely a new kind of versification. The old and the new forms of rhyming are different from each other. It is poor in construction as well as in expression. The language is very simple. It gives the impression that it has not been completed.

Tung-p'ing Li-shen should have such an important personality that his name is mentioned in a poem. But in the T'o-pa Annals we can find no trace indicating this as a family or personal name. It was not possible to acquire more knowledge about this poem.

The Chi-yü group :

Chiao Lao-li

(The sparrow is striving for food)

(Chap. 25. p. 233 qa)

It is snowing, the sparrow is trying to find food,

She is fully satisfied if she has a long beak, she is hungry with a short one.

This is a simple poem consisting of two lines. Each line has seven words. The original is in four parts. The lines are rhymed with the words Li and Chi, the original is different. It does not contain any historical value. It reminds one of a poem written for children. Though we cannot determine about the date of its composition, it was probably written in the T'o-pa period.

Thus, we come to the end of the Heng-ch'ui songs found in the Chinese sources, belonging to the Northern people. I think that, just as a comparison, it would be useful to mention about a few poems written by Chinese poets, similar to these.

The second Part

.....

The Liang period (A. D. 502-556) the drum and horn Heng-ch'ui

The Chinese poets have written the same kind of poems, but in more regular versification, similar to northern literature. These poems belong to the period of various dynasties.

The Ko-ku group :

A poem from Liang Wu-ti : ⁴⁶

Yung-tai ⁴⁷

(Chap. 25. mp. 234 b.)

⁴⁶ Liang Wu-ti (A. D. 502-549) : The first ruler of the Liang dynasty. His original name is Hsiao Yen. First he was a Confucian, then he became a Buddhist. He has written very good poems.

⁴⁷ Yun-t'ai: The name of a tower. Ch'in Mei-hsin used this together with Ming-t'ang (A place used to be sacrificed to Gods during the Chou) (See: Pei-wen Yün-fu. Vol. 1, p. 408. 3).

-Yang-t'ai also hints at a tower (Ling-t'ai) built by Wen-wang, one of the emperors of that period.

I am going to Yung-tai when the sun sets,
 My pretty sweetheart has not come yet.
 Lacy curtained windows have been surrounded by water lilies,
 The sash door has been wide open.

Purple cinnamons by the flowers,
 Have been scattered over green mosses.
 The moon cannot illuminate most of the darkness,
 I am waiting for you, lonely and far away.

It is in two stanzas. Each line consists of five words, in other words it is in the five words meter group. In the first stanza; the second and the fourth lines are rhymed with the words Lai and K'ai, the original form is Hui. In the second stanza; the second and the fourth lines are rhymed with the words T'ai and Tsai, the original form is Hui. The versification in this poem seems to be very regular. Words are well chosen, The inner side of the poem as well as its form, both are carefully worked upon. It is a love poem, very sensible. As it is composed by the Emperor Liang-Wu-ti, this poem belongs to the A. D. 6th century.

The Ko-ku group :

A similar poem to "Yu-chou ma-k'o ko" written by Li T'ai-po of the T'ang period who has been inspired by northern poems :

The Barbarians Horsemen of Yu-chou
 (Chap. 25. p. 235 a.)

The Barbarians horsemen in Yu-chou,⁴⁷
 Have green eyes and caps made of tiger skin.
 They laugh and shoot their double arrows,
 Ten thousand people cannot stand against them.

They throw their bows like a round moon,
 White geese fell into the clouds.
 They go in twos shaking their swords,
 Opposite to Lo-lan, they go out hunting.⁴⁸

They go out of the door and never look back again,
 Why is it a pity, to die for one's country?
 Five Shan-yü on heavenly horses,
 They like doing harm like wolves.

Cows and horses are scattered towards the Northern Sea,
 Freshly cut meat, like the tiger food.
 Though they live in Yen-chih-shan;⁴⁹
 They do not speak about the snow and the cold weather of the north.
 The young girls smile on horse back,

⁴⁸ Lou-lan: One of the western countries during the Han period. It is also called Shan-shan. (See: A. Hermann: Atlas of China. 45. Vol. 1).

⁴⁹ Yen chih-shan : A mountain in Kansu.

Their faces are red hot like a tray made of jade ⁵⁰
 They come quickly to hunt birds and animals,
 The youngsters on saddles are enchanted by the moon among flowers. ⁵¹
 Flags are flaming at every corner,
 They fight like the bees in a mass.
 The red hot blood is dripping from a white knife, drop by drop,
 The Gobi desert is red hot.
 I wonder who was the famous commander!
 What a pity that all the soldiers are being worn out!
 When will those heavenly wolves be destroyed? ⁵²
 When will the fight between father and son come to an end?

It is in seven stanzas. Each line consists of seven words. The versification is very regular. The second and the fourth lines of every stanza are rhymed in a regular way (Kuan-kan; Tuan-Len; T'an-Nan, Pan-An; Ts'uan-Tan; T'an-An). The original form of rhyming is Han in each stanza. The language is clear and words are well arranged. Descriptions are too vivid and allegories are well made. The poem is written in a very soft style. The main subject here is the Barbarians in Yu-chou.

This poem also indicates that women also entered the war together with their husbands and seemed very pleased to have able to do this. Going to fight, flying their flags and the Gobi desert that has been hot red with blood, and the worn out soldiers have been all laid out before our eyes to minor details by the creative power of the poet.

Another poem from Li T'ai-po :

(The horse with a white nose)
(Chap. 25. p. 235 b.)

The horse with silver saddle and white nose,
 Its stirrups are adorned like a green pond,
 When it slightly rains and the spring wind drops the flowers,
 I shake my whip and go to the beautiful Barbarian girl for a drink.

⁵⁰ A tray made of Jade (Yü-p'an) : This word has the meaning of absolutely fresh. Li T'ai-po has quoted this expression from Chang Heng who lived in the Han period. Wang Wei and Po Chü-i, used this expression in their poems. (See : Pei-wen yün-fü, Vol. 1, p. 609.)

⁵¹ The carved saddle (Tiao-an) : Pei-wen yün-fu (Vol. 1. p. 581) gives as a source for this expression, the book called "Tzu-wei shih-hua" (written during the Sung period) and it is recorded in the same book that this expression was used in the poem of Chao I-to. But we could not get any information concerning this poet. As we have no idea about the period he lived, we are not sure whether T'ai-po quoted this expression from him or not.

⁵² The heavenly wolf (T'ien-lang) : This expression is used only in the poem of Li T'ai-po. We cannot find any other source in the Pei-wen yün-fu (Vol. 5, p. 3776). It is quite probable that it has been mentioned about in other sources. We could not get more knowledge about it.

Each line consists of five words. The poem is in one stanza. The second and the fourth lines are rhymed with the words Chin and Yin, the original form of rhyming is Ch'in. We have already indicated that "the horse with white nose" existed in northern poems too. The poet who was fond of drinking, choosed the Barbarian Wine-houses and girls, both very fashionable those days, as two major subjects for his poems. And described the period with his vivid descriptions.

This is a lyrical poem. Words are well chosen. The allegories are witty and ostentatious.

A poem from Chang Hu of the T'ang period, based on the same motive :

(The horse with a white nose)

(Chap. 25. p. 235. b.)

I drink wine to the honour of the Barbarian girl,
I always come on a horse with a white nose,
I pick up the water-lilies scattered on the water,
You also think of the white flowers.

This poem is in one stanza belonging to the five words meter group. The versification is very regular. The second and the fourth lines are rhymed with the words Kua and Hua, the original form of rhyming is Ma. The main topic here is again the Barbarian wine-houses and the Barbarian girls. It describes the life in those days in an excessive lyricism. It is a perfect poem from every point of view, and written in an interesting and emotional harmony.

Another poem from Chang Hu:

Ti-ni Song

(Chap. 25. p. 235 a.)

The door is closed, the wall is covered with bushes,
The voice of the girl at the window is like that of an insect.
It is no use that the roads in Lo-yang are straight,
The only thought of the girl is her mother's cottage.
It is a pity that the bird in the cage is fluttering all around,
If a young fellow can marry to a young girl, a grown up girl too can
marry to a young fellow.

The girl's mother is sixty, the father is seventy,
They have no idea that their daughter goes on crying all day long,
If they marry her once, she will have no sorrow then.

The versification is not regular. It seems that it has not been given too much importance to the form. We have mentioned about another poem from northern literature, of the same title. The aim of this poem is giving a picture of the family life according to the Chinese conception. It seems to be a folk song, the language is simple and clear.

A poem from Wen T'ing-chün of the T'ang period :

Yunga-t'ai song

(Chap. 25. p. 235 a.)

The tower in the south of the prince's pond is a hundred ch'ih.
 New curtains are hung down on eight windows that are wide open.
 The yellow golden knockers and the painted hooks are scattered around,
 The child in the Yü-pao pavilion is polishing the spears.
 The road surrounded by a hedge has been made nearer to the high terrace,
 The doors by the saloon with the pictures of bird on it have been wide open.
 The wild geese cry in the morning and slightly wave the water,
 The emperor is returning to his palace with his guards carrying flowers.

It is in two stanzas. Each line consists of seven words, thus it belongs to the seven words meter group of poems. The second and the fourth lines of every stanza are rhymed with each other (Ko-Chi; kai-Hui). The original form of rhyming is different in each stanza (Mo-Hui).

We have mentioned about another poem of the same title. The main subject here is the emperor's return to his palace accompanied by a great procession and the preparations made in honour of this occasion. Descriptions are effective and vivid. Words are well chosen and rich. The style is rather weak instead of being fluidity and soft. It is a typical southern poem which is far from describing the life of ordinary people, as it mainly deals with higher class of people.

A poem from Wen Tzu-shen, one of the poets of the T'ang period:

The horse with a white nose
 (Chap. 25. p. 235 a-b)

I have done many good deeds when I was young,
 I let the reins go towards the western Capital City.
 We met each other on a narrow winding road,
 I stopped my horse and went towards the Bar-maids⁵³

This poem is in one stanza and belongs to the five words meter group of poems. The second and the fourth lines are rhymed with the words Tu and Lu, the original form is Yü. Considering its style, it is a fine and a witty poem. The language is rather simple. This poem also tells us about the life in the wine-houses of those days.

A poem from Wu Chü, from the T'ang dynasty.

Yung-t'ai

(chap. 25. 9. 233 a)

Yung-t'ai is in twelve towers,
 Standing opposite to each other.

⁵³ Pei-wen yün fu gives some sources for the Bar maid (Tang-lu), (Vol. 1, p. 334). The poet might have quoted it from the book called "Liang-chien-wen-tang-lu-ch'ü", one of the oldest sources. Some other poets also like. Tu Fu, Li T'ai-po, Po Chü-i and Yüan Chen used this expression in their poems.

—Moreover we see the same expression in the Han-shu (See : Chap. 57 A. 1 b) It is quite probable that the poet made use of this book too.

I go quickly to Hu-k'ou from Lung ⁵⁴

The white sun does not give much light.

This poem is in one stanza, each line consisting of five words. It belongs to the five words meter group of poems. The second and fourth lines are rhymed with the words Wang and Kuang. The original form is Yang. The style is not delicate and the descriptions are not vivid.

Another poem from the same period. The writer is unknown.

The Ko-ku group :

(No title)

(chap. 25. p. 236 a)

My elder brother has been taken prisoner in the war and had many troubles,

He became very thin, and lost his strength as he had very little food.

My younger brother was a great officer, and his horses were fed only the finest wheat

But, what a pity that he is coming to save me with money!

This poem is in one stanza each line consisting of seven words. It belongs to the poems of seven words meter. The second and the fourth lines are rhymed with Tsu and Shu. The original form is Wu. The poem has social character and, satirical meaning. And the style is very witty and very natural.

Except these poems, we find the "Salt" and "Ts'ih-lo" songs in the Yüeh-fu collection. In the Chinese sources it is mentioned about the "Salt Songs" ⁵⁵, but we have only one of those. It is called "Hsi-hsi-yen" (it cannot be translated). In Yüeh-yüan, it is written that this song is in the "Yü" rhythm and various dance songs have been derived from it. ⁵⁶.

Except this song, there are other songs called A-chiao Yen, T'u-chüeh Yen, Huang-ti Yen, Shen -chiao Yen and Kuei-kuo Yen. During the reign of Kao-tsung (664-666 A.D.), people used to drink wine when they sing. This song was called "Su Yen" ⁵⁷.

Yen means "salt" in Chinese. It seems strange that this word has been used only with its original meaning, it is probable that it has had some figurative meaning. It is recorded that the T'ng used some idioms in their poems. For example, "Yen" in this poem, means "good" ⁵⁸.

The songs of the guests of the crazy Chu are like snow,

The laughter of the pretty Wu girls is yen.

⁵⁴ Hu-k'ou: (the mouth of the fox) It is not the name of a place or a person, neither a quotation, It could not be found in any dictionary.

⁵⁵ See, Yüeh-fu shih-chi: chap. 79. p. 541 a.

⁵⁶ See, Yüeh-fu shih-chi: chap. 79. p. 541 a.

Yüeh-yüan : it is found in the chronicle of the Sung dynasty. The writer is unknown.

⁵⁷ Jung-chai sui-pi. 6-7 a.

⁵⁸ Miao-hsiang-shih-ts'ung-hua. v. 3. 5-12 b.

A story is told about the "Yen" in the T'ang period. It is as follows: The state Conservatory men of that time bought some salt in the market and noticed that there were some songs on the paper in which the salt wrapped in and they called these songs "Yen" 59. Though it seems possible, we cannot claim that this is a right explanation.

The more interesting to us is the "T'u-chüeh Yen". There is also a story told about it.⁶⁰

"During the T'ang period (661), the prince Wu-yen Hsi is sent to T'u-chüeh in order to get married to the daughter of Mo-cho (the sovereign of Tukyu). But the T'u-chüeh do not accept this prince, as they wish a prince coming from the T'ang dynasty and kill the Chinese ambassador. The man who helped the T'u-chüeh then, was called Yen Chih-wei. Later on, this man was killed by the empress Wu-hou because of his misdeeds."

Thus, a song was composed based upon this story and it was called "T'u-chüeh Yen". The composer is unknown and we do not have the text.

It is more logical that the word "Yen" has been used direct in a figurative meaning. As a matter of fact, the word "Salt" has been used in every period as a symbol meaning valuable, expensive, nice, good etc. In Turkish, we say "Too salted" to mean something very expensive. When we complain about both general and personal affairs we say that, "everything has no taste and salt". Thus, the word "Salt" is here used in a figurative meaning than the common are known by everybody.

The word "Yen" we find in the Chinese sources to be used rather in a figurative meaning. However, we notice that it has not been used in the Chinese folklore in this meaning. The Chinese have taken this foreign word and adopted it as their own.

The Chinese poem called "Yen" was written by Hsien Tao-heng, one of the Sui period poets. Chao Pi, from the T'ang dynasty composed it into twenty parts. But these poems cannot be found in any other sources. Moreover we know that the Turks have also had some songs connected with "Salt", but we do not have any text concerning these poems.

The poem written by Hsien Tao-heng :

The hanging willows cover the golden wall
(Chap. 79. p. 541 a)

The hanging willows cover the golden wall,
The grasses and bushes are on the same level
The water flows towards the mallow pond,
The flowers fly about under the peach and plum trees.

I pick up mulberries for the daughter of the Tsin family,
I embroider for the daughter the To'u family,
I bid fare well to my sweetheart in Kua-shan⁶¹.

⁵⁹ Chien-hu-chi: v. 3. chap. 2. p. 5.

⁶⁰ See, T'ai-p'ing Kuang-chi: vol. 12. chap. 163. p. 47 b.

⁶¹ Kua-shan : It is in the west of Lung in Shensi.

"Sweetheart" (Tang-tzu): The poet quoted this expression from the poem of Chiang-yen (443-504 A. D.) (see, Pei-wen yün-fu, V. 2. p. 1965).

The wind is blowing, I wait in emty Harem, illuminated by the moon.
 I always hear your loud laughter.
 Tears come down my eyes unceasingly⁶².
 The dragons on the mirror followed each other,
 The bright coloured phoenixs on the end of the curtain pursue one another.
 My flying soul is like a night magpie,
 I am tired, having a rest listening to the morning cocks.
 The dark window is covered with cobwebs,
 The swallows on the balcony poles scatter down muds.
 The previous years has been spent in the north Tai⁶³,
 We spend this year in Liao-hsi⁶⁴.
 He has once gone, no news yet,
 How should I notice the horse nail there.

This poem belongs to the group of poems of five meter. It is five stanzas. The versification is very regular. In every stanza, the second to fourth lines are rhymed with each other (Chi-Tsao; Ch'i-Kuei; Ti-Ti; Chi-Ni, Hsi-Ti). The original form of rhyming is Chi. Regarding the language, the best words are used, very colourisous and harmonious. Feelings are very deep and strong.

The last line "how should I notice the horse nail there", can be expalined in such other words as : "Igo so quickly".

The Ts'ih-lo songs

In the collection of Yüeh-fu we find also these songs⁶⁵.

A history is told about the Ts'ih-lo song⁶⁶:

"In the Northern-Ch'1 period, Shen Wu-ti (Kao Huan, has not been empror officially, 550-579. A. D.) was fighting in Yü-pi (in Shensi) against the Chou. Most of his soldiers have been killed. The empror of Chou used very bad language for the followers of Shen Wu-ti. Upon hearing these, Shen Wu-ti felt very sorry and became ill. He called his soldiers and sang the Ts'ih-lo songs."

The original of this song was in the Hsien-pi language, bu the empror said it in the T'o-pa language⁶⁷.

A Ts'ih-lo song of Hu Lu-chin (550-580 A. D.) from the Northern Ch'1 state :

The Ts'ih-lo song
 (chap. 86. p. 589 b)

⁶² "The tears"(Shuang-yü) : We see this expression in the sources given by Pei Wen yün-fu. vol.5. P.3501). But as all those books have been written after this poems, we understand that they are not quoted from them. As a matter of fact, this expression have been used in a different meaning in these books.

⁶³ Tai : It is in Hopei.

⁶⁴ Liao-hsi : It is in the south-western of Manchuria.

⁶⁵ See, Yüeh-fu shih-chi: chap. 86. P. 589 b.

⁶⁶ See, Jung-chai sui-pi: 1-3 a. And Yüeh-fu shih-chi: chap. 86. P. 589 b.

⁶⁷ See, Yüeh-fu shih-chi: chap. 86. p. 589 b.

The Ts'ih-lo river is in Yin-shan ⁶⁸,
 The sky is like a big tent,
 Covering the whole world like cage,
 The sky is blue, pastures are wide, the wind is blowing,
 As grasses are not too long, I can see the cows and the sheeps.

The poem consists of five lines. The original and new form of rhyming are not same. Comparisons and descriptions in the poem are quite good and it was written in a soft style.

A similar poem written by Wen Thing-chün, from the T'ang period ⁶⁹:

The Ts'ih-lo song
 (Chap. 86. p. 589. b)

The golden and ruined walls of Ts'ih-lo,
 Flowers in Yin-shan have not bloom since many years.
 The wind is blowing out of the tent,
 The moon illuminates sands in front of the military headquarters.

The Tibetan boy is playing his jade flute,
 The barbarian girl is dancing on a carpet,
 Smilig at the visiter in the south of the river,
 She does not return home when plums bloom.

The poem is two stanzas, belong to the group of poems five word meter. The versification is very regular. The second and the fourth lines of each stanza are rhymed with each other. The first stanza is rhymed with the Hua and Sha. Second stanza is rhymed with Hua and Chia. Their original form is Ma. The language is fine, the descriptions are vivid and effective.

The Mu-lan song

The Mu-lan song which played a great part in Chinese literature and also found in the Yüeh-fu collection, present a different kind of qualities from the songs and poems we have been dealing with before this.

Regarding the subject especially, it has a great importance. Because, the poet has taken the subject from an ordinary officer's daughter, not from the one of the higher society. As it adressed directly to people and was written in simple and sincere language, moreover, the peculiarity of its subject, the versification, and the popular words used, all indicate that this poem is merely a creative of the people.

There is nothing in pervious poems what we may call epic. They have always left this form out of their subject. But the story of Mu-lan helps us to create some new ideas. First of all, upon reading the poem, we feel the influence of a romantic style. Afer, we notice the the existance of an epical form. And then we can see something that belong to a person, a hero and heroism. But, however, we cannot say that this

⁶⁸ Ts'ih-lo river: There is no any river of this name. It could not be found in any dictionary.

Yin-shan : It is in Northern Shansi.

⁶⁹ See, Yüeh-fu shih-chi: chap. 86. p. 589 b.

poem has all the characteristics of an epic and should be considered as an epic. Merely, we can consider it as a poem giving an epical impression.

The versification is not like those of others, it has been constructed rather freely. Some lines consist of five words and others seven or nine words. As to the form of rhyming, it is not regular. Some lines are rhymed, most of them are not. We see that, third and the fourth lines of the third stanza and second lines of the fourth stanza in the poem called "I am plucking off the willow branch" are the same with the third, fourth, fifth, lines of the Mu-lan song. It is probable that as the Mu-lan song was a famous one, other was quoted from it.

The date when The Mu-lan song was written is unknown, as well as its writer. There are so many opinions about it:⁷⁰

a) In "Sinica" we find the German translation of this poem and an article written by Chiang Hsüeh-wen. He mentions that Mu-lan was a heroine who lived during the T'ang period and played an important part in China. According to the author this poem was written during the T'ang dynasty or a little later. But, the versification, the style and some words used in the poem indicate that this poem belongs to an older period.

b) As Mu-lan was a heroine, numerous temples have been built for her in China. In "Yen-pei-tsai-chih, (vol. 2, p. 10 b) it is mentioned about a temple in Yüan-chou, belonging to Mu-lan. On the door of this temple, it is written: "Here lies Mu-lan" We could not find the "Yüan-chou" in any dictionary. Perhaps it is used instead of Hsüan-chou⁷¹.

c) We know that there exist a place called "The courtyard of Mu-lan" at a temple in Kiangsu, during the T'ang dynasty.

d) Its recorded in a book written in the 19th century that Mu-lan was born in Wu-wei, in Kansu and lived during the reign of Wen-ti, the emperor of the T'ang (496. A. D.)⁷² It means that Mu-lan lived in the fifth century.

e) We read in a book written during the Sung dynasty that a poet called Tu Mu-chih has written a poem on the Mu-lan temple⁷³.

f) Dr. Hu Shih, in his book called "Pai-hua wen-hsüeh-shih" (vol. I. B.118-119) stated that, "this poem was written in the fourth century". This was a period when there were wars very frequently, and probably Mu-lan has taken part in one of these wars. Moreover, it is more reasonable to accept that the poem was written during this period but not by a Chinese, as it wholly shows the characteristics of the Northern people. The word "Khan" (K'o-han) takes the place of the word "Emperor" in the poem. This also confirms our belief considering this point of view. So, taking all different opinions into consideration, it seems more reasonable to accept the idea of Dr. Hu Shih.

Besides, at this beginning of this poem it is recorded that the real name of Mu-lan is not known in the book called "Ku-chin Yüeh-fu" and this song has

⁷⁰ Sinica : vol. 14, No. 1-2 p. 27 Frankfurt. 1939.

⁷¹ Hsüan-chou: A province existed only during the T'ang dynasty (see, Chung-kuo ku-chin ti-ming-ta tzu-tien. P. 231, 4).

⁷² Kang yu-chi-hsing. Vol. 5. P. 13 b.

⁷³ Lin-han yin-shu shih-hua. P. 1 a.

been added into Yüeh-fu collection by a high official, from western Che-chiang⁷⁴.

We can understand that Mu-lan was known by everybody and has gained such an importance that lasted through all ages. She especially left deep memories in the hearts of young girls.

This song has also been put into stage for many times as a play.

I noticed various difference when I compared the German translation in Sinica with the Chinese text we have. The text we have here more detailed. It is probable that Chiang Hsüeh-wen has taken this poem from another book. Therefore, our translation seems quite different from the German one. The German translation is quite a free one, we tried not to change the original text, thus we wanted to show the real value of the poem.

We find another chapter at the end of the text which tells the Mu-lan story in a different style and different way.⁷⁵ The style shows that this chapter was written during the T'ang dynasty and added to the main text later. I have thought it would not be useful to translate this chapter as it has no connection with Northern-literature and tells the same story.

The Mu-lan Song which reflects the love of the country and family with sincere thoughts and greatest symbol of heroism:

The Mu-lan song

(chap. 25. p. 233 b chap. 26. p. 236 a)

Tse, tse again tse, tse,
 Mu-lan is weaving cloth on the loom near the door.
 The noise of the loom is not heard,
 Only the breathing of the girl is heard.
 I ask the girl what she thinks about,
 I ask the girl what she remembers.
 She does not think of anything,
 She does not remember anything.
 "I saw the dispatch of troops yesterday evening,
 K'o-han declared a great war.
 The military list is in twelve pieces,
 Each one consists of my father's name too.
 My father has no elder son,
 Mu-lan has no an elder brother.
 I wish to get a horse and a saddle in the market,
 I am going to the frontier instead of my father."
 She bought a nice horse in the eastern market,
 She bought a saddle in the western market,
 She bought a long whip in the northern market.

⁷⁴ See, Yüeh-fu shih-chi : chap. 25. 235 b.

⁷⁵ See, Yüeh-fu shih-chi : chap. 26. p. 236 a.

He bid farewell to her parents and left in the morning,
 She has had a rest in the evening by the Yellow River.
 She could no more hear the farewell of her parents and the girls
 Could only hear the murmur of the Yellow River,
 She left in the morning bidding farewell to the Yellow River,
 She reached the Hei-shan in the evening ⁷⁶.
 She could no more hear farewell words of her parents and the girls.
 Only the neighing of the horses of Yen-shan Barbarians could be heard ⁷⁷.
 She walked towards the frontier for about 10,000 Li,
 She crossed over passages and hills as if flying.
 The northern wind brings noises,
 Snow shines on iron cloths.
 Hundreds of generals and officers die in the war,
 Soldiers come back after ten years,
 And have an audience with the emperor,
 the emperor is in the reception room.
 And gives them twelve degrees,
 Distributing more than hundreds and thousands presents.
 K'o-han asks them what they wish,
 Mu-lan does not want anything,
 She only wants to have a good horse,
 K'o-han sends the child to his country.
 The family hears that their daughter is coming back,
 They go out of the city to meet her,
 The sister hears that her elder sister is coming back,
 and puts rouge on her face on the threshold,
 The little brother hears that his elder sister is coming back,
 He sharpens his knife and goes near the sheep and pigs.
 "I opened the door of my room in the east,
 I sat on the divan in the western side,
 I took off my war dress,
 I put on my ordinary dress."
 She combed her beautiful hair by the window,
 looking at the mirror, she put a yellow rose on her head,
 She came out of the door and met her friends,
 They were very surprised
 They have been together for twelve years,
 They did not know that Mu-lan was a girl.

⁷⁶ Hei shan : A mountain in Yehol (in northern China). It is known as a mountain of death of the Ch'i-tan. It is told that when one dies his soul goes to that mountain. They used to sacrifice once every year for the mountain. The Wu-huan also mention about this mountain (see, *Yenching journal*, v. I. P. 28).

⁷⁷ Yen-shan : It should be "Yen-chih-shan" It is a mountain in Kansu, where the Hsiung-hu used to live.

The feet of male rabbits strike each other.
 The eyes of female rabbits seem surprised.
 The couple of rabbits go side by side,
 How could one know whether I am a woman or a man?

Conclusion :

We come to these conclusions after having made a study of these poems, found in the "Yüeh-fu shih-chi".

Rhythm : Most of these poems belong to a Chinese versification, namely "poems consisting of 5 and 7 words". Some other poems consist of 4, 6-7 and 7-3-7 words. We know that the poems of 5 and 7 words are very popular in China. But we do not see the other kind versification which consists of 6-7 and 7-3-7 words. This shows that the poems written in a different kind of versification are all translations from foreign Language. The versification is very different from that of Chinese. So we can say that it is a kind of versification peculiar to the Northern people (or Northern-literature). Free kind of versification is also used, as seen in the poem called Mu-lan. We find also some poems in Chinese folk literature, written in a free kind of versification⁷⁸

The rhyme : Usually second and fourth lines are rhymed. Thus, each stanza is rhymed by itself. The original form are the same. First and third lines are seldom rhymed. In Southern-literature, second and fourth lines are rhymed in a regular way and the original forms of rhyming are the same.

In the Northern-literature the old forms of rhyming are, Yang, Ma, Han, Ko, Hsien, Chin, Tsai, Yu, Yü, Hua, Ju, Keng, Chih and Yao.

The Northern literature has been more or less under the influence of Chinese from the point of view of versification. Many words used in people's language of Northern literature, are also seen in the Chinese folk literature. Thus, it means that while Northern-people borrowed a kind versification from Chinese, the later one also borrowed some words from them.

The inner Form (The structure) :

The subjects in these poems are taken from the daily life of the people and all different classes are represented. The upper class or palace life is not mentioned at all. They tell us only of the sorrows, happiness and the passions of people and heroes. They are very good patterns of the folk songs.

In these poems we cannot see the personality of the poet. They are composed in a collective way, so they have a non-individualistic character.

We do not observe any epic form in these poems, except Mu-lan-tshih. However, in the reign of Mao-tun, the Shan-yü of Huns (200, B. C.) we come

⁷⁸ See, Lang-t'ung ch'ing-ko (The love songs of the Lang and T'ung): Compiled by Liu Ch'ien-ch'u and Chung Ching-wen. 1928 Canton.

— see, Kuang-hsi yao-ko-chi-yin (The folk songs of the Yao in Kuangsi): Comp. by Chao Yüan-Jen 1930. Peiping).

— see, Tan-ko (The songs of Tan): Comp. Chung Ching-wen. 1927 Shanghai.

— see, Wu-ko-i-chi (The songs of Kiangsu): Comp. by Wen I-chih 1928, Canton).

across a monography which reminds us of a epeece ⁷⁹ This was written in Chinese. It was probably in verse, but we cannot be certain of it, as we do not have Hun writings.

There is another kind of poem consisting of 4 lines in Chinese source in 100 B. C. ⁸⁰. This is a song written to express their sorrow, when the Huns were defeated by Chinese in Kansu. However, we cannot say this is a begining for the epeece. This poem can be translated thus:

We lost Yen-chi-shan,
And our women lost their beauty.
We left Chi'-lien-shan,
Our cattle now are without masters.

This poem consists of 5 and 7 words. The second and the fourth lines are ryhmed with the old form Chih. Here we can see a new a versification which is not like that of Heng-ch'ui songs. And it is not formed in the Chinese versification.

In Chinese source, we come across also a bell fortune song, which consists of only one lines. It is written in the reign Earlier -Chao (304-329 A. D). in the Chieh language which has some connection with Hun language. The Chinese text is this ⁸¹:

Hsü-chih ti-li-k'ang p'u-ku ch'ü-tu-t'ang.
P'u-ku, is a title.

We can translate it, this way:

If the army enters into the war, the commander of chief becomes prisoner.

We cannot come to any conclusion, considering the versification, rhyming etc. reading only this one line, but however, we can understand that in the old days the Northern-people had also a kind of versification.

In brief, those Northern-peoples' national traits in the vast Chinese culture, out of their own accord during the later period, has left such a literary form. The Chinese influence and consequently its parralel limitations of form, its non-individualistic character, have prevented these poems from acquaring an epic quality.

We cannot also see any dramatic form in these poems. The Chinese folk songs have been made into plays. There are many subject in the Northern-literature suitable for plays. But in the Yüeh-fu collection there is no any trace that of their dramatizing their poertry.

In the Yüeh-fu shih-chi it is recorded that, these songs are made for dances ⁸². But we do not have any. Only we know that, some poems have been lost, dance songs must be among them.

⁷⁹ See, Shih Chi, 110. (Monography about Hsiung-nu, Eberhard : Türk kavimleri hak. Çince vesikalar. DTCE. Dergisi II-IV, 1942, Ankara).

⁸⁰ See. T'ai-p'ing Yü-lan, 719, p. 3 a. This poem is quotend in the Hsi-ho chiu-shu, written in Han dynasty.

See also. Atsız: Türk tarihi üzerinde toplamalar. 1935 İstanbul s. 98-101.

⁸¹ See. Atsız : Türk tarihi üzerinde toplamalar. s. 98-101.

See also new; L. Bazin: Cahiers d'histoire mondiale, vol. I. no. 1. 1953 p. 134.

⁸² See Yüeh-fu shih-chi : chap. 21. p. 211-212 a b.

We do not observe any religious form in these poems either. Their aim has been to create natural versification and harmony without losing their essential qualities and avoiding the narrow limitations of religion.

Although, Buddhism, Taoism, Confucianism have all been spread quite extensively among Turkish dynasties but, they have not permeated into the inner world of these people. Among the T'ö-pas we detect the cult of the wolf the mountain and forest. There are spring and autumn festivals and horse races concerning these cults. For some reasons, however, these rituals have not influenced their poetry and they have not been evaluated in poetry.

Among these poems besides some nature depicting realistic scenery, there are also poems of love and passion. In their poetry love is an ideal for women, and the women know to be faithful in love. The part that women play is important too. They are not only wives or lovers, but also war companions for their husbands and also individuals with important positions in the economic field.

To Conclude: These poems of Northern-people, manifest a natural character from point of view of its spiritual structure, its inner world, though not from its form, i. e. the rhyme and the meter. Neither does this poetry show any traits of heroic greatness in symbolic form.

BİBLİYOGRAFYA

Lebel, Dr. Germaine : *La France et les Principautés Danubiennes (Du XVIe, siècle à la chute de Napoléon 1er)*, Paris, Presses Universitaire de France 1955, 460+2 p., 8° (Publications de la Faculté des Lettres d'Alger: XXVII).

Cezayir "Bibliothèque Nationale" Müdürü Dr. Germaine Lebel, Fransa'nın, bugünkü Romanya'yı teşkil eden eski Tuna Prenslikleri, yâni Eflâk-Boğdan ile münasebetleri hakkında yeni bir eser yayınlamış bulunmaktadır. Kitap, daha ilk bakışta bibliyografyasının zenginliği ile dikkati çekmekte (42 sayfa) ve büyük bir emek mahsulü olduğu kanaatini vermektedir. Gerçekten, eserinin Giriş kısmından, 1939-1948 yılları arasında Romanya'da bulunduğunu öğrendiğimiz müellif (p. 7), bütün romen neşriyatına tetkik etmek imkânını bulduğu gibi, Fransız arşivlerindeki vesika ve yazmaları da kullanmış, bunlardan başka, batı dillerinde yayınlanmış olan konu ile ilgili eserlerin hemen-hemen hepsinden de faydalanmıştır. Ancak, bu çok zengin bibliyografyanın, türk vesika ve kaynakları yönünden noksan kaldığı da göze çarpmaktadır. Zirâ, Fransa ile Eflâk-Boğdan münasebetlerini inceleyen, bu prenslikleri -imtiyazlı durumları ne olursa olsun- tâbi buldukları Osmanlı İmparatorluğundan tecrit ederek mütelâa etmeğe imkân yoktur. Bu bakımdan konu, "3" cepheli (Fransa, Eflâk-Boğdan, Osmanlı İmparatorluğu) bir karakter arz etmektedir. G. L., kullandığı orijinal vesikaların yardımıyla konuyu Fransa ve Eflak-Boğdan bakımından teferrüatlı bir şekilde incelemeğe muvaffak olmuş, fakat türk arşiv ve kaynaklarından, hattâ son türkçe neşriyatın hiç birinden faydalanmadığı için, bâzı olayların Osmanlı İmparatorluğu bakımından izahı ister istemez vuzuhsuz ve eksik kalmıştır. Her ne-kadar müellif, türk arşivlerinin istifade edilemez bir halde bulunduğuna işaret etmekte (p. 403) tamamiyle haksız değilse de, arşivlerimizde kolaylıkla kullanılabilir hayli malzeme mevcut olduğu da şüphesizdir. Meselâ, Başvekâlet Arşivi'nde çeşitli vesikalar arasında, konu ile ilgili başlıca şu defterleri sayabiliriz :

1— *Ecnebi Defterleri* arasında kayıtlı Ahidnâme, Ahkâm, Nişan ve Konsolosluk defterleri: *Romanya Defteri* (H. 1142-1324-M. 1729-1906 yıllarına âit); *Fransa Defteri* (H. 1044-1328-M. 1643-1910).

2— *Mühimme Defterleri* (966-1558 den itibaren. Bu defterlerde konu ile ilgili pek çok hüküm, Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı tarafından *Osmanlı Tarihi*'nde kullanılmıştır).

3— *Nâme-i Hümâyûn Defterleri*.

4— Muhtelif ve mütenevvi defterler arasında 73 No. da kayıtlı : *Memleketeyn (Eflâk-Boğdan) nizamnâmesi*.

Birer vesika koleksiyonu olan bu defterlerden başka, bir çoğu tasnif edilmiş olan *Hatt-ı Humâyûn vesikaları* arasında da, XVIII.-XIX. yüzyıllara âit hayli vesika bulunabileceği muhakkaktır.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'ne gelince: Bilindiği gibi, buradaki vesikalar maddelere göre tasnif edilmiş ve kataloğun 1.-2. fasikülleri de yayınlanmıştır (*Arşiv Kılavuzu*, 1.-2. fasikül, İstanbul 1938-1940) Burada, Eflâk, Boğdan ve Fransa ile ilgili maddelerden konuyu aydınlatıcı bâzi vesikalar bulmak da mümkündür.

Türk arşivlerinin istifade edilemeyecek bir halde olduğunu söyleyerek, kısmen de olsa kendisine bir mazeret bulan G. L., türk kaynaklarının hiç birinden de istifade etmemiştir. Buna da, -tahminimize göre- kendisinin türkçe bilmeyişi sebep olsa gerektir. Sebep ne olursa olsun, türk vesika ve kaynaklarının kullanılmayışı, müellifin hâdiseleri izahta yer yer tek taraflı kalmasına yol açmıştır ki, aşağıda eserinin orijinal bilgiler bakımından bir hulâsasını yaparken, bu noktaları da belirtmeğe çalışacağız.

G. L., eserini, bir "Giriş" ten sonra "Politika" ve "Konsolosluklar Tarihi" adını verdiği "2" büyük kısım içinde şu bölümlere ayırmıştır:

Politika :

I- XVI. Yüzyıl : Müddeiler ve mâcerâperestler (İlk Fransız- Romen münasebetleri, Müddeiler, Seyyahlar ve misyonerler).

II- XVII. Yüzyıl (30 Sene harpleri: Transilvanya mes'alesi, XIV. Louis'nin Şark siyaseti).

III- XVIII. Yüzyılda Şark Mes'alesi : Rusya'nın hâdiselerde âmil oluşu.

IV- Fransız İhtilâli'nden -Amiens sulh muahedesine (İhtilâl idaresinin Şark siyaseti, Mısır seferi).

V- Amiens'den Austerlitz'e.

VI- Austerlitz'den Tilsitt'e.

VII- Tilsitt ve Slobodzia.

VIII- Erfurt ve neticeleri.

IX- Bükreş Muahedesi.

Konsolosluklar tarihi :

I- Konsolosluklardan önce.

II- Konsolosluklar.

III- Mısır Seferi : Konsolosların başlarına gelenler.

IV- Daimî Konsolosluklar.

Bu bölümlerden sonra da, kitapta "Fransa İhtilâli ve Rumenler" başlığını taşıyan bir "Hülâsa" ile, XVIII.- XIX. Yüzyıllarda Tuna Prenslüklerinde Fransız Ticareti'ne âit bir "Zeyl" ve en nihayet, "Notlar" ile "Kaynaklar ve Bibliografya" yer almaktadır.

Bölümlerin adlarından da anlaşıldığı gibi G. L. nin eserinin ağırlık merkezini Napoleon zamanı teşkil etmektedir. Esâsen müellif, Giriş'te, 1815 ten önceki Fransa-Romanya münasebetlerinin heyeti umumiyesiyle incelenmemiş olduğunu, kendisinin, 1821 Tudor Vladimirescu isyanını tetkik ederken, iki memleket arasındaki münasebetlerin başlangıcını tesbit etmek için XIV. yüzyıla kadar çıktığını, bununla beraber esâs gâyesinin, İhtilâl ve İmparatorluk Fransası devrindeki münasebetleri incelemek olduğunu söylemektedir (p. 7).

XVI. Yüzyıldan önce Fransa ile Romanya arasında kayda değer bir münasebet mevcut olmadığını, 1396 da Niğbolu'da bozguna uğrayan Fransız şövalyelerinin Eflâk köylüleri tarafından soyulduklarını (p. 12) söyleyen G. L., "XVI. yüzyıldan itibaren, dış politika şartları, Fransa sarayını, umumiyetle şark mes'elelerini ve bilhassa Tuna eyâletlerini yeniden dikkatle nazarı itibare almağa zorladı" diyerek (13 vd.) mevzua girmekte ve François'nun, Charles-Quint'e karşı Osmanlılarla anlaşmasının, yalnız *Levant* pazarlarını fransız tüccarlarına açmakla kalmayıp, aynı zamanda Fransa'ya bütün şarkta asırlarca üstünlük sağladığını da belirttiikten sonra şöyle demektedir: "Avusturya sarayı ile aynı düşmanlık, Tuna memleketlerinin mukadderatında uzaktan veya yakından rol oynayan Kırallık (Fransa Kırallığı) politikasını tesbit etti: Şarkta bir müttefike olan daimi zaruret; İmparatorluk (Mukaddes Roma-Cermen İmparatorluğu) arazisinin arkasını almak ihtiyacı." (p. 14).

Görülüyor ki müellif, Fransa'yı XVI. Yüzyıldan itibaren Osmanlı İmparatorluğu ile anlaşmağa ve Eflâk-Boğdan ile ilgilenmeğe sürükleyen şartları ve dolayısıyla takip ettiği gâyeyi vuzuhla tesbit etmiştir: Avusturya'ya karşı türk ittifakı ve gene Avusturya'ya karşı Eflâk-Boğdan üzerinde nüfuz tesis etmek, hattâ dolambaçlı yollardan da olsa, bu prenslikleri Fransa'ya bağlamağa çalışmak.

Bu gâye ile Fransa'nın, XVI. Yüzyılın ikinci yarısından sonra Eflâk - Boğdan'da nüfuz tesis etmek için, çeşitli projeler tertibine koyulduğu görülmektedir. (Yalnız G. L., bu teşebbüsleri incelerken kronolojiye riâyet etmemiş, 1566 da bir izdivaç projesinden başlayıp, 1573 Lehistan kırallığı seçimine geçtikten sonra, 1561 hâdiselerine dönmüştür). Filhakika Fransa, Eflâk ve Boğdan prenslerinin ahfadı olan veya öyle olduklarını iddia eden bazı kimseleri birer koz olarak kullanarak, onları bu prensliklere tâyin ettirmek politikasını ele almıştı. İlk olarak, Jacques Basilikos adında bir macerâperest, Fransa'nın tavassut ve yardımıyla 1561 de Bâbüâli tarafından Boğdan Voyvodalığına tâyin edilmiş ve Jean unvanıyla "2" yıl hüküm sürmüştü (p. 19). 1566 da Fransa'nın İstanbul elçisi Grantrie de Grandchamp, Eflâk Voyvodası Petru Schiopul'un kız kardeşi ile evlenmek istemişse de, prensesin annesi katolik bir damat istemediğinden bu proje akim kalmıştı (p. 14). IX. Charles'ın kardeşi Henri de Valois'nın 1573 te Polonya kralı seçilmesi ise Fransa'yı, Eflâk - Boğdan'ı Polonya ile bileştirerek hâkimiyet altına almağı düşündürecek derecede büyük projeler hazırlamağa sevk etmişti (p. 15 vd.).

İşte burada G. L. in, Henri de Valois hâdisesini incelerken tek taraflı kaldığını görüyoruz. Zirâ o tarihlerde sadâret mevkiini işgal eden Sokollu Mehmed Paşa'nın (müellif bir başka vesile ile 1569 da İbrahim Paşa'nın sadrazam olduğundan bahsediyor ki -p. 14- bu bir zuhul eseri olsa gerek). Bilindiği gibi Damat İbrahim Paşa ancak 1004-1595 te Sadrazam olmuştur) siyasetinin bir eseri olarak, Osmanlı Devleti, Polonya olayları ile çok yakından ilgileniyor ve bu memleket üzerinde hissedilir bir nüfuz tesis etmiş bulunuyordu (Bu mesele, arşiv vesikalarına dayanılarak Ahmed Refik tarafından incelenmiştir: *Sokollu Mehmed Paşa ve Lehistan İntihabı*, TOEM, 35 (1331), s. 663-687 ve: *Lehistan'da Türk Hâkimiyeti*, TTEM, 4-81 (1340), s. 227-243). O kadar ki, Henri, ancak Osmanlıların muvafakatiyle kiral seçilebilmişti (Leh beğlerine ve IX. Charles'a yazılan mektuplar: A. Refik, TOEM, 35, s. 677-679). II. Selim, Henri'ye yazdığı bir mektupta: "sizi

ol diyâra kiral nasb ve ta'yin eyledik" diye Lehistan'ın ve dolayısıyla Henri'nin Osmanlı nüfuzunda bulunduğunu açıkça ilân ediyor (Başvekkâlet Arşivi, Mühimme XXII, s. 119 da bulunan bu hüküm İ. H. Uzunçarşılı tarafından yayınlanmıştır: *Osmanlı Tarihi*, c. III, Kısım. 2, s. 168, Not. 3) kendisine, isyan eden Boğdan Voyvodası Jean'ın yakalanması hususunda mütahakkimâne emirler gönderiyordu (A. Refik, TOEM, 35, s. 681-685). Binaenaleyh Sokollu, Lehistan'ı Eflâk-Boğdan ve Erdel gibi, Osmanlılara tâbi bir eyâlet haline getirme siyasetini takip ederken, Fransa'nın, Eflâk-Boğdan'ı Lehistanla birleştirme projesi, muhakkak ki gerçekleştirilmesine imkân omıyan bir tasavvur olarak kalmağa mahkûmdu.

G. L. in naklettiğine göre, Henri'nin Lehistan kiralığı macerâsından sonra, fransız diplomasisi, Eflâk - Boğdan Voyvodalıklarına kendisine tâbi olacak namzedler seçtirme politikasını tekrar ele almıştı. Filhakika, eski Eflâk beği Petraçcu cel Bun'un oğlu olup, Paris'e sığınmış olan Pierre (Petru) Cercel'in 1583 te Eflâk Voyvodalığına tâyini, fransız diplomasisinin bir başarısı olmuştu. Fransa'nın İstanbul elçisi Germigny'nin P. Cercel için yaptığı teşebbüsler Sokollu'nun muhalefeti ile karşılaşmış (p. 22), ancak, bu uzak görüşlü sadrazamın ölümünden sonra Cercel'in İstanbul'a gelmesine müsaade edilmişti. Cercel, Germigny'nin tavassutu ile III. Murad'a takdim edildikten, padişahın gözdesi Venedik asıllı Laura Baffo (Safiye Sultan) ya italyanca şiirler takdim ettikten, hattâ bir halıcı kıyafetiyle saraya girip onunla konuşmağa muvaffak olduktan sonra voyvodalığı elde edebilmişti (p. 24). Lâkin 1585 te azl edilmiş, 1589 de tekrar Voyvodalığa tâyin edilmek için İstanbul'a gelmişse de, haşin hareketlerinden dolayı Yedi - Kule'ye haps ve bilâhare katledilmiştir (p. 27. Müellifin, P. Cercel hakkında yapılmış olan etüdlere dayanarak verdiği bu bilgiye karşılık, çağdaş bir müverrihimiz olan Selânikî, hâsiseyi başka şekilde nakletmektedir. Ona göre, P. Cercel, "kanûn-ı kadîm üzere" Rodos'ta mahbus iken, Vezir Damat İbrahim Paşa'nın tavassutu ile oradan getirtilip Voyvodalığa tâyin edilmişti. Hattâ, Divân'da borkünü giymiş ve padişah tarafından da kabul edilmişti. Ancak, gitmek üzere iken, mâiyetindeki hıristiyanlardan bir-ikisini öldürmesi üzerine Yedi - Kule'ye haps edilmiştir: *Tarih*, İstanbul 1281, s. 284; krş. A. Decei, *Eflâk maddesi, İslâm Ansiklopedisi*.)

P. Cercel'en sonra Fransa, bu sefer gözlerini Boğdan'a çevirmiş ve mesâisini Jean Boğdan'ı buraya Voyvoda tâyin ettirmeğe teksif etmişti. J. Boğdan, bundan önceki namzetlerde yapıldığı gibi, 1585 te İstanbul'a gönderilmiş, fakat III. Henri'nin ölümü üzerine bu proje akim kalmıştı. Esâsen, G. L. in de belirttiği gibi, bu sırada Fransa Bâbiâli üzerindeki nüfuzunu kaybetmiş, Eflâk - Boğdan Voyvodalarının tâyininde rol İngilizlere geçmişti (p. 29).

XVII. Yüzyılda Fransa'nın Osmanlı İmparatorluğu ile olan münasebetlerinin zaman zaman eski dostluk havasını kaybetmesinin bir neticesi olarak, Eflâk - Boğdan ile münasebetlerinde de XVI. yüzyıla nazaran büyük bir gerileme müşahade edilmektedir. Bunda da, yüzyılın ilk yazısını dolduran "30 Sene Harpleri" ve XIV. Louis'nin şark siyasetinin büyük bir rolü olmuştu. Her ne kadar G. L., Louis'nin Avusturya'ya karşı şarkta bir müttefik bulmak siyasetine sâdik kalarak, Osmanlılara karşı bir harbe girmeği reddettiğini söylüyorsa da (p. 38), bu sıralarda fransızların Osmanlı İmparatorluğu dahilinde girişmiş oldukları katolikleştirme siyaseti (tafsilât: A. Refik, *Türkiye'de Katolik Propogandası*, TTEM, 5-82, s. 257-276), St. Gotthar

savaşından evvel Louis'nin Avusturya'ya yardımı, İstanbuldaki Fransız elçisi De la Haye'in Venedikliler hesabına casusluk yapması ve nihayet Fransa'nın Girid'e yardımı, Bâbîâli'yi, hususiyile idareyi ellerinde bulunan Köprülülere, haklı olarak Fransa dostluğundan şüphelendirmişti. O kadar ki Fazıl Ahmed Paşa, Fransızların Osmanlılara dost olduğundan bahseden yeni elçi Nointel'e: "Evet, Fransızlar bizim dostumuzdur, fakat onları daima düşmanlarımızla beraber görüyoruz" diyerek (A. Refik, *Köprülüler, Ahmed Paşa*, İstanbul 1331, s. 107) bu iki yüzlü siyaseti açıklamak zaruretini duymuştu. İşte G. L., Louis'nin, 1667 de İsveç'e kaçmış olan sâbık Boğdan Voyvodası George-Etienne'in affı (p. 39) ve 1689 da da, eski Orta-Macar Kırallı Emeric Tokoly'i Eflâk Voyvodalığına tâyin ettirmek teşebbüslerinde muvaffak olamayışının (p. 45 vd.) sebeplerini, Fransa-Osmanlı İmparatorluğu münesebetlerinin bu gergin havasında aramalıydı.

Fransa, ancak Prut savaşından sonra Bâbîâli üzerinde tesir etme imkânını tekrar bularak, Eflâk - Boğdan Voyvodalarının tâyinlerinde müessir olmağa başlamıştı. Müellif, buna misâl olarak, elçi Des Alleurs'ün tavassutu ile, Nicolas Mavrocordato'nun 1711 de Boğdan'a tayinini zikretmekte (p. 47) fakat, Eflâk-Boğdan Voyvodalıkları tarihinde bir dönüm noktası teşkil eden bu tâyinin hangi şartlar dahilinde ve ne gibi bir gâye ile yapıldığına hiç temas etmemektedir. Malûm olduğu gibi, Prut Savaşında Boğdan Voyvodası Dimitrie Cantemir'in ihaneti ve Rusya'ya kaçması üzerine Osmanlı hükûmeti, voyvodalıkları artık yerli prenslere tevcih etmekten vaz geçerek, daima kendi kontrolü altında kalabilecek Fenerli rum beylerine vermeği münasip görmüş ve işte bu gâye ile Divân-ı Humâyun Baştercümanı Alexandru Mavrocordato'nun oğlu Nicolas'ı Boğdan Voyvodalığına tâyin etmişti (Râşid, *Tarih III*, 359). Bir müddet sonra, Eflâk Voyvodası Constantin Brâncoveanu'nun öldürülmesi üzerine Eflâk'a da Fenerli rum beylerinden voyvoda tâyin edilmiş (1714) ve böylece Eflâk-Boğdan'da 1821 e kadar süren "Fenerli beğler" idaresi başlamıştır (krş. A. Decei, *Eflâk, Boğdan maddeleri*, IA).

1739 Belgrad Muahdesiyle, kuzey Sırbistan'la birlikte batı Eflâk'ı (Orsova) iade etmek mecburiyetinde kalan Avusturya'nın, Balkanlara doğru ilerleyişinin durdurulduğunu, bunun, XVIII. yüzyılda Fransız diplomasisinin elde etmeğe muvaffak olduğu en parlak başarılarından biri olduğu belirten müellif (p. 51), Fransa'nın, çok geçmeden "Renversement des alliances" ile İngiltere ve Prusya'ya karşı Avusturya-Rusya, yâni Türkiyenin düşmanları ile, birleştiğine temasla: "Fransız siyasetinin 2 asırdan beri şarkta takip ettiği esâs : İmparatorlara karşı ittifak -monarşinin bu an'anevi büyük prensibi-, bir tek darbeye mahvoluyordu" diyor (p. 52). G. L., devamla, Kaynarca Muahdesiyle Rusya'nın, Osmanlı İmparatorluğu üzerinde nüfuzu artarken, XVI. Louis'nin, tahta çıkışı ve Vergennes'in Hariciye Vekilliğine tâyini ile Fransız politikasında, Rusya'ya yaklaşmak suretinde tezâhür eden yeni bir istikamet görüldüğünü (p. 54) fakat, "taksim 2 yüzlü bir silâh olduğunu" ve "bu nevi bir macerâda" Fransa'nın kazandığından çok kaybedeceğini iyice anlayan Vergennes'in, Osmanlı İmparatorluğunu muhafaza politikasına sâdik kaldığını tebârüz ettiriyor (p. 56). Ancak, Fransa'nın, 1787 de Osmanlıları Rusya'ya karşı harbe tahrik ettiği halde, dahilî ve haricî bir çok müşküller yüzünden, kendisinin

pasif kalarak sahayı İngiltere ve Rusya'ya bıraktığına da temasla: "Bu, Fransa'nın Levant'daki asırlık prestijinin sonudur" neticesine varıyor (p. 59).

G. L., kitabının "Politika" kısmının bundan sonraki bölümlerinde, İhtilâl ve Napoleon devirlerinde, Eflâk - Boğdan ile olan münasebetleri ele almaktadır: İhtilâlin patlamasıyla Fransa'nın şark siyaseti bir müddet "uykuya dalmış", ancak 1792 den itibaren, bir taraftan Kara-Deniz'de seyrüsefer serbestisi elde etmeğe (p.66) diğer taraftan da Osmanlıları Avusturya'ya karşı harbe sokmağa çalışılmış, fakat Osmanlı Devleti, Reisülküttab'ın ağzından Fransa elçisi Descorches'a: "Dostumuz Descorches iyice kani olmalıdır ki Türkiye bir fil'dir, tavşan gibi yürümez" diyerek (p. 67) bu teklifleri reddetmişti. Bunun üzerine Fransa, Avusturya ve Rusya'nın entrikalarına mukabele etmek ve mümkün olursa Polonya'da bir ihtilâl hazırlamak için Eflâk-Boğdan'da birer Konsolosluk tesisine teşebbüs etmiş ve Stamatî adında bir ajanını gizli bir vazifeyle derhal Bükreş'e göndermişti (p. 69).

Napoleon'un Mısır'a tecâvüzünün doğurduğu ilk buhran giderilir giderilmez Fransa diplomasisi, faaliyetini Eflâk'da kendisine taraftar bir voyvodanın seçilmesine teksif etmişti: Zirâ, 1800 den beri Boğdan'da Fransız dostluğu ile tanınmış bir voyvoda, Alexandre Soutzo bulunuyordu. 1802 Haziran'ında Pasvan-oğlu Eflâk'ı işgal edince, Voyvoda Michel Soutzo kaçmış ve onun yeğeni olan Boğdan beği A. Soutzo, ilâveten Eflâk Voyvodalığına tâyin edilmişti. Böylece "iki prenslik, Fransa'nın dostu olan bir prensin idaresinde birleşmiş oluyordu. Maalesef zafer çok az sürdü. Alexandre Soutzo, muzaffer bir şekilde Bükreş'e girdiği vakit, Sultan'ın bir murahhası, kendisine Yaş'a dönmelerini mülayemetle emretti". Eflâk Voyvodalığına, Fransız elçisinin mümanaatına rağmen Rusya ve Avusturya'nın tavassutu ile İpsilanti tâyin edildi (p. 84); bir kaç gün sonra da A. Soutzo Boğdan'dan da azledilerek yerine Alexandre Moruzi getirildi (p. 85).

Eflâk-Boğdan'ın tek bir Voyvodanın uhdesinde birleştirilmesi bakımından önemi âşikâr olan bu hâdisede, Fransa'nın rolü ne olursa olsun, hakikatte bu birleştirme, o sırada Osmanlı İmparatorluğunun içinde bulunduğu müşküllerin bir neticesi olarak vuku bulmuştu ki G. L., türk kaynaklarının kullanmadığı için mesleci yalnız Fransa cephesinden ele almıştır. Şöyle ki: Eflâk'ın dağlı eşkiyası tarafından işgali üzerine Voyvoda Mihail (Michel) Avusturya tarafına kaçınca, Deli Constantin Eflâk Voyvodalığına "intihap" olunmuştu. Ancak Constantin'in, "za'f-ı hâli sebebiyle" askerinin birikmiş olan aylıklarını ödiyemeyeceği anlaşılınca, Boğdan Voyvodasından "100.000" kuruş istenmişti. Alexandre Soutzo, mâli güçlükler dolayısıyla bu parayı ödiyemeyeceğini, bununla beraber, "işler yoluna girinceye deg, Eflâk Voyvodalığı Boğdan Voyvodalığına ilhak olunur ise, hüsni idare-i memlekete ihtimâm olunacağını" bildirince, "Eflâk Eyâleti Boğdan Voyvodalığına ilhak" olunmuştu (Cevdet, *Tarih*, tertib-i cedîd, VII, 159). Bundan sonra dağlı eşkiyası fitnesi bastırılmış ve firari Michel de İstanbul'a getirtilmişti. İşte bu sırada Rusya işe müdahale etmiş ve neticede, sâbık Boğdan Voyvodası Alexandre İpsilanti'nin oğlu Constantin Eflâk'a, Alexandre Moruzi de Boğdan'a tâyin edilmişlerdi (Cevdet, VII, 161. Eflâk Voyvodası Constantin'e gönderilen ve Voyvodaların imtiyazlarından bahseden, Evâhiri CA. 1217-18-28 Eylül 1802 tarihli ferman sureti: ay. yer. Zeyl: 15, s. 352-361).

Esâsen, 26 Haziran 1802 Paris andlaşmasına rağmen, Mısır seferinin doğurduğu pürüzler tamamiyle giderilememiş ve Napoleon, Bâbüâli'nin 1805 te Rusya ile ittifakını yenilemesine mâni olamadığı gibi, Osmanlı hükümeti, uzun müddet onun İmparatorluğunu da tanımamıştı (Müellif burada, III. Selim devrinde Osmanlı İmparatorluğunun bir muvazene politikası güttüğüne dikkat etmemektedir. Bu hususta: Enver Ziya Karal, *Selim III. ün Hat-tı Humayunları- Nizamı Cedit*, Ankara 1946, s. 155-162. Napoleon'un İmparatorluğunu ilânından doğan me'eleler için de ayn. mll. *Halet Efendinin Paris Büyük Elçiliği*, İstanbul, 1940 ve *Selim III. ün Hat-tı Humayunları*, Ankara 1942, s. 80-97). Nihayet Osmanlı hükümeti Napoleon'un İmparatorluğunu tanımıştı. O da, Osmanlı elçisi Muhib Ef. ye: "Osmanlıları bahtiyar veya bedbaht edecek her şey Fransa için de bahtiyarlığı veya bedbahtiyi mucip olacaktır" diye, türk dostluğuna verdiği önemi belirtmekten geri kalmadığı gibi, III. Selim'e yazdığı mektupta da "Rusya ne hakla Eflâk işlerine karışmak istiyor? Bu eyâlet Rusya'ya mı yoksa Bâbüâli'ye mi âittir?" diye soruyordu (p. 111). Bu yüzdendir ki Osmanlı hükümeti, Napoleon'un yardımıyla, Eflâk-Boğdan'a dâir 1802 de Rusya ile imzalamış olduğu mukaveleyi ilga etmek tasavvuruna bile kapılmıştı (Cevdet, VIII, 46). Fakat Bâbüâli'nin, Fransız elçisi Sebastiani'nin tavsiyelerine uyarak, Rus taraftarlığı güden Eflâk-Boğdan Voyvodaları İpsilanti ve Moruzi'yi azlederek, Eflâk'a Alecco Soutzo'yu, Boğdan'a da Divan tercümanı Callimachi'yi tâyin etmesi (p. 114), "6" yıl süren yeni bir Osmanlı-Rus savaşına yol açmıştı.

Savaşın ilk günlerinde Napoleon, Osmanlılara müzâhir davranmış, III. Selim, "ebedi bir ittifak" için Emin Ef.yi (Dester Emni Seyyid M. Emin Vahid; Cevdet, VIII, 102) Paris'e gönderirken (p. 124), fransızlar da, türkleri teşçi etmek için "*Bulletin de la Grande Armée*" den "6000" nüshayı türkçe ve arapçaya tercüme ettirerek İstanbul'a sevetmişler, aynı zamanda, "*Un vieil Ottoman à ses frères*" (—Eski bir Osmanlı'dan kardeşlerine) adını taşıyan "10" sayfalık bir broşür dağıtmışlardı (p. 125). Bununla beraber, türkler ve iranlılarla tedâfüi ve tecâvüzi bir ittifak yapıp, bu kuvvetleri de kendi âmâline hizmet için kullanmak gâyesini güden Napoleon, Emin (Vahid) Ef. ile Danzig'te başlıyan müzakerelerde bunu elde edemeyince, Avusturya'ya yaklaşmağa başlamış, hattâ Talleyrand'ı Osmanlı İmparatorluğunun takdimi mes'elesini incelemeğe memur etmişti (p. 129). III. Selim'in katli haberini alınca da, Rus Çarı Alexandre'a: "Bu, hikmet ve kudret-i Rabbâniyenin bir eseridir ki, bana, Türk İmparatorluğunun artık mevcut olmadığını söylüyor" diye yazmış (p. 132) ve böylece Osmanlılar aleyhine Rusya ile anlaşmaktan çekinmemişti.

G. L., Napoleon'un bu iki yüzlü siyasetini izah için, onun psikolojisine temaslâ "Napoleon, önceden verilmiş kararlara kendini aslâ bağlı hissetmezdi, O, ân'ın adamıydı" diyor (p. 132) ve Stendhal'ın şu sözlerini tekrarlıyor: "Napoleon'un vefâsız olduğu söyleniyor; o, ancak değişen bir mevcudiyetti" (133). Hattâ müellif, Napoleon'un türklerle olan münasebetlerinin herhangi bir anlaşmaya bağlı olmayıp, tamamiyle şahsi olduğunu, yâni o'nun, kendini türklerin değil de III. Selim'in müttefiki kabul ettiğini ileri sürerek (ki bu iddia vaktiyle A. Vandal tarafından

ortaya atılmıştı : *Napoleon et Alexandre Ier*. I. 73) III. Selim hal edildiğine göre, Napoleon'un, kendisini onun halefine karşı "az veya çok haklı olarak" bütün mecburiyetlerden kurtulmuş farzedebileceğini iddia etmektedir (p. 132). Fakat G. L. in bu iddiası çürük olup, Napoleon'un vefasızlığında, kendisini "az veya çok haklı" gösterecek bir durum bulunmamaktadır. Filhakika, bu tarihlerde Fransa -Osmanlı İmparatorluğu münasebetleri şahsî olmaktan çok uzak olup, 26 Haziran 1802 Paris muahedesine dayanmakta idi. Bu andlaşmanın 5. maddesi ile, her iki devlet, karşılıklı olarak birbirlerinin toprak bütünlüğünü korumayı tekeffül ediyorlardı (Meselâ bk. Testa, II, 147). Aynı maddeye bağlı bulunan münferit gizli madde ile de Fransa, diğer Avrupa devletleri ile vukubulacak savaşlarında, Osmanlı Devletini muharebeye icbar etmeyeceğini taahhüt ediyordu (Testa, II, 148). Binaenaleyh Napoleon' un, bu andlaşma ile bağlı bulunduğu Osmanlı İmparatorluğunun (yalnız III. Selim değil !) taksimi için Avusturya ve Rusya ile müzakerelere girişmesi "ahde vefasızlığın" şaheser bir münunesi olduğu gibi, onun, Osmanlıları, yerine göre İngiltere veya Rusya aleyhine harbe sokmak istemesi bile Paris muahedesine aykırı idi. İşte G. L., 1807 den itibaren Napoleon'un Osmanlılarla ve dolayısıyla Eflâk-Boğdan ile olan münasebetlerini izah ederken, onun psikolojisi yanında Paris muahedesinin bu hükümlerini de nazarı itibare almış olsaydı, hem daha objektif kalmış, hem de sağlam bir noktadan hareket ettiği için daha çok vuzuha varmış olurdu. Hakikatte Napoleon bir Makyavelistti ve müellifin de belirttiği gibi, kendisi için "bir ölüm veya dirim mes'clesi" kabul ettiği Blocus Continental'i gerçekleştirmek için Rusya'ya dayanmak lâzım geldiğine kanaat getirdiğinde (p. 132), türk dostluğuyla birlikte ahdi mükellefiyetlerini feda etmekten çekinmemişti.

Böyle olduğu halde Napoleon, Tilsitt'te Çar Alex a n d r e ile bulunduğu vakit, G. L. nin tâbiriyle o'na "Şark'ı, Fransanın medenî misyonunu, Asya'ya sürülmesi lâzım gelen barbarları (!) hatırlattı; gözleri kamaşmış olan partonerine Aya-Sofya'yı gösterdi; fakat hakikatte o'nu hemen acele olarak oraya sevketmedi" (p. 135). Gerçekten, Napoleon Tilsitt'te, İstanbul'u Rusya'ya terkedemeyeceğini bildirmiş ve aynı zamanda, Alexandre'i Eflâk-Boğdan'dan çekilmeğe ikna etmişti. Yalnız sulh muahedesiyle birlikte imzalanan ittifak muahedesine göre de, Fransa'nın Bâbüâli nezdindeki tavassutu bir netice vermediği veya İstanbul'da bir değişiklik vuku bulduğu takdirde, Rusya ile birlikte "İstanbul ve Rumeli Eyâleti müstesna, Osmanlı İmparatorluğunun büytün Avrupa eyaletlerinin türklerin boyunduruğundan ve zulümlerinden kurtarılması" (!) için çalışmayı kabul etmişti ki, "Alexandre'in iştahını çeken olta" da bu idi ve o, bu sebeple Blocus Continental'a katılmıştı (p. 136)

Tilsitt'ten sonra Fransanın tavassutu ile Osmanlılarla Rusya arasında, Eflâk-Boğdan'ın tahliyesi hakkında Slobodzia'da bir mütareke imzalanmış (24 Ağustos 1807) ammâ Napoleon, ananevî türk dostluğu ile "zayıf, tesadüfî, fakat elzem" olan yeni rus dostluğu (p. 140) arasında tercih yapamıyacak bir duruma düşmüştü. Alexandre, mütarekeye rağmen Eflâk-Boğdan'ı muhafaza etmek istediğini resmen bildirince, Napoleon, buna "hilekâr bir kombinezon" ile mukabele ederek, Voyvodalıklar tahliye edilmediği takdirde Silezya'nın işgaline devam edeceği tehdidini savurmuştu (p. 143). Çar, "Bütün Osmanlı İmparatorluğunu bu fiatla istemen"

diyordu (p. 145) lâkin, bir taraftan da Napoleon'u Osmanlı ülkelerini paylaşmak için ikna etmeğe çalışıyordu. Böylece başlayan müzakereler sonunda, iki İmparatorun Erfurt'ta yeniden buluşmalarına karar verilmişti.

Erfurt'ta Eflâk-Boğdan birleştirilerek Rusya'ya terkedilmişti. İstanbuldaki Fransız Elçisi L. Maubourg'un kanaatine göre, "Türkiye, hakikatte Tuna'da başladığı" için Vovodalıkların terki Osmanlı İmparatorluğunu kuvvetlendirecekti (p. 162). Lâkin bu arada İstanbul'da yeni değişiklik neticesinde II. Mahmud tahta çıkmış (müellif burada, III. Selim'in, 4 Mart 1808 de Napoleon'a bir mektup yazarak, türk topraklarının bütünlüğünün garanti edilmesini istediğinden bahsediyorsa da -p. 150-, bu mektup Selim değil, IV. Mustafa tarafından yazılmıştır: Testa, II, 308) ve Bâbüali, artık Napoleon'a itimat edilemeyeceğine kanaat getirerek İngiltere'ye yanaşmağa başlamıştı. Böylece İngiltere ile imzalanan Çanak-kale muahedesi, Fransa'nın "kıt'a sisteminde ilk ve çok vahim bir gedik" açmıştı (p. 167). Bu sırada Osmanlı-Rus harbi yeniden başlamış, Napoleon da Alexandre ile bozuşmuştu. Bu yüzden o, bir kere daha Osmanlılara yanaşarak, Eflâk-Boğdan'la birlikte Kırım ve Kara-Deniz sahilleri gibi kaybedilmiş olan yerleri iade ettireceğini vaat etmeğe başlamıştı (p. 175). Fakat Osmanlı Devleti, Napoleon'a güvenmenin acısını çektiğinden bu vaadlere kanmamış ve Rusya ile sulh müzakerelerine girişmişti. Eflâk-Boğdan'ı Osmanlı İmparatorluğuna iade eden Bükreş muahedesi (28 Mayıs 1812) henüz II. Mahmud tarafından tasdik edilmeden de Fransa-Rusya harbi başlamış ve bu yüzden Napoleon, sukutuna kadar bir daha Eflâk-Boğdan ile ilgilenmek imkânını bulamamıştır.

G. L., kitabının "*Politika*" kısmını böylece bitirdikten sonra, "*Konsoloslukların Tarihi*" başlığını taşıyan 2. kısmına geçiyor: 1803 te daimî Konsoloslukların ihdasından evvel, Fransızların Eflak-Boğdan ile temaslarının ferdî olduğunu, XVIII.yüzyıldan itibaren bâzı fransızların öğretmen, doktor, kâtip vs. olarak Voyvodaların hizmetinde bulduklarını, ancak 1774 den sonra, İstanbul ve Varşova ile siyasî muhaberatı kolaylaştırmak ve aynı zamanda, Boğdan'ın tabii kaynaklarını değerlendirmek için Yaş'ta bir Konsolosluk ihdasına teşebbüs edildiğini belirtiyor (p. 199). Bununla beraber, Rusya 1779 da, Avusturya ise 1782 de Bükreş'te birer Konsolosluk ihdas ettiklerinden (p. 200), Konsolosluğun Bükreş'te açılmasına karar verildiğini, ilk defa olarak, Stamatî'nin 1795 te "Fransa Cumhuriyetinin Eflâk ve Boğdan gizli Ajanlığı"na tâyin edildiğini söylüyor (p. 203) ve gönderilen ajanların hayatları ve faaliyetleri hakkında hayli enteresan malûmat veriyor.

Bir müddet sonra Bükreş'teki ajanlığın unvânı, "Tuna'nın ötesindeki türk eyâletlerinde Umumî Konsolos"luğa tahvil edilmiş (p. 212) ve 1797 de Yaş'ta, yâni Boğdan'da ikinci bir Konsolosluk açılmıştır (p. 224). Napoleon'un Mısır'a taarruzu üzerine Bükreş ve Yaş'taki Konsoloslar önce İstanbul'a ve bilâhare Sinob'a nakledildiklerinden (taf. p. 228-234) faaliyette bulunamamışlardır. Fransız gemilerine Kara-Deniz'i açarak Eflâk-Boğdan'la ticarî münasebetlerin inkişafını sağlıyan 1802 Paris muahedesinden sonra, 1803 te daimî Konsolosluklar ihdas edilmiş, ancak, "Ticari Münasebetler Umumî Komiserliği" adını alan Umumî Konsolosluk merkezi Yaş'a nakledilerek, Bükreş bir "Muavin Komiserlik" olarak kalmıştır (p. 236).

Bu Komiserlikliklerin faaliyetleri hakkında da kıymetli malûmat veren G. L., bundan sonra "*Fransa İhtilâli ve Rumenler*" diye bir hülâsa yaparak, ihtilâlin ilk devrelerinin, Eflâk-Boğdan dahilinde, müesseseleri ve âdetleri kuvvete dayanarak değiştirecek kütle hareketleri doğurmadığını belirterek (p. 295), kısaca bunun sebeplerini tahlil ediyor ve İhtilâl'in Voyvodalıklarda asıl akislerini Napoleon harpleriyle bulduğuna işaretle, bir Boğdan şarkısından şu mısraları naklediyor: "Napoleon uzakta değildir- Gelip bize adaleti verecek" (p. 307).

Kitapta ek olarak yer alan "*XVIII.-XIX. asırlarda Tuna Prenslüklerinde Fransa Ticareti*" bölümünde ise, müellif, Fransa ile Eflâk-Boğdan arasındaki ticaretin daha 1626 da başladığını, 1718 den itibaren Boğdan'da Fransız tacirlerine rastlandığını (p. 321), 1740 Kapitülasyonlarının Fransız tüccarlarına, karadan ve denizden Tuna'ya kadar gitme hakkını tanıdığını (p. 310), gittikçe inkişaf eden bu ticaretin Napoleon'un Mısır seferi ile inkitea uğradığını (Napoleon'un bu macerâsı ile Fransa, Eflâk'da 11.300, Boğdan'da 9.677, İstanbul'da 3. 323.210 ve Edirne'de 336.521 kuruş zarara uğramıştı. p. 330), ancak 1802 de Fransa'nın Karadeniz'de seyrüsefer serbestisi elde ettiğini belirterek Eflâk -Boğdan'ın ithalat ve ihracatını teşkil eden maddeler hakkında bilgi vermektedir. G. L., bu ihraç maddelerinin fiatları hususunda da bazı kıymetli rakamlar tesbit etmektedir. Meselâ: Boğdan'da: balmumunun okkası 2 kuruş- 100 para (1798 için), ketenin okkası 7-8 para, tavşan kürkünün beheri 12-15 para, yağın köylerde okkası 18-20 akçe, pazarlarda 8 para, katranın kentali 100-110 para; Eflâk'da: sığır derisinin okkası 3, 5- 4 kuruş, kuzu derisinin beheri 15-30 para, öküz boynusunun tanesi 3-4 para, yünün okkası 9-10 para, kenevirin okkası 4 para, yağın okkası 8-10 para, her iki Voyvodalıkta hububatın "100" okkası 50-70 kuruş ve şarabın "vadra"sı (dekalitreden biraz fazla) 25-30 para idi (p. 335-337).

Netice olarak, Germaine Lebel'in, bu "détaillé" etüdünde, Fransa'nın 1815 e kadar Eflâk-Boğdan ile olan münasebetlerinin muvaffak bir panoramasını çizdiğini söylerken, tablonun mükemmel olabilmesi için, konunun türk vesika ve kaynakları bakımından da işlenmesinin gerektiği kanaatinde bulunuyoruz.

DR. ŞERAFETTİN TURAN

RAYMOND LACOSTE. *La Russie Soviétique et la question d'Orient*, Les Editions internationales, 1946. Beş harita 235 sayfa.

Türk Tarih Kurumu kitaplığı, konu bakımından çok önemli bir eser daha kazanmış bulunmaktadır. Hiç şüphesiz "Sovyet Rusya ve Doğu Problemi" bugün, yalnız Türkiye'yi ve Orta Doğuyu değil ,bütün dünyamızı ilgilendiren bir "Ana mesele" halindedir. Yazar, "Rus Çarlığı" nın ve onun yerini alan "Kızıl Emperyalizm"'in, en az, "Doğu meselesi" nin başlangıçtan 1946 sonlarına kadar, daha çok, Türkiye, İran, Kafkasya, Afganistan ve Hinsistan üzerindeki gelişmelerini, milletlerarası diplomasi çerçevesi içine, gözümüzün önüne sermiş bulunmaktadır.

Eser, iki kısma ayrılmıştır. Birinci kısımda, "Rusya ve Türkiye", ikinci kısımda "Rusya ve İran" münacebetleri ele alınmıştır. Sonunda "neticeler" gözden geçirilmektedir.

Birinci kısmın bölümleri şunlardır: Türkiye üzerindeki Rus politikasının değişmezliği; birinci dünya savaşına kadar Boğazlar meselesi; Birinci Dünya savaşında Rusya; Büyük devletler ve Boğazlar meselesi; Lozan antlaşmasının imzasından 10 Nisan 1936 Türk notasına kadar Boğazlar meselesi. 10 Nisan 1936 Türk notası ve Monteux konferansı hazırlığı; Montreux konferansı; Rus-Türk problemi; II. dünya harbinde Türkiye; 1945 Sovyet zaferinden sonra Kafkas problemi; Boğazlar probleminin son safhaları; Rusya'nın resmen, Boğazlar problemini ortaya atması (17 Ağustos 1946); Amerika, İngiltere ve Türkiye'nin Sovyet isteklerini reddetmeleri; Türk cevabı kesin bir red mahiyetindedir.

"Rusya ve İran" münasebetlerine ayrılmış olan ikinci kısmın bölümleri de aşağıdakilerdir: Orta Asya'da Rus baskısı; Hindistan'a doğru ilerleyiş; İngiliz duvarı; harptenberi Rusya ve İran; Güvenlik Konseyine yapılan ilk İran şikâyeti; İran'dan müttefik askerlerinin geri alınması; Güvenlik Konseyine yeni şikâyet; Azerbaycan olayları; Kavam hükümetinin durumu; Rusya ve İran petroleri; Güney İran'da Rus ilerlemesi; Haziran, Ağustos ve Eylül 1946 olayları; Rusya ve Kürt meselesi.

"Neticeler" kısmında da, Afganistan meselesi, Irak'ta, Sovyet aksiyonu; Doğu'da ve Mısır'da Sovyet aksiyonu; Rusya Azerbaycan'da ikinci oyunu kaybetti mi? Bahisleri incelenmektedir.

Önsözde (S.11-41) R. Lacoste, Sovyet Rusya'nın, "Doğu problemi" anlayışını şu suretle özetlemektedir:

"- Tarih boyunca Rus politikasının iki büyük amacı, Avrupa ve Asya'ya hâkim olmak için İstanbul'u ve Hindistan'ı ele geçirmek olmuştur. Üç yüz yıldan beri Ruzs baskısı, üç yönde gelişmiştir: Kafkasya, İran ve Orta Asya ile Sibitrya. İster çarlık, isterse Sovyet olsun, Rusya, daima, bütün Rus tarihçilerinin belirttikleri gibi, dünya imparatorluğu hülyası peşindedir. Büyük Petro, 1716 da, Hiva seferini hazırlarken Hint istilâsını düşünüyordu. Rus genel kurmayı, Rusya'nın, Kafkasya'dan İran körfezine ve Doğu Anadolu'dan Akdeniz'e inmesini hazırlamıştır. Stalin ve onun yerine geçenler de, hep bu politikayı gütmektedirler. Amaçlar, hiç değişmemiştir. Birinci dünya harbinde, Rusya, Almanya tarafından ezildikten sonra müttefikler, Almanya'yı yendikleri için durum karışmamıştı. İkinci dünya harbinden sonra

ise, dünya işleri evvelkinden süsbütün farklı bir hal almıştır. 1944 de, Romanya ve Bulgaristan'a hâkim olan Sovyet Rusya, aynı yılın Ekim ayından itibaren, İran ve Türkiye üzerinde baskı yaparak Hindistan istilâsı peşinde, sıcak denizlere doğru İran körfezine ve Akdeniz'e inmiye çalışmaktadır. Türkiye'yi zayıflatmak ve kuşatmaktan maksadı da, İstanbul'u ele geçirmek ve İngiltere ve Fransa'nın atılmış buldukları Orta Doğu memleketlerinin kontrolünü ele geçirmektir. Rus politikası, İran'ı nüfuz bölgelerine ayıran 1907 İngiliz-Rus anlaşmasıyla, İstanbul'u ve Doğu Anadolu'yu da Rusya'ya veren 1915 anlaşmasını gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Polonya'yı ve Balkanları Sovyetlere teslim eden Roosevelt ve Churchill için tarihin vereceği hüküm sert olacaktır. Halbuki, biraz daha sert ve akıllı davranmakla Rusya'yı, Avrupa için daha az tehlikeli hudutlar üzerinde tutmak mümkündür. 1945 Kasımından itibaren, İngilizler ve Amerikalılar, kendilerini toplama çalışarak Tahran, Yalta ve Potsdam'daki yatıştırma politikasına son vermişlerdir. 1945 sonbaharındaki Londra konferansı, Anglo-Sakson sertleşmesini artırmaktan başka bir şey yapmadı. 1945 Aralık ayında girişilen uzlaşma denemesi de boşa çıktı.

Rusya, II. dünya harbinden çok şeyler kazanmıştır: iki rakibi Almanya ve Japonya ezilmişlerdir. Uzak Doğu'da, kırk yıl önce kaybettiklerini tekrar elde ettiği gibi, Batıda küçük Baltık devletlerini de kızıl imparatorluğuna katmış bulunmaktadır. Doğu Avrupa ve Balkanlar, Sovyet işgalinde veya hâkimiyetindedir.

Sovyet Rusya'nın toprak ihtirasları, Çarlık Emperyalizmine bir dönösten, tuttuğu yol da Lenin ve Trotsky'nin açıkladıkları dünya ihtilâlini gerçekleştirmekten başa bir şey değildir. Bütün dünya, muazzam bir kızıl emperyalizmle yüz yüze gelmiş bulunmaktadır. Komünizm, iktidarı ele geçirmekten ve dünyaya hâkim olmaktan aslâ vaz geçmemiştir. Batı-Doğu uçurumu doldurulmadıkça barış, 1919 da olduğu gibi, çok zayıftır. Bu durumda Amerika, kendi kabuğuna çekilmek politikasını bırakıp Avrupa ve dünya politikasıyla ilgilenmek yolundadır. Anglo-Saksonlar, "Roosevelt'in Yalta'daki tavizlerini" esefle karşılamaktadırlar. Bu tavizler, Pasifik'in Doğu kıyılarını bir Rus gölü haline sokmak gibi bir netice vermiş bulunmaktadır. Baltık kenarındaki Stetin'den Karadeniz'e kadar uzanan Doğu Avrupa'ya hâkim olmakla yetinmeyen Sovyetler, bütün Batı Avrupa'yı ele geçirmek ve Boğazları kontrolleri altına almakla da Doğu Akdeniz'de yerleşmek maksadını götmektedirler. İşte bunun içindir ki İngiltere ve Amerika Moskova'ya yeni tavizlerde bulunamaz."

Sovyetlerin Almanya işlerindeki politikalarını yazar şu suretle anlatmaktadır:

"- Lenin, daha 1917 de alman proletaryasını, Rusya'nın ve dünya ihtilâlinin en güvenilir müttefiki sayıyordu. Doğu Almanya, şimdiden Sovyetleştirilmiştir. Rusya, Batı Almanya'yı da istilâ için, Doğu'yu çekici bir kutup olarak kullanmaktadır. Alman-Rus ittifakı yeni bir şey değildir. Tarih boyunca bunun misalleri pek çoktur. İngiltere ve Amerika bu birleşmeyi önlemek için ellerinden gelen her şeyi yapmaktadırlar."

Yazar, XIX. yüzyıl İngiliz ve Rus tarihçilerinin, Rus politikasının bugünkü gelişmesini daha o vakit gördüklerini anlatmaktadır. O vakit, gelecekteki Rus politikasının ana hatları hakkında yapılan tahminler şu idi:

"- Eğer, yolu kapatılmazsa, Rusya, yalnız, Türkiye, İran ve Afganistan'ın ve Hindistan'ın kontrolünü elde etmekle kalmaz. Bütün Avrupa devletlerini peyk yaptıktan sonra Fransa'yı da istilâ eder. Yunanistan, İstanbul ve Boğazlar Rus federasyonunun içindedirler."

Bugün, XIX. yüzyıl yazarlarının tahminleri bir gerçek olmuştur. İngiltere ve Amerika, Sovyet politikasını, hiç olmazsa yarı yolda durdurmak ve kızıl tehlikeyi önlemek için ciddi tedbirler almaktan başka çare görmemektedirler. Moskova'nın

"Kapitalist memleketlerde sınıf kavgası ve ihtilâl çıkarmak, komünist olmanın memleketleri zaptetmek" politikasını güttüğünü, bugün, bütün dünya anlamıştır.

Sovyet politikasının, ilk günden, II. dünya savaşı sonuna kadar tuttuğu yolu, yazar aşağıda gösterilen şekilde tesbit etmektedir.: "1920 den 1933 yılına kadar zayıf olduğunu çok iyi bilen Sovyetler, barışseverlik komedyası oynamışlardır. Kremlin, Türkiye, Almanya, Litvanya, Polonya, İran, Afganistan, Finlandiya, Letonya, Estonya ile, bunun için, 1925-1932 de dostluk paktları imzalamış ve Geneve'de, 1928 de bütün dünyaya silâhsızlanma teklifinde bulunmuştur.

Bugün, bu paktların hiç birisi yoktur.

1934 den 1939 a kadar ikili Alman-Japon taarruzundan korkan Moskova, Almanya'yı, Polonya, Fransa ve İngiltere'ye saldırıya teşvik etmiştir. Bu uzun harpten, Batı'nın kuvvetten düşeceğini ve komünizmin kolayca yayılabileceğini hesaplamıştır. Harp patlayınca, Sovyet Rusya, dostluk paktlarını yırtarak Finlandiya'nın bir kısmını, Baltık devletlerini, Polonya'nın yarısını, kızıl imparatorluğuna kattığı gibi Romanya'dan Besarabya'yı ve Bukovina'yı da kopardı.

21 Haziran 1941 de, Hitler'in Rusya'ya saldırmasından bir kaç hafta evvel Berlin'e giden Molotov, Almanya'ya, İngiltere ve müttefiklerine karşı bir ittifak teklifinde bulunmuştur. Bu ittifakın karşılığı olarak Moskova: Kızıl işgalindeki Polonya'yı, Baltık devletlerini, Besarabya'yı, Bukovina'yı, Boğazların kontrolünü, Irak ve İran'da bildiği gibi hareket yetkisini, bütün Suudi Arabistan'da Sovyetlere üstün bir durum tanınmasını istedi.

Stalin, dünya anahtarlarını göz dikmişti, Buraları, kendisi elde etmek isteyen Hitler, Sovyet tekliflerini kabul etmemiştir.

II. Dünya savaşı sonunda, Sovyet Rusya'nın takındığı durumunu yazar, şu suretle anlatmaktadır :

"- 1945 de, Almanya ve Japonya ezilince, Stalin- Churchill-Roosevelt arasındaki üçlü balayı çarçabuk nihayet bulmuştur. Avrupa'nın dördüncü, üçünü, Kuzey Kore'yi, kuril'leri, Mançuri'yi İşgal eden Kremlin, saldırılarını artırmakta hiç bir engel görmez. Maskeyi atan Moskova, İran, Türkiye, Yunanistan, Almanya, Fransa, İtalya ve İspanya'yı istilâya çalışır ve her yerde stratejik üsler ve dayanma noktaları arar. Fakat, üstün kuvvetler karşısında, duraklar. Batı dünyası yaşayabilmek için kuvvetlenmek, dayatmak ve birleşmek zorunda olduğunu anlamıştır."

İslav taşması Yunanistan ve Türkiye kapılarında durdurulmuştur. Yazar, şuna inanmaktadır :

"- İngiltere ve Amerika'nın dayatma politikasında sebat etmeleri şartıyla yeni bir silâhlı çarpışmanın önüne geçilebilir. Fakat, dünya her halde, uzun müddet, silâhlı bir barış yaşamak zorunda kalacaktır. İngiltere ve Amerika'nın sıkı ittifakı bugün, Avrupa'yı ve medeniyeti kurtarabilir."

Eserde, çarlık ve Sovyet Rus politikasının ana hatları, önsözde, yukarıda belirtildiği gibi, geniş çizgilerle gözümüzün önüne serildikten sonra, Sovyetler diplomasisinin "Güney'deki sıcak denizlere, Akdeniz'e ve İran körfezine" kavuşmak için güttüğü taktik, teker teker ele alınmaktadır. Stalin de, Büyük Petro gibi, "penacereler politikası"nı gütmekte ve zaten büyük olan imparatorluğu genişletmekten ziyade komşu devletleri kontrol veyahut tehdit altında bulunduracak ve yeni istilâlar için elverişli çıkış üsleri olabilecek stratejik noktalar elde etmek istemektedir.

Ankara, Şubat 1958

TEVFIK BİYİKLİOĞLU

BELLE TEN

ÜÇ AYDA BİR ÇIKAR

ABONE VE SATIŞ ŞARTLARI

Sayı : 10 lira (Yabancı memleketler için 4 dolar)

Yıllık abonesi : 40 lira (Yabancı memleketler için 16 dolar)

Belleten ve Türk Tarih Kurumu yayınlarının satış işleri için :

Milli Eğitim Bakanlığı YAYINEVLERİ'ne,

Ankara'da : AKBA,

İstanbul'da : Ankara caddesinde ZAMAN, İNKILÂP, ÜNİVERSİTE,
Kitapevleri'ne,

Yazı ve abone işleri için :

Ankara'da TÜRK TARİH KURUMU'na müracaat edilmelidir.

BELLE TEN

PUBLICATION TRIMESTRIELLE

CONDITIONS D'ABONNEMENT ET DE VENTE

Le Numéro : 10 Livres Turques (pour l'Etranger 4 Dollars)

L'Abonnement annuel : 40 Livres Turques (pour l'Etranger 16 Dollars)

**Pour l'achat de Belleten et des Publications de la Société d'Histoire
Turque, s'adresser :**

aux MAISONS DE VENTE du Ministère de l'Education Nationale,
à Ankara

AKBA Kitapevi.

à Istanbul :

ZAMAN, İNKILÂP et ÜNİVERSİTE Kitapevi, Ankara Caddesi,

Pour la correspondance et l'abonnement, au

TÜRK TARİH KURUMU (Société d'Histoire Turque), Ankara.

BELLETEN

REVUE PUBLIÉE PAR LA
SOCIÉTÉ TURQUE D'HISTOIRE

Tome : XXII

No. 86

Avril 1958

ANKARA—IMPRIMERIE DE LA SOCIÉTÉ TURQUE D'HISTOIRE

1 9 9 8